

ขันติธรรมและเสรีภาพทางศาสนาของ จอห์น ล็อก

ความแตกต่างของความเชื่อในทางศาสนา ไม่ใช่เรื่องเฉพาะบุคคลโดยส่วนตัวเพียงเท่านั้น เพราะในแง่มุมที่ศาสนาเป็นเรื่องความเชื่อภายในจิตใจ ศาสนาก็จะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล แต่เมื่อคนที่มีความเชื่อทางศาสนาเหมือนกันได้รวมตัวกันเป็นสังคมทางศาสนา หรืออาจเรียกว่าเป็นศาสนจักรหนึ่ง และในขณะที่เดียวกันก็อาจมีศาสนจักรที่มีความเชื่อต่างกันอยู่ในสังคมการเมืองเดียวกัน ศาสนาก็จะเกี่ยวข้องกับเรื่องทางการเมืองไปด้วย

เพื่อให้สามารถวิเคราะห์แนวคิดขันติธรรมและเสรีภาพในทางศาสนาของ ล็อก ได้อย่างครอบคลุม จึงต้องเริ่มพิจารณาไปตามกรอบที่กำหนดไว้เป็นลำดับ คือ กรอบแรกเป็นการวิเคราะห์สิ่งที่ต้องมีขันติธรรม ในที่นี้ก็คือ "ศาสนา" กรอบที่สอง เป็นการวิเคราะห์ในเชิงปฏิบัติหรือในทางการเมือง กล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือ เป็นการวิเคราะห์ถึงตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องกับขันติธรรม คือ ผู้มีขันติธรรม กับผู้ได้รับขันติธรรม และการอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดังกล่าว กรอบที่สาม เมื่อวิเคราะห์ได้ถึงคุณลักษณะของสิ่งที่ต้องมีขันติธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องกับขันติธรรมแล้ว ต่อ ไปจึงวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างขันติธรรมกับเสรีภาพทางศาสนาและข้อเปรียบเทียบระหว่างเสรีภาพทางศาสนาอันเป็นเรื่องความเชื่อในด้านจิตวิญญาณ กับเสรีภาพในสิทธิของพลเมือง ซึ่งเป็นเรื่องราวในทางโลก

ศาสนาในฐานะสิ่งที่ต้องมีขันติธรรม

การวิเคราะห์สิ่งที่ต้องมีขันติธรรม ในที่นี้ก็คือ "ศาสนา" ก็เพื่อต้องการชี้ให้เห็นว่า ล็อก มีทัศนะต่อศาสนาเป็นอย่างไร และได้ให้เหตุผลถึงคุณลักษณะของศาสนาอย่างไร จึงจำเป็นต้องมีขันติธรรมต่อผู้ที่นับถือศาสนาหรือลัทธิความเชื่อที่แตกต่างออกไป โดยเริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจต่อสิ่งที่เรียกว่า "ศาสนา" หรือ religion และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสนาในบริบทที่ ล็อก ได้เสนอทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรมไว้ รวมถึงข้อวิจารณ์ของ ล็อก ที่มีต่อศาสนจักรของชาวคริสต์ ในส่วนต่อมาเป็นการชี้ให้เห็นว่า ล็อก ได้อธิบายถึงลักษณะของศาสนาโดยใช้วิธีการอธิบายเชิงอุปมาเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างศาสนจักรกับฝ่ายอาณาจักรหรือสังคมการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมายและวิธีการที่แตกต่างกันของสังคมสองลักษณะ และท้ายสุดจึงอภิปรายถึงคุณลักษณะของศาสนจักรกับเหตุผลที่ต้องการขันติธรรม ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ในเชิงญาณวิทยาและเทววิทยา ในคุณลักษณะของศาสนจักรที่ประกอบไปด้วยความเชื่อในทางศาสนาและพิธีกรรมของศาสนจักร

ศาสนาและข้อวิจารณ์ต่อศาสนจักรชาวคริสต์ ของ ลีอก

ในลำดับแรกก่อนที่จะไปทำความเข้าใจศาสนาในฐานะสิ่งที่มีขันติธรรมในทัศนะของ ลีอก เราจะต้องเข้าใจก่อนว่า นอกจากแนวคิดเรื่อง “ศาสนา” ในยุคสมัยโบราณจะมีความแตกต่างจากศาสนาในยุคต่อมาแล้ว ความเข้าใจของคนทั่วไปที่มีต่อสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” ในยุคต้นที่มีศาสนาหลักในโลกได้เกิดขึ้นมา ก็มีความแตกต่างกับสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” ในยุคปัจจุบัน นอกจากนี้ทัศนะต่อ “ศาสนา” หรือ religion ในแบบตะวันตกที่มีความเชื่อในการดำรงอยู่ของพระเจ้าเป็นเจ้า กับ ศาสนาที่ไม่เชื่อในการดำรงอยู่ของพระเจ้าเป็นเจ้าก็มีความแตกต่างกันออกไป โดยในตอนแรก การให้คำจำกัดความ ‘ศาสนา’ เป็นการให้ความหมายเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อในพระเจ้า และการที่มนุษย์พยายามสื่อสารกับพระเจ้าเป็นสิ่งสำคัญ* คำว่า religion ในภาษาอังกฤษ มาจากคำนามในภาษาละติน คือ *religio* ซึ่งมีความหมายทั้งการปฏิบัติตามข้อผูกพันในเชิงพิธีการอย่างจริงจัง (earnest observance of ritual obligations) และจิตวิญญาณที่อยู่ภายในใจของการเคารพนับถือ (an inward spirit of reverence)^๒ แม้ว่าจะมีความพยายามให้คำจำกัดความต่อศาสนาเป็นจำนวนมาก แต่ความพยายามดังกล่าวก็เป็นผลผลิตของวิถีทางในเชิงศาสนาแบบตะวันตกที่ครอบงำอยู่ เป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นบรรยากาศแบบที่มีประเพณีความเชื่อร่วมกันระหว่างชาวยิวกับชาวคริสต์ (Judeo-Christian) หรือจะกล่าวให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ก็จะต้องบอกว่าเป็นสิ่งตกทอดทางความเชื่อในการมีอยู่ของพระเจ้าเป็นเจ้าที่มาจากศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม^๓ แนวคิดของความ เป็น “ศาสนา” ในตะวันตก จึงเป็นศาสนาที่มีความเชื่อในการดำรงอยู่ของพระเจ้าเป็นเจ้า เป็นรากฐานอันฝังแน่น และความเชื่อดังกล่าวก็ไม่ใช่มีอยู่เฉพาะในศาสนาคริสต์เพียงศาสนาเดียว แต่มีอยู่และแพร่กระจายอยู่ในสังคมทั้งสามศาสนาดังกล่าว ทำให้ศาสนาหรือ religion ในแบบตะวันตกแทบจะไม่สามารถแยกออกได้จากความเชื่อในการดำรงอยู่ของพระเจ้า

ทัศนะต่อศาสนาที่แตกต่างกัน ระหว่างมุมมองจากผู้ที่มีนับถือศาสนาแบบเอกเทวนิยม กับ มุมมองของผู้ที่นับถือศาสนาที่ไม่มีความเชื่อในพระเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากชาวพุทธ อยู่ที่ประเด็นความแตกต่างในความเชื่อที่มีต่อพระเจ้า ดังที่บุคคลสำคัญในพุทธศาสนาที่พยายามทำความเข้าใจต่อทุกศาสนาอย่างท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงทัศนะของชาวพุทธ โดยทั่วไปที่มีต่อ

* ภัทรพร สิริกาญจน, บรรณาธิการ, *ความรู้พื้นฐานทางศาสนา* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๔.

^๒ William E. Paden, "Religion." Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

^๓ Winston L. King, "Religion" in *The Encyclopedia of Religion*. Vol. 12, ed. Mircea Eliade (New York: Macmillan, 1986), p. 282.

ศาสนาแบบเอกเทวนิยมไว้ว่า “คนบางคนมีความลำเอียงอยู่ในใจ ไม่อยากให้พุทธศาสนาเป็น Religion หรือไม่ให้สิ่งที่เป็น Religion มาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับที่เราเรียกว่าศาสนา, ไม่อยากระบุว่าพุทธศาสนาก็คือ Religion อันหนึ่ง”^๔ ก็เพราะชาวพุทธบางคนเห็นว่า religion ซึ่งเป็นคำหรือแนวคิดที่มาจากชาวตะวันตก เป็นการยึดถือการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า เมื่อพุทธศาสนามีได้ยึดถือพระผู้เป็นเจ้า ว่าเป็นสภาพอันสูงสุดหรือเป็นพระผู้สร้างสรรพสิ่งต่างๆ พุทธศาสนา จึงไม่อาจมีฐานะเป็น religion หรือ “ศาสนา” ที่มีความหมายแคบในแบบตะวันตก

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาเรื่องศาสนาในยุคปัจจุบัน ได้มีความพยายามทำความเข้าใจต่อศาสนาให้มีความเป็นทั่วไป โดยมีได้ยึดติดกับสิ่งที่เรียกว่าพระผู้เป็นเจ้า แต่พิจารณาถึงสิ่งที่เป่าหมายของศาสนาและความต้องการของมนุษย์ที่มีต่อศาสนา ดังเช่นที่ วินสตัน แอล.คิง (Winston L. King) ระบุถึงสิ่งที่เรียกว่า ความรอด ว่าเป็นเพียงอีกชื่อหนึ่งสำหรับศาสนา นั่นก็คือ ศาสนาทุกศาสนา กำเนิดขึ้นมาโดยพื้นฐานในฐานะที่เป็นวิธีการทำให้มนุษย์รอดพ้นในระดับหนึ่งหรืออีกระดับหนึ่ง และมักจะมีอยู่ ๒ มุมมองของความรอด คือ สิ่งที่มีมนุษย์จะได้รับความปลอดภัยจาก (from) และสิ่งที่มีมนุษย์จะได้รับความปลอดภัยเพื่อ ไปสู่ (to) ในระดับดั้งเดิมของศาสนา ทั้งการรอดพ้น จาก และ รอดพ้น เพื่อ ไปสู่ จะอยู่ในขอบเขตของอันตรายและผลประโยชน์ในทางกายภาพ การแสวงหาในแบบดั้งเดิมเป็นการประกอบพิธีการเพื่อที่จะทำให้ตัวมนุษย์รอดจากความอดอยาก จากความตายด้วยภัยพิบัติ จากโรคร้ายไข้เจ็บ จากสัตว์ร้าย และจากศัตรู และความรอดเพื่อไปสู่ ความพอเพียงของอาหารและที่พักอาศัย เพื่อเสรีภาพจากอันตรายและโรคร้าย และเพื่อไปสู่การเจริญพันธุ์ของมนุษย์ ส่วนในขอบเขตของความรู้สึกไม่สบายทางจิตใจและอารมณ์ ก็จะเป็นรอดพ้นจากสิ่งลึกลับ และแม้กระทั่งอำนาจและพลังของความชั่วร้าย^๕

ในยุคต่อมา การพัฒนาของวัฒนธรรมที่อยู่รอบล้อมแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวในธรรมชาติของความรอดในทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมของกลุ่ม ค่านิยมที่อยู่ในจิตใจ (inner values) สภาพภายในจิตใจ (inner states of mind) กลายเป็นเรื่องราวที่สำคัญในทางศาสนามากขึ้น ประเพณีเชิงศาสนาของศาสนาหลักอย่างเช่น ศาสนายูดาห์ ศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ทั้งหมดได้มุ่งไปสู่ชีวิตที่เป็นเรื่องภายในจิตใจ (inner life) ไม่ว่าจะเป็นลัทธิ ดัวบทในคัมภีร์ กฎระเบียบของศาสนจักร และแม้กระทั่งการจัดรูปองค์กร ก็มีเป้าหมาย

^๔ พุทธทาสภิกขุ, “ศาสนาคือโรงพยาบาลของโลก,” (คำบรรยายธรรม ณ โรงพยาบาลสงฆ์ กรุงเทพฯ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๒) ใน *ศาสนาคืออะไร?* พุทธทาสภิกขุ (ธรรมสภา และสถาบันสันติธรรม โดยกรสนับสนุนของธรรมทานมูลนิธิ สวนโมกขพลาราม เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปี ท่านพุทธทาส, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘.

^๕ Winston L. King, “Religion” in *The Encyclopedia of Religion*. Vol. 12, ed. Mircea Eliade, p. 287.

ไปสู่การเตรียมตัวสำหรับชีวิตที่เป็นเรื่องภายในจิตใจของการสวดภาวนา ศรัทธา การรู้แจ้ง และ
ความบริสุทธิ์ของคุณลักษณะบุคคล^๖

นอกจากนี้ สำหรับ เป้าหมายภายในจิตใจของความสงบ ความรักแบบที่อุทิศตนเองต่อ
พระผู้เป็นเจ้า (self-sacrificing love) ความบริสุทธิ์ของหัวใจ และการรับรู้ในความดีงามอันสูงสุด
เหล่านี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการตั้งคำถามในทางศาสนาเพิ่มมากขึ้น และเป็นที่ยืนยันว่าความ
รอดในทางศาสนา ก็เป็นการสนองตอบต่อ หรือการแสดงความต้องการและความปรารถนาของ
มนุษย์เช่นเดียวกับแผนการ ในทางโลกของความรอด สำหรับความรอดในทางศาสนาก็คือ วิธีการ
อย่างหนึ่งของการบรรลุถึงความต้องการและความปรารถนา แม้กระทั่งเมื่อความต้องการและความ
ปรารถนาได้รับการเปิดเผยจาก “เบื้องบน” บริบททางวัฒนธรรมของศาสนาที่แตกต่างกันในแต่
ละศาสนาก็จะแสดงให้เห็นถึงทัศนคติของมนุษย์ที่แตกต่างกัน นั่นก็คือความคิดและเป้าหมาย
อันตรายและความชั่วร้าย ทัศนคติที่แตกต่างกันนี้ก็จะมียุทธวิธีอย่างขบขันใหญ่ต่อรูปแบบของความรอด
ในทางศาสนา แต่ละศาสนาก็จะกำหนดลักษณะความต้องการในทางศาสนาและเป้าหมายที่แตกต่างกัน^๗ เมื่อพิจารณาศาสนาให้มีขอบเขตที่กว้างกว่าความเชื่อในการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า โดย
พยายามให้ประเด็นเรื่องความรอดและความดีงามหรือสภาวะอันสูงสุด เป็นเป้าหมายของแต่ละ
ศาสนา และแต่ละศาสนาสามารถที่จะมีทัศนคติต่อสิ่งเหล่านี้ได้แตกต่างกัน ในยุคต่อมาความหมาย
ของ religion มีความครอบคลุมมากขึ้น ทำให้การศึกษาศาสนากว้างขวางมากขึ้นและมีได้จำกัด
เฉพาะศาสนาเอกเทวนิยมซึ่งมีพระเจ้าเป็นศูนย์กลางของความเชื่อ^๘ ศาสนา จึงขยายขอบเขตออกไป
มีทั้งศาสนาแบบเอกเทวนิยม (monotheistic religion) ศาสนาแบบอเทวนิยม (atheistic religion) และ
ศาสนาแบบที่มีพระผู้เป็นเจ้าหรือเทพเจ้าหลายองค์ (polytheistic religion)

จากความแตกต่างกันอย่างมาก ของศาสนา หรือ religion ในแต่ละยุคแต่ละบริบท ทำให้
การทำความเข้าใจต่อแนวคิดเรื่องขันติธรรม และเสรีภาพทางศาสนาของ ลีอก จึงต้องเข้าใจต่อสิ่งที่
เรียกว่า “ศาสนา” หรือ religion โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของ ลีอก และต้องคำนึงถึงอยู่เสมอว่า
religion ที่ ลีอก เห็นอยู่ ไม่ใช่ “ศาสนา” แบบที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้

การมองศาสนาในทัศนะของ ลีอก เป็นมุมมองของชาวคริสต์ ดังนั้น จึงมีศูนย์กลางความ
เชื่ออยู่กับความเชื่อในการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า (theism) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความเชื่อใน
ศาสนาคริสต์ที่เป็นแบบเอกเทวนิยม การเสนอทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรมของเขาก็มีจุดมุ่งหมายของ
การมีขันติธรรมระหว่างชาวคริสต์ด้วยกันเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากประโยคแรกในงานเรื่อง *A
Letter* ลีอก ได้เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงคำถามที่มีคนต้องการให้เขาตอบนั้น เป็นคำถามเกี่ยวกับ

^๖ Ibid., p. 288.

^๗ Ibid., p. 288.

^๘ ภัทรพร ศิริกาญจน, บรรณาธิการ, *ความรู้พื้นฐานทางศาสนา*, หน้า ๔.

“ขันติธรรมที่มีต่อกันและกันของชาวคริสต์ ในการประกาศตนของศาสนาที่มีความแตกต่างกันของพวกเขา”^๕ และเมื่อไปพิจารณาตอนท้ายของ *A Letter* หลังจาก ล็อก ได้จบจดหมายฉบับนี้ลงด้วยคำอำลาผู้อ่าน (Farewell) แล้ว * เขาได้อธิบายถึงความเป็นศาสนาเดียวกัน และต่างศาสนา ไว้ว่าสิ่งที่ทำให้มนุษย์อยู่ในศาสนาเดียวกัน ก็คือ “กฎของความเชื่อและพิธีกรรมแห่งการบูชา” (rule of faith and worship) ผู้ที่ไม่ได้มีกฎของความเชื่อและพิธีกรรมแห่งการบูชาเหมือนกัน จึงเป็นผู้ที่ถือศาสนาที่แตกต่างกัน

เนื่องจากทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งเป็นของศาสนาดังกล่าว จะต้องถูกบรรจุไว้ในกฎนั้น สิ่งที่มาอย่างมีความจำเป็น ก็คือว่าผู้ที่เห็นพ้องด้วยในกฎหนึ่ง ก็จะเป็นหนึ่งเดียวและเป็นศาสนาเดียวกัน และเช่นเดียวในทางกลับกันด้วย [ผู้ที่อยู่ในศาสนาเดียวกัน ก็จะต้องเห็นพ้องในกฎเดียวกัน] ดังนั้น ชาวเดิร์ก และชาวคริสต์จึงมีศาสนาที่แตกต่างกัน เนื่องจากชาวคริสต์ยึดถือพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ (the Holy Scriptures) ว่าเป็นกฎของศาสนาของพวกเขา และสิ่งที่ชาวเดิร์ก ยึดถือก็คือ คัมภีร์โคหร่าน และด้วยเหตุผลเดียวกัน ก็อาจมีศาสนาที่แตกต่างกันแม้กระทั่งท่ามกลางชาวคริสต์ด้วยกันเองอีกด้วย พวกโรมันคาทอลิก (papists) และผู้ที่นับถือลัทธิลูเธอร์ (Lutherans) แม้ว่าทั้งสองพวกนี้จะประกาศตนในศรัทธาที่มีต่อพระคริสต์และดังนั้น จึงถูกเรียกว่าชาวคริสต์ แต่ทั้งสองพวกนี้ก็ยังไม่ได้มีศาสนาที่เหมือนกัน เนื่องจากผู้ที่นับถือลัทธิลูเธอร์เหล่านี้จะไม่ยอมรับสิ่งใดนอกเหนือจากพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ ให้เป็นกฎและรากฐานของศาสนาของพวกเขา ส่วนผู้ที่เป็สมาชิกของศาสนาจักรแห่งโรมัน ได้รับเอาประเพณีต่างๆ และคำสั่งของพระสันตะปาปา และทั้งหมดนี้เข้าด้วยกันเพื่อทำให้เป็นกฎแห่งศาสนาของพวกเขาด้วย^๖

เมื่อพิจารณาถึงข้อความทั้งช่วงต้นและช่วงท้ายของงานเรื่อง *A Letter* ทำให้เห็นได้ว่า นอกเหนือจากบริบทของตะวันตก ที่ยึดถือความเชื่อในการมีอยู่ของพระเจ้าเป็นศูนย์กลางของศาสนาแล้ว ในทัศนะของ ล็อก ความเป็นศาสนายังมีมีความหมายที่แคบกว่านั้นอีก ความเป็น

^๕ John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus (London: Routledge, 1991), p. 14.

^{*} งานเรื่อง *A Letter Concerning Toleration* ฉบับที่อยู่ใน *John Locke: Political Writings*, ed. David Wootton (London: Penguin Books, 1993) ให้ข้อความดังกล่าวนี้เป็นปัจฉิมลิขิต (Postscript) ของจดหมายฉบับนี้

^{๖๖} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 53.

ศาสนา หรือ religion นั้น ไม่ได้หมายถึงการแบ่งแยกศาสนาแบบที่เราเข้าใจกันว่าเป็นศาสนาคริสต์ ศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม หรืออื่นๆ ไม่ได้มองศาสนาที่ศาสดา คัมภีร์คำสอน หรือนักบวช ในทัศนะของ ล็อก การแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างศาสนาต่างๆ หรือ religions อยู่ที่ “กฎของความเชื่อและพิธีกรรมแห่งการบูชา” ความเป็นศาสนาเดียวกันจะต้องมีกฎของความเชื่อและพิธีกรรมแห่งการบูชาที่เหมือนกันเป็นหนึ่งเดียว กฎดังกล่าว ล็อก ไม่ได้หมายความเฉพาะสิ่งที่เป็นพระคัมภีร์ของศาสนาเท่านั้น แต่รวมถึงกฎในเชิงการปฏิบัติที่ยึดถือกันในกลุ่มทางศาสนา ดังเช่นกฎทางศาสนาที่ใช้ศาสนจักร โรมันคาทอลิก ซึ่งนอกจากจะมีหลักการในพระคัมภีร์แล้ว ยังมีประเพณีและคำสั่งของพระสันตะปาปายึดถือเป็นกฎทางศาสนาด้วย

ความเป็นศาสนาเดียวกันจึงไม่ใช่แค่การเป็นชาวคริสต์ ชาวพุทธ หรือมุสลิม ศาสนา หรือ religion ตามทัศนะของ ล็อก จึงมีความหมายแคบกว่าศาสนาแบบที่เราเข้าใจกัน ในบรรดาชาวคริสต์ด้วยกันเอง จึงไม่จำเป็นที่จะมีความเป็นศาสนาเดียวกัน และในทำนองเดียวกัน ชาวพุทธ ชาวมุสลิม หรืออื่นๆ ก็อาจมีความเป็นศาสนาที่แตกต่างกันได้เช่นกัน การให้คำจำกัดความของการเป็นศาสนาเดียวกันลักษณะนี้ อาจจะเป็นไปได้ด้วยเหตุผลที่ ล็อก กำลังจะพยายามอธิบายความแตกต่างทางศาสนาในหมู่ชาวคริสต์ ซึ่งความแตกต่างนี้ได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างหมู่ชาวคริสต์ที่ถือนิกายต่างกันในยุคหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างกลุ่มศาสนาที่เป็นประเพณีกับผู้ที่ถูกเรียกว่าพวกนอกรีต (heretics) หรือกลุ่มทางศาสนาที่แยกตัวออกไปจัดระบบองค์กรเอง (schismatics)

แม้ว่าศาสนาคริสต์จะเป็นศาสนาหลักของยุโรป แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความเชื่อในศาสนาคริสต์จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในศตวรรษที่ ๑๖ อังกฤษในขณะนั้น ไม่ได้มีธรรมเนียมประเพณีแบบคริสต์เพียงแบบเดียวเท่านั้น แต่เต็มไปด้วยธรรมเนียมประเพณีแบบคริสต์ในหลายรูปแบบมากมาย** การเสนอแนวคิดขันติธรรมของ ล็อก เกิดขึ้นเพื่อสนองตอบต่อความขัดแย้งอันเนื่องมาจากความแตกต่างหลากหลายในหมู่ชาวคริสต์เอง ความแตกต่างที่นำไปสู่ความขัดแย้งในทางการเมือง มิได้เกิดขึ้นด้วยเหตุของความขัดแย้งกับผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ จะเห็นได้ในประโยคแรกของงานเรื่อง *A Letter* ที่ระบุว่า

เพราะเหตุที่ท่านปรารถนาที่จะสืบค้นสิ่งที่เป็นความคิดของข้าพเจ้าเกี่ยวกับขันติธรรม ที่มีต่อกันและกันของชาวคริสต์ ในการประกาศตนต่อศาสนาที่มีความแตกต่างกันของพวกเขา ข้าพเจ้ามีความต้องการอย่างจำเป็นที่จะตอบท่านอย่างอิสระ ว่าข้าพเจ้ายกย่อง

** Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), p. 88.

ในการที่ขันติธรรมจะเป็นเครื่องหมายอันมีคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของศาสนจักรที่แท้จริง^{๖๒}

ในประโยคแรกของ ล็อก แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเขามีความมุ่งหมายที่จะกล่าวถึงการมีขันติธรรมต่อกันและกันของชาวคริสต์ซึ่งในขณะนั้นเป็นชาวคริสต์ที่นับถือนิกายอันแตกต่างกันหลากหลาย เขามีได้กล่าวถึงการมีขันติธรรมอย่างครอบคลุมต่อความแตกต่างทางศาสนา โดยทั่วไป ซึ่งจะรวมถึงศาสนาอื่นด้วย ทั้งนี้ ด้วยบริบทที่สังคมของชาวคริสต์ในยุคดังกล่าวได้ทำให้คนที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ไปอยู่ชายขอบ และการแสดงออกของคนที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ก็แทบจะไม่มีผลซึ่งเกิดขึ้นตามมาในทางการเมืองแต่ประการใด^{๖๓} แต่สำหรับความแตกต่างภายในศาสนาคริสต์เอง เป็นความแตกต่างที่นำไปสู่ความขัดแย้งและเกิดปัญหาทางการเมืองตามมา อาทิเช่น การยกเลิกกฎหมายแห่งเมืองนองด์ส ในฝรั่งเศส และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างสมัยของพระเจ้าชาลส์ที่สอง และพระเจ้าเจมส์ที่สอง ซึ่งนับถือนิกายโรมันคาทอลิก ในขณะที่อังกฤษมีศาสนาประจำชาติของตนเองเป็นต้น อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่า ล็อก จะเสนอว่าไม่จำเป็นต้องมีขันติธรรมต่อบุคคลที่นับถือศาสนาอื่นซึ่งไม่ใช่ศาสนาคริสต์แต่อย่างใด เพราะในงานเรื่อง *A Letter* ล็อก ก็ยังให้การรับรองว่าแม้พลเมืองจะถือศาสนาอื่นก็จะต้องไม่ถูกพรากสิทธิในความเป็นพลเมืองไปได้เพราะศาสนาของพวกเขา^{๖๔} และการที่ ล็อก ขกของขันติธรรม ว่าเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของ ศาสนจักร บ่อมแสดงได้ว่า “ศาสนจักร” ขณะนั้น ไม่มีขันติธรรม

ในการเสนอเรื่องขันติธรรมในเวลานั้น ถือเป็นแนวคิดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความเชื่อแบบประเพณีนิยมในทางศาสนา งานเรื่อง *A Letter* ล็อก จึงเริ่มต้นการนำเสนอด้วยการใช้เหตุผลในทางศาสนาเองเพื่ออ้างถึงความชอบธรรมของขันติธรรม ดังที่เขา กล่าวว่า “ขันติธรรมจะเป็นเครื่องหมายอันมีคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของศาสนจักรที่แท้จริง” และด้วยพื้นฐานความคิดเชิงเทววิทยาแบบโปรเตสแตนต์ ล็อก ได้เริ่มต้นการวิจารณ์ต่อ ศาสนจักรที่เป็นจารีตทางศาสนา ว่าเป็นเพียง “การต่อสู้แข่งขันของมนุษย์เพื่ออำนาจและเพื่อการมีอำนาจปกครองเหนืออีกคนหนึ่ง” ความเชื่อในลักษณะนี้มีใช้คุณสมบัติของคริสต์ศาสนาที่แท้จริง

^{๖๒} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 14.

^{๖๓} Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, p. 169

^{๖๔} โปรดดู John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 51.

สำหรับสิ่งใดก็ตาม ที่คนบางคนได้ไต่อดูถึงประวัติศาสตร์อันเก่าแก่ของสถานที่และชื่อเรียกต่างๆ หรือ[ไต่อดู]ถึงความเอิกเกริกของพิธีกรรมแห่งการบูชาที่แสดงออกมาของพวกเขา หรือสิ่งอื่นๆ ที่เป็นการปฏิรูปกฎระเบียบของศาสนจักรของพวกเขา ทั้งหมดเป็นเรื่องของจารีตทางศาสนาของพวกเขา สำหรับทุกๆ คน เป็นจารีตทางศาสนาต่อตัวของเขาเอง สิ่งต่างๆ เหล่านี้ และสิ่งอื่นทั้งหมดของธรรมชาติเหล่านี้ เป็นเครื่องหมายสำคัญของการต่อสู้แข่งขันของมนุษย์เพื่ออำนาจและเพื่อการมีอำนาจปกครองเหนืออีกคนหนึ่ง มากกว่าที่จะเป็นเครื่องหมายของศาสนจักรของพระคริสต์^{๔๔}

ข้อวิจารณ์ของ ล็อก ที่มีต่อศาสนจักรของชาวคริสต์ เป็นการวิจารณ์จารีตทางศาสนา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพวกที่มีความเชื่อแบบจารีต ได้ใช้กำลังบังคับผู้อื่นให้เชื่อ นักวิชาการที่สนใจประเด็นทาง ศาสนากับการเมืองของ ล็อก ผู้หนึ่ง คือ เกรก ฟอรัสเตอร์ (Greg Forster) มีความเห็นว่าประเด็นที่ ล็อก ได้ถกแถลงโดยตลอดในงานเรื่อง *A Letter* ก็คือประเด็นที่ว่า จารีตทางศาสนาที่ใช้กำลังบังคับจะสามารถช่วยให้จิตวิญญาณไปสู่ความรอดได้หรือไม่? ข้ออภิปรายของงานเรื่อง *A Letter* ก็คือว่าการใช้กำลังบังคับไม่สามารถจะทำให้จิตวิญญาณปลอดภัยหรือหลุดพ้นจากบาปได้ นอกจากนี้ ฟอรัสเตอร์ ยังมีความเห็นว่า “งานเรื่อง *A Letter* เป็นงานในเชิงเทววิทยาที่เกี่ยวกับความรอดจากบาปเรื่องหนึ่งซึ่งแสวงทำงานเกี่ยวกับทฤษฎีการเมือง”^{๔๕} แต่สำหรับข้าพเจ้ากลับเห็นไปในทางตรงข้าม กล่าวคือ งานเรื่อง *A Letter* เป็นงานทางทฤษฎีการเมือง ที่อาศัยเหตุผลทางเทววิทยาของศาสนาคริสต์มาสนับสนุนและสร้างความชอบธรรมให้ทฤษฎีการเมืองของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรม เป็นงานทางด้านการเมืองที่มีข้อวิจารณ์ต่อการใช้อำนาจทางการเมืองเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องราวทางศาสนา การผสมปนประหว่งพื้นที่ในทางโลกกับพื้นที่ของจิตวิญญาณ

ล็อก เห็นว่าศาสนาของพระเยซูคริสต์ เป็นศาสนาในเชิงศีลธรรมที่สั่งสอนเกี่ยวกับคุณธรรม มิใช่ศาสนาของพวกพระและมีไ้ศาสนาแบบพิธีกรรม “กิจการของศาสนาที่แท้จริง มิใช่จัดการเพื่อที่จะจัดแจงพิธีการภายนอก มิใช่เพื่อการที่จะได้รับการครอบงำในทางสงฆ์ ทั้งมิใช่เพื่อที่ใช้กำลังบังคับ” ศาสนาคริสต์ที่แท้จริงในทัศนะของ ล็อก จะต้องเป็นศาสนาที่มีหน้าที่ “กำหนดกฎเกณฑ์ของชีวิตมนุษย์ไปตามกฎของความดีงาม (virtue) และศาสนธรรม (piety) ใครก็ตามที่จะให้ชื่อแก่ตนเองภายใต้พระนามของพระคริสต์ ในลำดับแรกและเหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมด

^{๔๔} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 14.

^{๔๕} Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, p. 162.

จะต้องทำสงครามกับตัณหา (lusts) และความชั่วร้าย (vices) ต่างๆ ภายในตัวของเขาเอง”^{๑๑} ล็อก ได้แสดงนัยให้เห็นข้อวิจารณ์ของเขามีสื่อชนชั้นพวกพระซึ่งได้สร้างธรรมเนียมประเพณี กฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นเพื่อครอบงำผู้อื่นนั้น เป็นสิ่งที่เหล่าบรรดาชนชั้นพวกพระเหล่านี้ได้กระทำไปโดยปราศจากอำนาจอันชอบธรรม โดย ล็อก ได้อ้างอิงคำสอนในพระธรรมลูกา* ไว้ในงานเรื่อง *A Letter* เพื่อยืนยันว่าอำนาจที่จะอยู่เหนือราษฎรผู้อื่นนั้น มีได้เพียงอำนาจของกษัตริย์ผู้ปกครองในทางการเมืองเท่านั้น ดังข้อความในพระธรรมลูกา บทที่ ๒๒ ตอนที่ ๒๕ และ ๒๖ (Luke xxii. 25, 26) ที่เขาได้ยกมาไว้ดังนี้

พระเยซูคริสต์แก่พวกเขาว่า “ในโลกนี้ กษัตริย์ย่อมเป็นเจ้าของประชากร ในความปกครองของตน และเจ้าหน้าที่ผู้ปกครองบ้านเมืองย่อมถือกันว่าเป็นเจ้านายของคุณของราษฎร แต่สำหรับพวกท่านหาเป็นอย่างนั้นไม่...”^{๑๒}

เมื่อตรวจสอบข้อความในพระวรสาร ฉบับที่ ล็อก ได้ยกขึ้นเป็นข้อหักล้างการใช้อำนาจของบุคคลที่มีใช้ผู้ปกครองอย่างกษัตริย์ ก็ยิ่งพบว่า ข้อความดังกล่าวเป็นคำกล่าวของพระเยซูหลังจากทรงเสวยพระกระยาหารร่วมกับอัครสาวกทั้ง ๑๒ คน เป็นมื้อสุดท้าย เป็นคำสอนว่าด้วยความเป็นใหญ่ในหมู่สาวก ข้อความก่อนหน้าข้อความที่ ล็อก ยกขึ้นมากล่าวมีอยู่ว่า “พวกสาวกก็ได้ทุ่มเถียงกันเองว่า ในระหว่างพวกคนใครจะได้เป็นใหญ่ที่สุด (ในแผ่นดินของพระเจ้า)”^{๑๓} ดังนั้นข้อวิจารณ์ของ ล็อก จึงเป็นการวิจารณ์ต่อชนชั้นพวกพระที่ยึดจารีตทางศาสนา และการที่พวกนี้ได้ใช้กำลังบังคับผู้อื่นให้ต้องเชื่อตาม ซึ่งการใช้กำลังบังคับก็คือการใช้อำนาจเหนือราษฎรผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากการประติดประต่อข้อความที่เขาได้ยกขึ้นมาแล้ว คำว่า “พวกท่าน” ในข้อความตอนที่

^{๑๑} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 14.

* พระธรรมลูกา เป็นหนึ่งในสี่ของพระวรสาร (Gospels) ในพันธสัญญาใหม่ (New Testament) ซึ่งบอกเรื่องราวชีวิตของพระเยซูคริสต์ ลูกาเป็นนายแพทย์ ผู้ซึ่งมีโอกาสเดินทางไปประกาศเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระเยซูคริสต์ร่วมกับอัครสาวกเปาโลหลายครั้ง เป็นผู้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระเยซูคริสต์อย่างละเอียดถี่ถ้วน (*พระคริสตธรรมใหม่ ฉบับ อมตธรรมเพื่อชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: อมตธรรมเพื่อชีวิต, ๑๕๘๐), หน้า ๕๖.)

^{๑๒} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 14. ; ข้อความในพระธรรมลูกา ที่อ้างอิงนี้ อยู่ในบทที่ ๒๒ ตอนที่ ๒๕, ๒๖ และ ๒๗ ใช้ข้อความภาษาไทยจาก *พระคริสตธรรมใหม่ ฉบับ อมตธรรมเพื่อชีวิต* (กรุงเทพฯ: อมตธรรมเพื่อชีวิต, ๑๕๘๐), หน้า ๑๕๐. (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษาเอง)

^{๑๓} *พระคริสตธรรมใหม่ ฉบับ อมตธรรมเพื่อชีวิต* (กรุงเทพฯ: อมตธรรมเพื่อชีวิต, ๑๕๘๐), หน้า ๑๕๐.

ลือก ยกขึ้นมาในที่นี้จึงหมายถึงอัครสาวกทั้ง ๑๒ ท่าน ซึ่งตามคำกล่าวของพระเยซูเอง ถือว่าเป็นผู้ที่ไม่ได้มีอำนาจเหนือราชนคร ดังนั้น แม้แต่อัครสาวกของพระเยซูโดยตรงก็ไม่มีอำนาจดังกล่าวนี้แล้ว ชั้นชั้นพวกพระในยุคต่อมาจะมีอำนาจเหนือราชนครได้อย่างไร

นอกจาก ลือก จะใช้หลักการทางศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพระวรสาร แสดงเหตุผลที่อำนาจของพวกพระไม่อาจก้าวล่วงเข้าไปในขอบเขตพื้นที่ทางการเมือง ด้วยพระวาจาของพระเยซูคริสต์ที่ได้รับการบันทึกไว้ในพระคัมภีร์โดยตรงแล้ว ลือก ก็ยังอาศัยหลักการทางศาสนาเพื่อปูทางไปสู่ข้อเสนอให้มีขันติธรรมต่อกัน เนื่องจากการที่ ลือก ได้กล่าวถึงพระธรรมโมเตียที่ว่า “ผู้ใดที่อ้างตนเป็นคริสเตียน (หรือออกพระนามขององค์พระผู้เป็นเจ้า) ผู้นั้นจะต้องไม่กระทำในสิ่งที่ไม่ถูกไม่ควร”^{๑๐} (2 Tim. ii. 19) มาเพื่อยืนยันความเป็นชาวคริสต์ที่แท้จริง และการเป็นชาวคริสต์ที่แท้จริง ลือก ได้กล่าวไว้ว่า “หากว่าพระวรสาร (Gospel) และธรรมทูต (apostle) อาจจะเชื่อถือได้ ก็ไม่มีมนุษย์ผู้ใดสามารถจะเป็นชาวคริสต์ได้โดยปราศจากความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ (charity) และโดยปราศจากศรัทธาซึ่งได้ทำงาน ไม่ใช่โดยใช้กำลัง แต่เป็นไปโดยความรัก” เป็นการแสดงให้เห็นว่า ลือก ได้อาศัยคำสอนของศาสนาคริสต์เป็นรากฐานที่มนุษย์จะต้องมีความรักต่อกัน และความศรัทธาที่ไม่ต้องมีการบังคับ เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งให้มีขันติธรรมต่อกัน

ลือก ได้ใช้วิธีการอุปมาเรื่องของศาสนจักรกับอาณาจักร ไว้ตั้งแต่ในช่วงต้นของงานเรื่อง *A Letter* โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่าสำหรับพระเยซูคริสต์แล้ว พระองค์เป็น “เจ้าชายแห่งสันติภาพ (prince of peace) ผู้ที่ได้ส่งหมู่มหาชนของพระองค์ไปยังความสงบราบคาบของชาติต่างๆ และรวบรวมเข้าสู่ศาสนจักร ไม่ได้ติดอาวุธด้วยคมดาบ หรือเครื่องมือเครื่องใช้กำลังแบบอื่นๆ แต่ได้เตรียมไว้ด้วยบทสวดแห่งสันติภาพและด้วยความศักดิ์สิทธิ์ของคำที่กล่าวถึง”^{๑๑} เรื่องทางศาสนาจึงไม่อาจใช้กำลังบังคับในการเผยแผ่ศาสนาได้ แต่จะต้องกระทำด้วยศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์แห่งคำสอนเท่านั้น การใช้กำลังบังคับแบบที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ลือก จึงเห็นว่าเป็นเรื่องที่ขัดกับหลักการในพระคัมภีร์ จากช่วงต้นของงานเรื่อง *A Letter* จะเห็นได้ว่า ลือก เริ่มต้นด้วยการใช้หลักการและคำสอนของพระเยซูที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ภาคพันธสัญญาใหม่ โจมตีผู้ที่ยึดถือจารีตทางศาสนา และใช้กำลังบังคับ ลงโทษราชนครผู้ที่ไม่เห็นพ้องด้วย และคำสอนหลักในพระคัมภีร์ที่ถูกนำมาใช้เป็นฐานความคิดหลักและน่าจะเป็นข้อตกลงอันเป็นรากฐานสำคัญในทฤษฎีการเมืองของเขาในทุกเรื่อง ก็คือ ความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ กับ ศรัทธา และเป็นความลงตัว

^{๑๐} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 14 ; ข้อความภาษาไทยคัดลอกมาจาก *พระคริสตธรรมใหม่ ฉบับอมตธรรมเพื่อชีวิต*, หน้า ๓๕๘-๓๕๙.

^{๑๑} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 15 และโปรดดู Greg Foster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, p. 161.

ที่สำคัญในการที่ ล็อก ได้พยายามทำให้เหตุผลในทางโลกกับคำสอนทางศาสนาไปด้วยกันได้ เพราะเขาได้พยายามบอกกับเราว่า “ขันติธรรมต่อสิ่งที่แตกต่างออกไปจากผู้อื่นในเรื่องราวทางศาสนา เป็นเรื่องที่สามารถเห็นพ้องได้กับคำสอนของพระเยซูคริสต์ และเข้ากันได้กับเหตุผลที่แท้จริงของมนุษย์”^{๒๖} ในเหตุผลเชิงเทววิทยาของศาสนาคริสต์ที่ ล็อก พยายามวางรากฐานไว้ ขันติธรรมทางศาสนาจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้มนุษย์สามารถมีความรักต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ด้วยความอดทนซึ่งกันและกัน เป็นความอดทนต่อผู้ที่เราเห็นว่ามีความแตกต่างออกไป ส่วนความศรัทธาต่อพระเจ้า เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผูกพันให้มนุษย์สามารถมีสัญญาร่วมกันได้ด้วยความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

การอธิบายเชิงอุปมาเกี่ยวกับธรรมชาติของศาสนจักรกับอาณาจักร

ความขัดแย้งทางศาสนาระหว่างชาวคริสต์ที่ยึดถือลัทธิความเชื่อที่แตกต่างกัน เกิดขึ้นเมื่อกลุ่มจารีตทางศาสนาซึ่งผูกพันกับอำนาจทางการเมืองของฝ่ายอาณาจักร ได้ใช้กำลังบังคับด้วยการปฏิบัติอันโหดร้าย (persecution) กดขี่ต่อผู้ที่ไม่เห็นด้วย ล็อก จึงได้เสนอทฤษฎีเพื่อให้มีขันติธรรม โดยเขามีข้อเสนอว่าจะต้องแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างเรื่องทางโลกซึ่งเป็นเรื่องของฝ่ายอาณาจักร และเรื่องของความเชื่อทางศาสนาที่เป็นเรื่องของฝ่ายศาสนจักร เพราะ“หากว่าไม่ได้ทำ [การแบ่งแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างกิจการของรัฐบาลของพลเมืองกับกิจการของศาสนา] ก็อาจจะทำให้ข้อโต้แย้งต่างๆ นั้นไม่สามารถจบสิ้นลงได้ และข้อโต้แย้งดังกล่าวมักจะเป็นข้อโต้แย้งที่เกิดขึ้นระหว่างด้านหนึ่ง ซึ่งเป็นการมีข้อกังวลห่วงใย หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นการเสแสร้งว่ามีความห่วงใย เพื่อผลประโยชน์ของจิตวิญญาณของมนุษย์ ในอีกด้านหนึ่งก็คือการดูแลของสังคมการเมือง (commonwealth)”^{๒๗} โดย ล็อก พยายามที่จะชี้ให้เห็นความแตกต่างและเปรียบเทียบคุณลักษณะของฝ่ายสังคมการเมือง กับฝ่ายของศาสนจักร โดยสิ่งที่เห็นได้จากการเปรียบเทียบความแตกต่างประการแรกก็คือ *จุดมุ่งหมาย (end)* ในการรวมตัวของสังคมทั้งสองแบบ กล่าวคือ

สังคมการเมือง (commonwealth) สำหรับข้าพเจ้าแล้วดูประหนึ่งว่าเป็นสังคมของมนุษย์ซึ่งก่อตั้งขึ้นมาเพียงเพื่อการจัดหาให้ได้มา การคุ้มครอง และการทำให้เพิ่มขึ้นซึ่งผลประโยชน์ที่เป็นของพลเมืองของสังคมการเมืองนั่นเอง

^{๒๖} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 16.

^{๒๗} *Ibid.*, p. 17.

ผลประโยชน์พลเมือง ข้าพเจ้าหมายถึง ชีวิต เสรีภาพ สุขภาพ และสภาวะ
ความเฉื่อยช้ำของร่างกาย (indolence of body) และการครอบครองเป็นเจ้าของ
สิ่งของทางวัตถุ อาทิเช่น เงิน ที่ดิน บ้านเรือน เครื่องเรือน และสิ่งอื่นเช่นเดียวกันนี้^{๒๔}

จุดมุ่งหมายของการรวมตัวกันเป็นสังคมการเมืองที่ ล็อก กล่าวถึงในงานเรื่อง *A Letter concerning toleration* ก็เช่นเดียวกับที่เขาได้เสนอไว้ในงานเรื่อง *The second treatise of government* ซึ่งเขาได้อธิบายจุดมุ่งหมายที่มนุษย์ได้รวมตัวกันเป็นสังคมการเมืองก็เพื่อหลีกเลี่ยงจากสภาวะสงคราม ทำให้เกิดความแน่นอนมั่นคงในการคุ้มครองสิทธิซึ่งกันและกัน คือ สิทธิในชีวิต เสรีภาพ ทรัพย์สิน ซึ่ง ล็อก เรียกสิทธิดังกล่าวรวมกันว่า “ทรัพย์สินสมบัติ”(property)^{๒๕} แต่ในคำกล่าวของล็อก ข้างต้นจะเห็นได้ว่านอกเหนือจากการที่มนุษย์ต้องการ การคุ้มครอง ผลประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับสิทธิตามธรรมชาติที่ ล็อก ได้กล่าวไว้ในงานเรื่อง *The Second Treatises of Government* แล้ว เขายังได้กล่าวถึงเพิ่มเติมถึง การจัดหาให้ได้มา และ การทำให้เพิ่มขึ้น อีกด้วย ดังนั้นจุดมุ่งหมายในการรวมกันเป็นสังคมการเมืองที่เขาได้ระบุไว้ในงานเรื่อง *A Letter* ในที่นี้จึงไม่ได้จำกัดเพียงการให้ความคุ้มครองสิทธิที่เรียกว่าสิทธิตามธรรมชาติ ในสภาวะธรรมชาติเท่านั้น หน้าที่ของรัฐจึงขยายไปถึงการจัดหาและทำให้เพิ่มขึ้นของผลประโยชน์พลเมือง อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญในงานเรื่อง *A Letter* อยู่ที่ว่าผลประโยชน์ของพลเมืองนั้น เป็นสิ่งของหรือเรื่องราวในทางวัตถุ หรือเป็นเรื่องทางโลกนั่นเอง

ในด้านของศาสนา ล็อก ได้อธิบายเทียบเคียงถึงจุดมุ่งหมายของศาสนจักร โดยกล่าวไว้ว่า

ศาสนจักรหนึ่ง ข้าพเจ้าถือว่าเป็นสังคมของมนุษย์ ที่เป็นไปอย่างสมัครใจ รวมตัวกัน
เข้ามาด้วยความสอดคล้องต้องกันของพวกเขาเอง เพื่อที่จะแสดงการมีศรัทธาต่อพระ
ผู้เป็นเจ้าอย่างเปิดเผย (the public worshipping of God) ในการกระทำดังเช่นที่เขา
ตัดสินใจว่าสามารถจะให้พระองค์ยอมรับเขาได้ และส่งผลต่อการทำให้วิญญาณของ
พวกเขาหลุดพ้นจากบาป (the salvation of their souls)^{๒๖}

^{๒๔} Ibid., p. 17.

^{๒๕} John Locke, *Two Treatises of Government*, sixteenth printing, ed. Peter Laslett (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), p. 350. (Chapter IX. 123.)

^{๒๖} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 20.

จะเห็นได้ว่า ล็อก กล่าวถึงศาสนจักรหนึ่ง ในลักษณะเป็นที่รวมตัวของสมาชิก ในยุคดังกล่าว ศาสนาคริสต์มีหลายศาสนจักร ความหมายดังกล่าว ล็อก พยายามอธิบายโดยนำเป้าหมายในการรวมตัวของศาสนจักร ไปเปรียบเทียบกับเป้าหมายการรวมของสังคมการเมือง ในขณะที่สังคมการเมืองเป็นการรวมตัวเพื่อผลประโยชน์ของพลเมืองอันเป็นเรื่องราวในทางโลก การรวมตัวในทางศาสนจักรมีจุดหมายในการแสดงศรัทธาที่มีต่อพระเจ้า และความรอด อันเป็นเรื่องราวในทางจิตวิญญาณ นอกจากนี้สำหรับคริสต์ศาสนาแล้ว พระผู้เป็นเจ้า เป็นพระผู้เป็นเจ้าที่มีเพียงองค์เดียวของทุกนิกายย่อย (God มีใช่ god) เป็นศาสนาที่เชื่อในการมีพระผู้เป็นเจ้าเพียงองค์เดียว (monotheistic religions) ดังนั้น แม้ว่าแต่ละนิกายจะมีความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป แต่สำหรับศาสนจักรของชาวคริสต์ ก็ยังมีสิ่งที่เห็นพ้องกันคือการมีศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าที่เป็นหนึ่งเดียว

อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวอาจทำให้เกิดปัญหาในการอธิบายถึงศาสนาอื่นๆ ที่ไม่ยึดถือพระผู้เป็นเจ้า เช่น ศาสนาพุทธ เป็นต้น ว่าทฤษฎีของ ล็อก จะสามารถนำไปอธิบายถึงศาสนาอื่นๆ ได้หรือไม่ ในประเด็นนี้ อาจตอบได้โดยการพิจารณาถึงสิ่งที่เรียกว่าพระผู้เป็นเจ้า หรือ God หากตีความทฤษฎีความเป็นศาสนจักรในความหมายอย่างแคบก็คงจะต้องกล่าวว่ามีหมายถึง พระผู้เป็นเจ้าในแบบเอกเทวนิยม ในศาสนาคริสต์ หรือศาสนาอิสลาม แต่หากพระผู้เป็นเจ้าหรือ God ในความหมายที่กว้างออกไป ก็อาจหมายถึงการดำรงอยู่อันสูงสุด หรือเป็นสิ่งที่ศาสนาอื่นๆ อาจเชื่อถือเป็นสิ่งสูงสุดในทางความเชื่อของแต่ละศาสนาก็ได้

การเปรียบเทียบความแตกต่างประการต่อมา ก็คือ *วิธีการ* เพื่อไปสู่เป้าหมาย ในด้านของสังคมการเมือง เพื่อที่จะให้บรรลุถึงผลประโยชน์ของพลเมืองนั้น เป็นหน้าที่ของพนักงานผู้ปกครองพลเมือง (civil magistrate)* โดยการบังคับให้เป็นไปตามกฎหมายที่เท่าเทียมกันโดยไม่มีอคติลำเอียง เพื่อที่จะให้ความปลอดภัยแก่ประชาชนทั้งหมดโดยทั่วกัน และต่อราษฎรทุกๆ คน โดยเฉพาะเจาะจง^{๒๑} ภายในสังคมการเมืองได้ให้อำนาจแก่พนักงานผู้ปกครองพลเมืองในการใช้กำลังบังคับลงโทษ โดยมีการสันนิษฐานว่าพลเมืองจะเกรงกลัวต่อการลงโทษเพื่อมิให้กระทำความผิดในการไปละเมิดสิทธิของผู้อื่น การลงโทษก็คือ การเพิกถอน (deprivation) หรือทำให้ผลประโยชน์พลเมืองของผู้กระทำความผิดนั้นลดน้อยลง (diminution) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การคุ้มครองสิทธิพลเมืองกระทำโดยการลงโทษผู้ที่ไปละเมิดสิทธิพลเมืองของผู้อื่น ด้วยวิธีการไปจำกัดหรือรื้อถอนสิทธินั้น

* magistrate ในปัจจุบัน หมายถึง ผู้พิพากษาศาลแขวง เป็นผู้พิพากษาที่มีหน้าที่ในการตัดสินคดีที่มีโทษน้อย แต่ในบริบทยุคศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ มีลักษณะแตกต่างออกไป โดย magistrate ในความหมายและบริบทที่น่าจะหมายถึง "พนักงานผู้ปกครอง" ที่มีขอบข่ายอำนาจหน้าที่ในท้องถิ่น ทั้งการจัดทำกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมาย

^{๒๑} Ibid., p. 17.

ของผู้กระทำผิดเอง ได้แก่การลงโทษด้วยการจำคุกเสรีภาพ การริบทรัพย์สินหรือปรับ หรือแม้กระทั่งการพราศสิทธิในการมีชีวิตด้วยโทษประหารชีวิต

สำหรับด้านศาสนจักรนั้น แม้ว่า ล็อก จะเห็นว่าศาสนจักรเป็นสังคมประเภทหนึ่ง ที่มีลักษณะที่เกิดขึ้นโดยความสมัครใจและเป็นเสรี แต่การจะดำเนินกิจกรรมในสังคมทางศาสนา ดังกล่าวเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของสังคมประเภทนี้ ก็จำเป็นที่จะต้องมิกฎไว้บังคับคนในสังคม ทางศาสนาเช่นเดียวกัน เพราะเหตุผลที่ว่า

ไม่ว่าจะเป็นศาสนจักร หรือการรวมตัวกันเป็นกลุ่มใดก็ตาม อย่างน้อยที่สุดจะไม่สามารถดำรงอยู่หรือยึดเหนี่ยวเข้าไว้ด้วยกันได้ แต่จะมลายและแตกออกเป็นส่วนๆ หากว่าไม่ได้ถูกควบคุมโดยกฎเกณฑ์บางประการ และสมาชิกเห็นพ้องด้วยกันทั้งหมด ที่จะถือปฏิบัติตามกฎระเบียบบางประการ สถานที่และเวลาของการประชุมจะต้องได้รับความเห็นชอบ กฎสำหรับการรับหรือขับสมาชิกออกไป จะต้องมีการกำหนดขึ้น การกำหนดหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ และนำสิ่งเหล่านี้เข้าไปในช่วงเวลาที่ได้กำหนดเกณฑ์ไว้ และสิ่งอื่นเช่นเดียวกันนี้ ไม่สามารถจะละเลยได้ แต่เนื่องจากการรวมตัวเข้าด้วยกันของสมาชิกจำนวนมากในสังคมศาสนจักรนี้ เป็นไปอย่างเสรีโดยสมบูรณ์แบบ และเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ สิ่งที่มาอย่างจำเป็นก็คือสิทธิในการกำหนดกฎเกณฑ์ของสังคมศาสนจักร จะเป็นของใคร ไม่ได้้นอกจากจะเป็นสังคมนี้โดยตัวเอง หรืออย่างน้อยที่สุด ก็จะต้องเป็นผู้ที่สังคมโดยฉันทานุมิตรร่วมกัน ได้มอบหมายอำนาจไปให้^{๒๔}

ในเมื่อ ล็อก พิจารณาถึงศาสนจักรว่ามีลักษณะเป็นสังคมประเภทหนึ่ง วิธีการที่จะนำไปสู่เป้าหมายของสังคมศาสนจักรนี้จึงต้องมิกฎไว้บังคับใช้ และเนื่องจากเป็นกฎที่จะต้องบังคับใช้ภายในศาสนจักร ที่มาของกฎดังกล่าวจึงต้องมาจากศาสนจักรเอง แต่สำหรับเครื่องมือที่จะบังคับให้เป็นไปตามกฎดังกล่าว นั้น ล็อก เห็นว่า จะต้องสร้างขึ้น *โดยวิธีการที่เหมาะสมกับธรรมชาติของสิ่งนั้น* “อาวุธซึ่งสมาชิกของสังคมนี้[ศาสนจักร] จะต้องเก็บรักษาไว้ใช้ในหน้าที่ ก็คือ การชักชวน (exhortation) การตักเตือน (admonitions) และการแนะนำ (advice)”^{๒๕} หรือการลงโทษขั้นร้ายแรงที่สุดก็คือ การขับออกจากศาสนจักรหรือที่เรียกว่าการขับพาศนนิยกรรม (excommunication)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า เครื่องมือที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายในด้านสังคมการเมืองกับด้านศาสนจักรนั้น มีความแตกต่างกัน โดย ล็อก ได้เสนอเครื่องมือที่เหมาะสมกับธรรมชาติที่แตกต่าง

^{๒๔} Ibid., p. 20.

^{๒๕} Ibid., p. 22.

กันของสังคมแต่ละประเภท สังคมการเมืองเป็นการรวมตัวกันเพื่อผลประโยชน์พลเมือง ซึ่งเป็นผลประโยชน์ภายนอกที่เกี่ยวข้องกับทางวัตถุ เป็นผลประโยชน์ที่มนุษย์มีความต้องการอันมีที่มาจากกิเลสของตนเอง เครื่องมือที่ใช้ในการทำให้บรรลุเป้าหมาย ลือก จึงได้นำกิเลสของมนุษย์มาใช้เพื่อให้บรรลุในสิ่งที่กิเลสมนุษย์ต้องการเอง นั่นก็คือหากมนุษย์ละเมิดกฎในสังคมการเมืองที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายเพื่อประโยชน์ภายนอกที่เกี่ยวข้องกับทางวัตถุดังกล่าว เช่น การปกป้องชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สิน ก็ใช้วิธีการลงโทษด้วยการจำกัดประโยชน์ดังกล่าวที่มนุษย์จะได้ ก็คือ การลงโทษด้วยการเพิกถอนประโยชน์นั้นเสีย เช่นการจำกัดเสรีภาพ ทรัพย์สิน หรือแม้กระทั่งการพรากชีวิตของผู้ที่กระทำผิดกฎนั้นด้วยการลงโทษประหารชีวิต ในขณะที่ศาสนจักร เป็นการรวมตัวกันโดยมีเป้าหมายในศรัทธาต่อพระเจ้า ความรอด หรือเพื่อชีวิตที่เป็นอมตะ การรวมตัวเป็นไปโดยสมัครใจและขึ้นอยู่กับความเชื่อภายใน การนำวิธีการลงโทษที่ใช้ในสังคมการเมืองมาเป็นเครื่องมือในการบังคับเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของ ศาสนจักร จึงไม่เหมาะสมกับธรรมชาติของศาสนจักร เพราะวิธีดังกล่าวข่มบังคับได้เพียงกายภาพภายนอกเท่านั้น ไม่สามารถบังคับถึงความเชื่อภายในจิตใจได้ เครื่องมือที่เหมาะสมในการเข้าไปสู่จิตใจเพื่อให้เกิดความเชื่อและศรัทธาตามหลักการของแต่ละศาสนจักร ก็คือต้องให้การชักจูงใจ ดึงเตือนหรือแนะนำให้เกิดความเชื่อนั้นขึ้นภายในจิตใจของสมาชิกศาสนจักรเอง หรือหากถึงที่สุดแล้ว ผู้ที่กระทำผิดกฎในศาสนจักรยังไม่ปรับปรุง หรือคือร้น จนไม่สามารถจะแก้ไขได้แล้ว การใช้กำลังบังคับที่เป็นอำนาจหน้าที่ในทางศาสนจักรขั้นสุดท้ายก็คงทำได้เพียงการบำเพ็ญนियกรรม อำนาจหน้าที่ของศาสนจักรในทัศนะของ ลือก จึงไม่สามารถเกินเลยไปกว่าสิ่งดังกล่าวข้างต้นได้

คุณลักษณะของศาสนจักรกับเหตุผลที่ต้องการขันติธรรม

เมื่อได้เห็นลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างศาสนจักรกับสังคมการเมืองแล้ว ต่อไปก็จะได้ชี้ให้เห็นถึงคุณลักษณะโดยเฉพาะของศาสนจักร ซึ่งนำไปสู่เหตุผลที่จะต้องมิขันติธรรม

การทำความเข้าใจขันติธรรมในทัศนะของ ลือก จะต้องเข้าใจถึงความเป็นชุมชนทางศาสนา หรือที่เรียกว่า ศาสนจักร ว่าทุกๆ ศาสนจักร จะประกอบด้วย ๒ ส่วน ส่วนแรกก็คือ “รูปแบบภายนอกและพิธีการของพิธีกรรมเพื่อการแสดงศรัทธาต่อพระเจ้า (the outward form and rites of worship)” กับส่วนที่สอง ก็คือ “ลัทธิและเนื้อหาความเชื่อทางศาสนา (the doctrines and articles of faith)”^{๑๐๐} กล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือ ในแต่ละศาสนจักรจะต้องมีพิธีกรรมที่แสดงถึงการเคารพศรัทธาต่อพระเจ้าซึ่งผู้ถือศาสนาดังกล่าวมีข้อผูกพันจะต้องปฏิบัติตาม รูปแบบและพิธีการดังกล่าวถือ

^{๑๐๐} Ibid., p. 33.

เป็นเรื่องทางกายภาพที่แสดงออกมาให้เห็นภายนอก กับอีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องทางจิตวิญญาณที่อยู่ภายในจิตใจของมนุษย์

ประการแรก คือ รูปแบบของพิธีกรรม แม้ว่าจะเป็นการแสดงออกทางกายภาพก็ตาม แต่เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นด้วยความเชื่อ และจะต้องผูกติดกับความศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าอย่างที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การกระทำทางกายภาพหรือวัตถุต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นพิธีกรรมจะเป็นสิ่งที่มีความหมายอันสำคัญก็ต่อเมื่อกระทำไปโดยศรัทธาของผู้ร่วมพิธีกรรม ดังนั้น “พนักงานผู้ปกครอง จึงไม่มีอำนาจที่จะบังคับได้โดยกฎหมาย ไม่อาจทำได้ทั้งในศาสนจักรของพนักงานผู้ปกครองเอง หรือว่าจะน้อยกว่านี้ในอีกศาสนจักรหนึ่งก็ตาม” เหตุผลที่พนักงานผู้ปกครองไม่มีอำนาจดังกล่าว ไม่ใช่เพียงแต่เพราะศาสนจักรเหล่านี้เป็นสังคมที่เสรีเท่านั้น

แต่เนื่องจากสิ่งใดก็ตามที่ถูกปฏิบัติในพิธีกรรมแห่งการบูชาพระผู้เป็นเจ้า จะเป็นสิ่งที่สามารถมีเหตุผลอันชอบธรรมเท่าที่สิ่งนั้นจะถูกเชื่อโดยผู้คนเหล่านี้ ว่าการปฏิบัติเช่นนั้นจะเป็นสิ่งที่สามารถยอมรับได้ สิ่งใดก็ตามที่ไม่ได้ถูกกระทำด้วยสิ่งที่เป็นหลักประกันของความศรัทธา นอกจากจะเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องในตัวเองแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถที่จะได้รับการยอมรับจากพระผู้เป็นเจ้าได้ ดังนั้น การไปกำหนดสิ่งต่างๆ เหล่านี้ ต่อประชาชนคนใดก็ตาม โดยตรงกันข้ามกับการตัดสินใจของเขา เป็นการออกคำสั่งต่อเขาเพื่อให้ต่อต้านพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงจุดมุ่งหมายของทุกศาสนาก็เพื่อทำให้พระผู้เป็นเจ้าพึงพอใจ และเสรีภาพ[ในการประกอบพิธีกรรม]เหล่านั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างสำคัญเพื่อจุดมุ่งหมายดังกล่าว”

การประกอบพิธีกรรมแห่งการบูชา ถึงแม้จะเป็นเรื่องทางกายภาพและการกระทำหรือสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม อาจจะไม่ใช่สิ่งสำคัญอะไรมากมาย (indifferent things) แต่สิ่งดังกล่าวก็จะต้องผูกติดอยู่กับความศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้า พนักงานผู้ปกครองไม่มีอำนาจบังคับต่อการใช้สิ่งที่ไม่สำคัญดังกล่าวในการประกอบเป็นพิธีกรรมแห่งการบูชานั้น แต่กระนั้นก็ได้หมายความว่า ล็อก จะปฏิเสธการใช้อำนาจทั้งหมดของพนักงานผู้ปกครองเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่ใช่เรื่องสำคัญ เพราะหากว่าอำนาจต่อสิ่งที่ไม่ใช่เรื่องสำคัญนี้ไม่ได้มอบให้แก่พนักงานผู้ปกครอง เรื่องของการจัดทำกฎหมายในทั้งหมดก็จะถูกพรากออกไป ล็อก ยืนยันว่า “สิ่งที่ไม่ใช่เรื่องสำคัญนี้ ยังอยู่ภายใต้อำนาจบังคับทางกฎหมาย”^{๓๓} แต่การที่พนักงานผู้ปกครอง หรือรัฐจะใช้อำนาจในทางกฎหมายของตนต่อสิ่งเหล่านี้ ก็จะต้องใช้อำนาจไปเพื่อประโยชน์สาธารณะเท่านั้น “หากว่าสิ่งๆ หนึ่ง ไม่ได้เป็น

^{๓๓} Ibid., p. 33.

^{๓๔} Ibid., p. 33.

ประโยชน์ต่อประเทศชาติ แม้ว่ามันจะเป็นสิ่งที่ไม่สลักสำคัญอะไร มันก็ไม่อาจจะถูกจัดตั้งได้อย่างทันทีโดยกฎหมาย”^{๓๓} ตัวอย่างที่ ล็อก ได้กล่าวถึงก็คือ การใช้น้ำชำระล้างทารก โดยธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่ไม่ได้มีความสำคัญในตัวเอง พนักงานผู้ปกครองก็ย่อมจะอนุญาตให้ราษฎรกระทำหรือไม่กระทำก็ได้ แต่หากพนักงานผู้ปกครองจะมีเหตุผลเพียงพอที่จะเข้าไปดูแลสิ่งนี้ด้วยวิธีการทางกฎหมาย ก็ต้องเป็นเหตุผลเนื่องด้วยความเข้าใจว่าการชำระล้างทารกด้วยน้ำจะเป็นประโยชน์เพื่อการรักษาหรือการป้องกันโรคต่างๆ เป็นเหตุผลที่พนักงานผู้ปกครองจะกระทำก็ได้ก็เพื่อประโยชน์ของพลเมือง แต่พนักงานผู้ปกครองก็ไม่มีสิทธิโดยกฎหมายที่จะบอกว่าการล้างตัวจะต้องเข้ารับการชำระล้างด้วยน้ำในพิธีรับศีลล้างบาป โดยพระเพื่อให้จิตวิญญาณมีความบริสุทธิ์^{๓๔}

สิ่งต่างๆ ที่ไม่มีความสำคัญในธรรมชาติของตัวเอง เมื่อถูกนำเข้าไปสู่ศาสนจักรและพิธีกรรมการบูชาพระผู้เป็นเจ้า สิ่งนั้นก็ได้ออกไปจากการที่อำนาจในทางกฎหมายของพนักงานผู้ปกครองจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้ เนื่องจากในการใช้สิ่งเหล่านั้น ไม่มีความเกี่ยวพันในทั้งหมดกับกิจการทางพลเมือง กิจการของศาสนจักรเป็นเพียงความรอดจากบาปของจิตวิญญาณ และกิจการนี้ก็ไม่มีทางจะเกี่ยวข้องกับสังคมการเมือง หรือสมาชิกผู้ใดของมัน”^{๓๕} ล็อก ก็ยังเห็นว่าการใช้หรือไม่ใช้เทศกาลเฉลิมฉลองใดในการรวมกลุ่มกันในทางศาสนา ก็ไม่ได้ทำให้ ชีวิต เสรีภาพ หรือทรัพย์สินสมบัติ ของผู้ใด จะได้รับประโยชน์หรือเสียประโยชน์ไปแต่อย่างใด

การจะกำหนดว่าสิ่งใดจะเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมแห่งการบูชาพระผู้เป็นเจ้า นั้น ไม่อาจกำหนดได้โดยอำนาจหน้าที่ของมนุษย์ สรรพสิ่งซึ่งในธรรมชาติของตัวมันเองไม่ได้เป็นสิ่งที่มีความหมายสำคัญ ไม่สามารถที่จะนำเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของพิธีกรรมเพื่อการบูชาพระผู้เป็นเจ้าโดยอำนาจหน้าที่ของมนุษย์ เนื่องจากสิ่งดังกล่าวนี้ไม่ได้มีความสามารถโดยคุณธรรมที่เป็นของตัวเองที่จะสามารถใช้อ้อนวอนต่อพระผู้เป็นเจ้าได้”^{๓๖} ล็อก ได้กล่าวถึงส่วนประกอบของพิธีกรรม ๒ อย่าง คือ การประพรมน้ำ และการใช้ขนมปังและเหล้าองุ่น ว่าทั้งสองสิ่งนี้ในธรรมชาติของตัวมันเอง และในช่วงเวลาของชีวิตโดยทั่วไป ก็เป็นสิ่งที่ไม่ได้มีความหมายสำคัญอะไร ดังนั้น จะมีมนุษย์คนใดบอกได้ว่า สิ่งเหล่านี้สามารถที่จะได้รับการแนะนำให้เข้าไปอยู่ในศาสนา และทำให้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมเพื่อการบูชาพระผู้เป็นเจ้าได้ หากไม่ใช่โดยการจัดให้มีขึ้นโดยพระผู้เป็นเจ้าหรือ? ”^{๓๗} จะเห็นได้ว่าส่วนประกอบของพิธีกรรมที่ ล็อก ได้กล่าวถึงนี้ สำหรับการใช้น้ำประพรมถือเป็นส่วนประกอบสำคัญของพิธีรับศีลล้างบาป (Baptism) การรับประทาน

^{๓๓} Ibid., p. 33.

^{๓๔} Ibid., p. 34.

^{๓๕} Ibid., pp. 33-4.

^{๓๖} Ibid., p. 34.

^{๓๗} Ibid., p. 35.

ขนมปังและเหล้าองุ่นเป็นส่วนประกอบสำคัญของพิธีรับศีลมหาสนิท พิธีกรรมทั้งสองนี้ถือเป็นพิธีกรรมที่ชาวโปรเตสแตนต์ให้ความสำคัญกว่าพิธีกรรมอื่นๆ ที่ชาวคาทอลิกให้ความสำคัญ^{๑๑} และความแตกต่างระหว่างพิธีกรรมทั้งสองนี้ กับพิธีกรรมอื่นๆ ก็คือทั้งสองพิธีกรรมปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในพระคัมภีร์ และอาจถือได้ว่าเป็นพิธีกรรมที่เป็นพระประสงค์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ โดยพิธีรับศีลล้างบาป พระเยซูได้รับจาก โยฮัน บัพติศมา ที่แม่น้ำจอร์แดน (พระธรรมมาระโก บทที่ ๑ ตอนที่ ๙-๑๑) และที่ชัดเจนกว่านั้นก็คือ พระวาจาของพระเยซูที่กล่าวแก่อัครสาวกว่า “ฉะนั้นขอให้พวกท่านทุกคนจงออกไปสอนประชาชนทั่วโลกนำเขาให้เป็นศิษย์ของเรา และให้บัพติศมา[ศีลล้างบาป] แก่เขาในพระนามแห่งพระบิดา พระบุตร และพระวิญญาณบริสุทธิ์” (พระธรรมมัทธิว บทที่ ๒๘ ตอนที่ ๑๙) ส่วนพิธีรับศีลมหาสนิท ก็ปรากฏอยู่พระวรสารหลายตอน ซึ่งเป็นเหตุการณ์พระกระยาหารมื้อสุดท้ายของพระเยซู ที่ทรงได้หยิบขนมปังส่งให้แก่เหล่าสาวก และมีการดื่มเหล้าองุ่นร่วมกัน (พระธรรมมัทธิว บทที่ ๒๖ ตอนที่ ๒๖-๓, พระธรรมมาระโก บทที่ ๑๔ ตอนที่ ๒๒-๒๓, พระธรรมลูกา บทที่ ๒๒ ตอนที่ ๑๗-๘)

แต่สำหรับพิธีกรรมอื่นๆ ของชาวคริสต์นอกเหนือจากนี้ โดยเฉพาะพิธีกรรมที่กระทำโดยศาสนจักร โรมันคาทอลิก นั้น ได้ผสมผสานและประยุกต์สิ่งที่ยูนอกเหนือจากพระคัมภีร์ และมีการกำหนดโดยพระศาสนจักรของพระสันตะปาปามาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมด้วย ประเด็นสำคัญที่ต้องการชี้ให้เห็นก็คือ สำหรับ ลีอก แล้ว สิ่งใดก็ตามที่จะกำหนดให้เป็นส่วนประกอบสำคัญของพิธีกรรมในทางศาสนา ก็ควรจะต้องมีสิ่งยืนยันที่มีความแน่นอนว่าสิ่งนั้นจะทำให้พิธีกรรมสามารถบรรลุเป้าหมายได้ และก็ไม่ใช่อำนาจหน้าที่ในทางพลเมืองที่จะกำหนดพิธีกรรมดังกล่าว สำหรับชาวคริสต์ผู้ที่จะกำหนด ก็คือพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ เท่านั้น โดยจะสามารถยืนยันสิ่งดังกล่าวได้ ก็จะต้องยึดถือสิ่งที่ปรากฏโดยชัดเจนและได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไป ก็คือ คัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์

อย่างไรก็ตาม สำหรับพิธีกรรมในทางศาสนานั้น ลีอก ก็ยังเห็นว่าจะต้องแยกแยะระหว่างสิ่งที่เป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมโดยตัวมันเอง กับสิ่งที่เป็นสภาวะแวดล้อม สิ่งที่เป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมเชื่อว่าถูกกำหนดมาโดยพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ และจะทำให้พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของพระทัยได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่มีอำนาจสำคัญ ส่วนสภาวะแวดล้อมนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ได้โดยทั่วไปไม่สามารถแยกออกจากพิธีกรรมได้ แต่ก็ไม่ได้กำหนดไว้ว่ากรณีดังกล่าวจะไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ และดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ไม่ใช่เรื่องสำคัญจำเป็น^{๑๒} ตัวอย่างสิ่งที่ไม่ใช่เรื่องสำคัญ

^{๑๑} เสรี พงศ์พิศ, *ความรู้พื้นฐานทางศาสนา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๘. พิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญของชาวคาทอลิก มี ๗ พิธี คือ พิธีรับศีลล้างบาป (Baptism) พิธีรับศีลสมรส (Matrimony) พิธีรับศีลบวช (Orders) พิธีรับศีลกำลัง (Confirmation) พิธีรับศีลมหาสนิท (Eucharist หรือ Mass หรือ Holy communion) การรับศีลแก้บาปหรือศีลถ้อยบาป (Penance) และ ศีลเจิมคนไข้ (Extreme unction)

^{๑๒} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 35.

จำเป็นที่เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ก็เช่น เวลาและสถานที่ของพิธีกรรม การแต่งกายของนักบวช และลักษณะท่าทางของผู้ซึ่งประกอบพิธีกรรม เหล่านี้เป็นสภาวะแวดล้อมและไม่มี ความสำคัญจำเป็นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าไม่ได้ให้คำสั่งที่แสดงออกมาให้เห็นได้ใดๆ เกี่ยวกับสิ่งนี้^{๕๐} ซึ่งไม่เหมือนกับพิธีการรับศีลล้างบาปและศีลมหาสนิทดังที่กล่าวมาแล้ว

ในส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นพิธีกรรมทางศาสนา ล็อก จึงต้องการที่จะแยกแยะระหว่าง สิ่งที่เป็นแก่นของพิธีกรรม อันเป็นสาระสำคัญที่จะทำให้พิธีกรรมนั้นบรรลุเป้าหมายในการแสดง ศรัทธาและได้รับการยอมรับจากพระผู้เป็นเจ้า เป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นโดยพระผู้เป็นเจ้า กับสภาวะแวดล้อมซึ่งอาจเรียกว่ากระพี้ของพิธีกรรม ในส่วนนี้บรรดาศาสดาที่เป็นมนุษย์สามารถกำหนดได้เอง ตามความเหมาะสมของสถานการณ์

ส่วนที่สอง ก็คือ ในขณะที่ส่วนแรกเป็นการที่พนักงานผู้ปกครองไม่มีอำนาจที่จะ กำหนดให้ใช้พิธีการหรือเทศกาลเฉลิมฉลองใดๆ ในศาสนจักร โดยอาศัยอำนาจทางกฎหมาย ใน ทำนองเดียวกัน ส่วนที่สองนี้ พนักงานผู้ปกครองก็ไม่มีอำนาจใดๆ ที่จะห้ามปรามการใช้พิธีการและ เทศกาลเฉลิมฉลองเช่นนั้นที่ได้รับการยอมรับและถือปฏิบัติโดยศาสนจักรใดๆ ซึ่งได้ปฏิบัติอยู่แล้ว เพราะเนื่องจากหากเขาทำเช่นนั้น ก็จะเป็นการทำลายศาสนจักรนั่นเอง เป้าหมายของการจัดตั้งของ เขาก็เพียงเพื่อการบูชาแสดงศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าด้วยเสรีภาพ โดยการกระทำของเขาเหล่านั้นเอง^{๕๑} แต่เสรีภาพของการประกอบพิธีกรรมดังกล่าว ก็ไม่ใช่จะกระทำทุกสิ่งได้โดยไม่มีขอบเขต เพราะ หากสิ่งใดไม่ถูกต้องตามกฎหมายในชีวิตปกติ สิ่งนั้นก็ไม่สามารถจะกระทำได้ในศาสนจักร เช่น การนำทารกมาบูชาอัญ เป็นต้น^{๕๒} พนักงานผู้ปกครองไม่ต้องมีขันติธรรมต่อการกระทำเช่นนั้นแม้ จะอ้างว่าได้กระทำไปในขอบเขตของศาสนจักรก็ตาม เพราะการกระทำลักษณะเช่นนี้เป็นอันตราย ต่อสิทธิของพลเมือง

สำหรับพิธีกรรมของลัทธิที่เชื่อแตกต่างจากศาสนาคริสต์ อย่างเช่น การนับถือเทวรูป (idolatry)* แม้ว่า การนับถือเทวรูปจะถือว่าเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับชาวคริสต์ แต่ในทัศนะของ ล็อก เขาก็เห็นว่าอำนาจทางพลเมืองเป็นเช่นเดียวกัน ในทุกๆ ที่ และศาสนาของเจ้าผู้ปกครองทุกพระองค์

^{๕๐} Ibid., pp. 35-6.

^{๕๑} Ibid., p. 36.

^{๕๒} Ibid., p. 36.

* คำสอนในศาสนาคริสต์ ที่ปรากฏในพระคัมภีร์ใหม่ พระธรรมโรม เล่มที่ ๑ ตอนที่ ๒๓. กล่าวถึงผู้ที่ ไม่เคารพพระผู้เป็นเจ้า แต่กลับไปเคารพรูปบูชาอื่นไว้ว่า “และแทนที่พวกเขาจะเคารพบูชาเทิดทูนพระเกียรติของ พระเจ้าผู้ทรงพระชนม์อยู่นิรันดร์ พวกเขา กลับแกะสลักท่อนไม้ และก้อนหิน เป็นรูปเคารพต่างๆ ไว้ สำหรับเคารพบูชา บ้างก็แกะสลักจำลองเป็นรูปคนซึ่งจะต้องเนาเปื่อยเสื่อมสูญไปในที่สุด บ้างก็แกะสลักเป็นรูป นก รูปสัตว์จัตุบาท ตลอดจนรูปสัตว์เลื้อยคลาน” จึงถือว่าการเคารพรูปสมมติจึงเป็นสิ่งต้องห้ามของชาวคริสต์

จะเป็นศาสนาแบบจารีตสำหรับพระองค์เอง”^{๓๗} ดังนั้น หากอำนาจของพนักงานผู้ปกครองพลเมืองสามารถเข้ายุ่งเกี่ยวในเรื่องของจิตวิญญาณได้ ความวุ่นวายและความรุนแรงก็อาจจะเกิดขึ้นได้ เพราะเข้าสู่ปกครองในชาติหนึ่งก็ย่อมจะใช้อำนาจกวาดล้างและกำจัดผู้ที่มีความเชื่อที่เขาเห็นว่าผิดที่อยู่ในชาติของเขา โดย ล็อก ก็มีมุมมองในทางกลับกันเช่นกันว่า หากชาวคริสต์ไปอยู่ในชาติที่ไม่ได้ถือศาสนาคริสต์ก็อาจถูกกวาดล้างกำจัดได้เช่นเดียวกัน

สำหรับเหตุผลที่บางคนอาจเห็นว่าผู้ที่บูชาเทวรูป เป็นบาปที่ไม่อาจมีขันติธรรมได้ แต่สำหรับ ล็อก แล้ว “พนักงานผู้ปกครอง ไม่อาจใช้คมดาบของเขาเพื่อลงโทษในทุกๆสิ่ง ซึ่งเขาเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นบาปอย่างหนึ่งที่มีต่อพระเจ้า” นอกจากนี้ยังมีสิ่งอื่นๆ อีกซึ่งโดยความเห็นชอบของมนุษย์ทั้งหมดที่เห็นว่าเป็นบาป เช่น ความโลภ การไม่มีความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ (uncharitableness) ความเกียจคร้าน (idleness) แต่ก็ยังไม่มีใครเคยกล่าวว่าจะต้องถูกลงโทษโดยพนักงานผู้ปกครอง^{๓๘} พิธีกรรมเช่นนี้ แม้ว่าจะขัดกับหลักศาสนาของนิกายไคนิกายหนึ่งก็ตาม แม้ว่า จะถือว่าเป็นบาปสำหรับอีกลัทธิหนึ่งก็ตาม แต่พนักงานผู้ปกครองก็ยังไม่มียอำนาจที่จะไปจัดการกับสิ่งที่เป็นบาปในลักษณะนี้

ล็อก ได้เปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างอำนาจหน้าที่ของพนักงานผู้ปกครองหรืออำนาจในทางกฎหมาย ที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องของพิธีกรรมทางศาสนาได้ โดยเปรียบเทียบสังคมการเมืองของชาวฮิว ซึ่งเป็นสังคมการเมืองที่ปกครองด้วยหลักศาสนา (theocracy) แม้ว่าแนวคิดเรื่องขันติธรรมของ ล็อก จะเป็นฐานความคิดที่มีการพัฒนาไปสู่แนวคิดที่รัฐจะต้องไม่มีเรื่องศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่สำหรับสิ่งที่ปรากฏในงานเรื่อง *A Letter* ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่การปฏิเสธการปกครองโดยหลักศาสนา เช่น การปกครองของชนชาติฮิว ความสำคัญไม่ได้อยู่ที่การแยกรัฐออกจากศาสนาโดยตรง แต่อยู่ที่ว่าสังคมในลักษณะดังกล่าวได้มีฉันทานุมัติที่จะรับเอาหลักการในทางศาสนาดังกล่าวเป็นหลักในการปกครองรัฐนั้นตั้งแต่ต้นหรือไม่ สังคมการเมืองในลักษณะนี้ไม่มีความแตกต่างกันระหว่างสังคมการเมือง (the commonwealth) และ ศาสนจักร เพราะ

กฎหมายที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น มีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมของพระเจ้าที่มองไม่เห็นได้พระองค์หนึ่ง (one invisible Deity) เป็นกฎหมายในทางการเมืองของประชาชนเหล่านั้น และเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองในทางการเมืองของพวกเขา ซึ่งพระเจ้าเป็นเจ้าขององค์บัญญัติกฎหมาย ณ เวลานี้ หากว่าผู้หนึ่งผู้ใดก็ตามสามารถแสดงให้เห็น ข้าพเจ้าเห็นได้ว่า ณ ที่ใดมีสังคมการเมืองหนึ่ง (a commonwealth) ในขณะนี้ ได้รับการ

^{๓๗} Ibid., p. 37.

^{๓๘} Ibid., pp. 38-9.

ก่อตั้งขึ้นโดยรากฐานดังกล่าว ข้าพเจ้าก็จะยอมรับว่ากฎทั้งหลายในเชิงศาสนา ได้กลายไปเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องทางพลเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และราษฎรของรัฐบาลนั้นก็อาจจะและควรจะต้องรักษาความเห็นพ้องกับ ศาสนจักรนั้นอย่างเคร่งครัดโดยอำนาจทางพลเมือง^{๔๔}

การยอมรับสังคมการเมืองที่ปกครองโดยหลักศาสนาในทัศนะของ ล็อก จะต้องเป็นสังคมการเมืองที่จัดตั้งขึ้นในลักษณะเช่นนี้ตั้งแต่แรก กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือพลเมืองที่ตกลงอยู่ร่วมกันในสังคมการเมืองลักษณะนี้ได้ยอมรับหลักการทางศาสนาเป็นหลักการแห่งการปกครองมาตั้งแต่ต้น ดังนั้นการปฏิบัติต่อผู้ที่นับถือเทวรูป (idolatry) ของสังคมการเมืองชาวคริสต์กับสังคมการเมืองชาวยิว จึงมีความแตกต่างกัน หลักการของศาสนาฮิวที่ป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหลักการปกครองปฏิเสธรการบูชารูปสมมติ ผู้ปกครองจึงสามารถใช้อำนาจจัดการกับสิ่งนี้ เนื่องจากเป็นความเชื่อที่ขัดกับหลักการทางศาสนาซึ่งเป็นสิ่งเดียวกับหลักการปกครอง ในขณะที่ “ภายใต้พระวรสาร ในฐานะเป็นสังคมการเมืองของชาวคริสต์ ไม่มีทางจะเป็นเช่นนั้น ได้อย่างแน่นอน จริตฯ แล้วยังมีบรรดาเมืองและราชอาณาจักรอีกมากมายซึ่งได้อำแขนรับศรัทธาของพระคริสต์ แต่ก็ยังคงรูปแบบการปกครองแบบโบราณดั้งเดิมไว้ ซึ่งเป็นรูปแบบที่กฎของพระคริสต์ไม่ได้เข้าไปแทรกแซงทั้งหมด”^{๔๕} ในทัศนะของ ล็อก หลักการทางศาสนาสำหรับชาวคริสต์ ซึ่งไม่ได้ยอมรับหลักการทางศาสนาเป็นหลักปกครองรัฐ จึงไม่อาจนำไปเป็นกฎเกณฑ์ในการปกครองของพนักงานผู้ปกครองได้

สิ่งที่กล่าวไปทั้งหมดเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา ประเด็นจึงอยู่ที่ว่า สิ่งต่างๆ ที่เป็นเรื่องทางกายภาพภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมที่แสดงถึงความศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้า จะเป็นสิ่งที่บรรลุได้ตามจุดมุ่งหมายของศาสนาก็ต่อเมื่อเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยความเชื่อของผู้ที่ประกอบพิธีกรรม หากปราศจากซึ่งศรัทธาแล้ว การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวย่อมไม่อาจบรรลุผลได้แต่อย่างใด เหตุผลเช่นนี้ทำให้พนักงานผู้ปกครอง จึงไม่มีอำนาจที่ใช้อำนาจหรือกำลังบังคับให้ศาสนจักรใดใช้พิธีการหรือเทศกาลใดเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมได้ นอกจากนี้ อำนาจที่จะกำหนดว่าสิ่งใดจะเป็นสิ่งที่มีความหมายสำคัญสำหรับพิธีกรรมดังกล่าว ก็มีได้อยู่ที่อำนาจของมนุษย์ เนื่องจากส่วนประกอบของพิธีกรรมมีอยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนประกอบอันเป็นสาระสำคัญของพิธีกรรม ตามทัศนะของล็อก จะต้องกำหนดโดยพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น ซึ่งสามารถตรวจสอบได้โดยยึดถือสิ่งที่ปรากฏในพระคัมภีร์เป็นหลัก เช่น พิธีการในพิธีรับศีลล้างบาป และศีลมหาสนิท อีกส่วนประกอบหนึ่ง คือ สภาวะแวดล้อมของพิธีกรรม ซึ่งเป็นส่วนที่มนุษย์สามารถจะกำหนดได้

^{๔๔} Ibid., p. 39.

^{๔๕} Ibid., pp. 39-40.

ในทำนองเดียวกัน พนักงานผู้ปกครอง ก็ไม่มีสิทธิที่จะห้ามการใช้พิธีการหรือเทศกาลใดในพิธีกรรม หากว่าเป็นสิ่งที่ถูกกฎหมายอยู่ตามปกติ แม้ว่าสิ่งนั้นจะถือว่าเป็นบาปสำหรับศาสนาของสังคมการเมืองนั้นก็ตาม ก็ยังไม่ใช่หน้าที่ของพนักงานผู้ปกครองที่จะไปจัดการกับบาปนั้น ส่วนข้อเปรียบเทียบกับสังคมการเมืองที่ปกครองด้วยหลักศาสนา ที่สามารถใช้อำนาจทางการเมืองกำหนดหรือห้ามสิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมได้ ก็เพราะเหตุที่สังคมการเมืองนั้นจัดตั้งขึ้นด้วยการยอมรับหลักการทางศาสนาเป็นหลักการในการปกครอง แต่มิใช่กรณีของศาสนาคริสต์ที่ไม่สามารถใช้หลักการทางศาสนาไปเป็นหลักการ ในการปกครองได้

ประการต่อมา ล็อก ได้อธิบายถึงศาสนจักรในแง่ของศรัทธาที่อยู่เบื้องลึก (articles of faith) โดยหลักความเชื่อต่างๆ ในทางศาสนาที่เป็นพื้นฐาน (the articles of religion) ส่วนหนึ่งเป็นในเชิงปฏิบัติ และส่วนหนึ่งเป็นไปในเชิงการคาดค้ำนึ่ง ในขณะที่แม้ว่าทั้งสองประเภทนี้จะมีพื้นฐานอยู่ที่ความรู้ของความจริง แต่สำหรับความเชื่อที่มีลักษณะการคาดค้ำนึ่งจะไปสิ้นสุดโดยง่ายในการทำ ความเข้าใจ ส่วนความเชื่อในเชิงการปฏิบัติจะเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อเจตจำนงและการกระทำ^{๔๑} มีความเห็นที่ว่าในปรัชญาของ ล็อก เขามักจะพยายามแยกแยะให้ความแตกต่างระหว่างหลักการในลักษณะของการคาดค้ำนึ่งซึ่งเป็นหลักการในเชิงตรรกะและเมตาฟิสิกส์ ในขณะที่หลักการในเชิงปฏิบัตินั้นจะมีความเกี่ยวข้องกับความคิดริเริ่ม^{๔๒} ความเชื่อในทางศาสนาในเชิงเมตาฟิสิกส์ จึงเป็นความเชื่อที่ไม่อาจพิสูจน์ได้โดยวิธีเชิงประจักษ์ ส่วนความเชื่อในเชิงปฏิบัติเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความคิดริเริ่มในแง่ที่ความเชื่อ นั้นจะส่งอิทธิพลต่อเจตจำนงและการกระทำของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกัน ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม

สำหรับความคิดเห็นที่มีลักษณะคาดค้ำนึ่ง (speculative opinions) นั้น ล็อก ได้กล่าวถึงไว้ในงานเรื่อง *An Essay Concerning Toleration* โดยมีการแบ่งความคิดเห็นและการกระทำของมนุษย์ออกเป็น ๓ ประเภท ประเภทแรก คือ ความคิดเห็นและการกระทำทั้งหมดที่ไม่เกี่ยวข้องกับรัฐหรือสังคม เป็นความคิดเห็นที่ทำให้ได้ข้อสรุปที่ไม่ได้มีพื้นฐานอยู่บนข้อเท็จจริง และเป็นพิธีกรรมทางศาสนาเกี่ยวกับพระเจ้าเป็นเจ้า ประเภทที่สอง โดยธรรมชาติของความคิดเห็นและการกระทำที่ไม่ใช่สิ่งที่คิดหรือสิ่งที่เลวในตัวเอง เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสังคมและการตกลงกันของมนุษย์ เป็นความคิดเห็นและการกระทำในเรื่องที่ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญโดยตัวเอง ประเภทที่สาม เป็นสิ่งที่คิดหรือเลวในธรรมชาติของตัวเอง ประเด็นนี้เป็นเรื่องของคุณธรรมเชิงศีลธรรม หรือ ความ

^{๔๑} Ibid., p. 41.

^{๔๒} E. J. Lowe, *Locke* (London: Routledge, 2005), p. 26.

ชั่วร้าย“ ในความคิดเห็นและการกระทำประการแรกนั้น เป็นสิ่งที่เราไม่ควรจะไปใช้กำลังภายนอก บังคับ เพราะเป็นความเชื่อที่อยู่ในจิตใจของมนุษย์ เป็นความเชื่อที่ทำให้ได้ข้อสรุปที่ไม่ได้มี พื้นฐานอยู่บนข้อเท็จจริง

ความคิดเห็นที่มีลักษณะคาดค้ำนี้ จึงเป็นสิ่งที่อำนาจในทางการเมืองไม่สามารถกำหนด หรือบังคับต่อผู้ใดได้ เนื่องด้วยเหตุผลว่าการที่จะมีความคิดเห็นหรือความเชื่อในลักษณะนี้ ไม่ได้อยู่ ภายใต้อำนาจของมนุษย์ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่ามนุษย์ไม่สามารถมีเจตจำนงที่จะบอกตนเอง ให้มีความคิดเห็นในแบบนี้ได้ ดังที่ ล็อก ได้อธิบายไว้ว่า

ความคิดเห็นต่างๆ ที่มีลักษณะคาดค้ำนี้ และความเชื่อที่อยู่เบื้องลึก (articles of faith) ในแบบที่เรียกกัน เป็นสิ่งที่ต้องการเพียงแค่ว่าได้รับการเชื่อ ไม่สามารถที่จะ กำหนดให้อยู่บนศาสนาจักรแห่งใดๆ ได้ โดยกฎหมายของพื้นแผ่นดิน จะเป็นเรื่องน่า เหลวไหลว่าสิ่งนี้ควรจะถูกกำหนดขึ้นโดยกฎหมาย ซึ่งไม่ได้อยู่ในอำนาจของมนุษย์ เพื่อที่จะกระทำได้ และการที่จะเชื่อว่าสิ่งนี้หรือสิ่งนั้นเป็นจริง จะไม่ได้ขึ้นอยู่กับ เจตจำนงของพวกเขา^{๘๐}

ล็อก ได้อธิบายให้เห็นถึงกรอบที่เป็นช่องว่างระหว่างการใช้อำนาจบังคับในทางการเมือง กับความเชื่อทางศาสนา โดยมีข้อเสนอดังนี้ ๒ ประการ คือ ๑) การใช้กำลังบังคับนั้น ทำงานโดยการ ปฏิบัติต่อเจตนารมณ์ของบุคคล ซึ่งเป็นการกวดขันการตัดสินใจของเขาด้วยการลงโทษ ๒) ความ เชื่อและความเข้าใจดังกล่าว ไม่ได้อยู่ภายใต้การบังคับจากเจตนารมณ์ของมนุษย์ ดังนั้น คนๆ หนึ่ง จึงไม่สามารถจะมีความเชื่อโดยความจงใจหรือตัดสินใจที่จะเชื่อได้^{๘๑} การใช้กำลังบังคับ ซึ่งอาจจะ บังคับเจตนารมณ์ของมนุษย์ได้ แต่กำลังบังคับก็ไม่สามารถส่งผลโดยตรงต่อความเชื่อได้

สำหรับประเด็นในพื้นฐานทางญาณวิทยาของ ล็อก นั้น เมื่อพิจารณาจากงานเรื่อง *An Essay Concerning Human Understanding* แล้วจะพบว่าสิ่งที่ ล็อก กล่าวถึงก็คือ ความรู้ของมนุษย์ “ไม่ได้เป็นไปโดยมีความจำเป็นในทั้งหมด และก็ไม่ได้เป็นไปโดยสมัครใจในทั้งหมด (neither

^{๘๐} John Locke, “An Essay Concerning Toleration,” in *John Locke: Political Writings*, ed. David Wootton (London: Penguin Books, 1993), p. 187.

^{๘๑} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 41. (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

^{๘๒} Jeremy Waldron, “Locke: Toleration and the Rationality of Persecution,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 103.

wholly necessary, nor wholly voluntary)^{๕๒} เพราะหากความรู้ของมนุษย์เราเป็นเรื่องจำเป็นทั้งหมด ไม่เพียงแต่ความรู้ทั้งหมดที่เป็นของมนุษย์ จะเหมือนกันทุกประการเท่านั้น แต่มนุษย์ทุกคนก็จะสามารถรู้ได้ถึงทุกสิ่งที่สามารถจะรู้ได้เหมือนกัน ส่วนเรื่องความสมัครใจนั้น ก็คือมนุษย์ไม่สามารถเลือกที่จะเข้าใจหรือมีความรู้ได้ในทั้งหมด แต่มนุษย์ก็สามารถเลือกสิ่งที่จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ เรามักกับสิ่งที่อาจส่งผลกระทบต่อความเชื่อได้ในทางอ้อม เช่น มนุษย์เลือกสิ่งที่จะมองเห็นได้ อ่านได้ ฟังได้ เป็นต้น ประเด็นนี้ทำให้ เจเรมี วอลด์รอน (Jeremy Waldron) เห็นว่าเป็นการทำลายกรอบของการมีขันติธรรมของ ล็อกเอง^{๕๓} เพราะแม้ว่าพนักงานผู้ปกครองจะไม่สามารถบังคับให้มนุษย์มีความเชื่อโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อในทางศาสนาได้โดยตรง ก็อาจเป็นความชอบธรรมที่พนักงานผู้ปกครองจะใช้กำลังบังคับต่อสิ่งที่จะมีผลต่อความเชื่อได้ในทางอ้อม

ล็อก มักจะถูกจัดว่าเป็นนักปรัชญาแบบประจักษ์นิยม เขายึดถือว่าทั้งหมดของเนื้อหาความรู้และความเข้าใจของมนุษย์ เกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ ในรูปแบบของสิ่งที่เขาเรียกว่า ‘ความคิด’ (ideas)^{๕๔} ดังที่เขาได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับความคิดของมนุษย์ไว้ว่า

การดำรงอยู่ของมนุษย์ทุกคน สามารถรู้สึกรับรู้ต่อตัวของเขาเองได้ นั่นคือเขา
คิด และนั่นคือสิ่งที่จิตใจของเขาถูกใช้ในขณะที่กำลังคิด การมีอยู่ของความคิด ณ ที่
นั้น ในอดีตที่มีข้อสงสัย ว่ามนุษย์มีความคิดอันมากมาย อยู่ในจิตใจ ดังเช่น ที่ได้แสดง
ให้เห็นออกมาโดยถ้อยคำต่างๆ เช่น ความขาว ความแข็ง ความหวาน ความคิด การ
เคลื่อนไหว มนุษย์ ช้าง กองทัพ ความเมา และอื่นๆ มันเป็นที่แห่งแรกที่จะต้องสืบค้น
ว่าสิ่งต่างๆ เหล่านี้มาได้อย่างไร?^{๕๕}

^{๕๒} โปรคตุ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* (Book IV chap. XIII), ed. Peter H. Nidditch (Oxford : Clarendon Press, 1975), pp. 650-1. และ Jeremy Waldron, “Locke: Toleration and the Rationality of Persecution,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, pp. 115-16.

^{๕๓} โปรคตุ Jeremy Waldron, “Locke: Toleration and the Rationality of Persecution,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 116.

^{๕๔} E. J. Lowe, *Locke*, p. 22. โดย โลว์ เห็นว่าคำว่า idea ที่ ล็อก ใช้ในบริบทนั้น มีความหมายแตกต่างจาก idea ในบริบทปัจจุบัน โดยในการใช้คำทางปรัชญาในสมัยปัจจุบันที่มีความหมายใกล้เคียงที่สุดก็คือ concept หรือ percept (โปรคตุรายละเอียดใน E. J. Lowe, *Locke*, p. 24-5.)

^{๕๕} John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. Peter H. Nidditch, p. 104. (Book II Chapter I)

ปรัชญาประจักษ์นิยมของ ล็อก เชื่อว่า ความรู้ได้จากความคิด และความคิดก็เกิดจากสิ่งที่เราพบเห็นมาหรือประสบการณ์ของเรา ทั้งนี้การรับรู้จากประสาทสัมผัส จะเป็นที่มาของความคิดที่สำคัญที่สุด^{๕๖} ประจักษ์นิยมของ ล็อก ทำให้เขาเห็นว่าเมื่อความคิดเห็นที่มีลักษณะภาคค่านิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดเห็นในทางศาสนาซึ่งไม่ได้มาจากข้อเท็จจริงที่ประจักษ์ได้ เช่น ความเชื่อเรื่อง Trinity ความเชื่อเรื่องสถานที่ที่จิตวิญญาณ ไปอยู่เพื่อการชำระล้างบาป (purgatory) ความเชื่อเรื่องการแปลงสสารจากขนมปังและเหล้าองุ่น ไปเป็นกายและโลหิตของพระเยซู ระหว่างพิธีรับศีลมหาสนิท (transubstantiation) เป็นต้น ความคิดเห็นเช่นนี้โดยตัวเองแล้ว ไม่ได้เกี่ยวข้องกับรัฐบาลหรือสังคมทั้งหมด สิ่งเหล่านี้โดยลำพัง มีสิทธิโดยสมบูรณ์และโดยทั่วไป ที่จะได้รับขันติธรรม^{๕๗}

ปรัชญาของ ล็อก เป็นการต่อต้านลัทธิที่มีความเชื่อว่าความคิดของมนุษย์มีมาแต่กำเนิด (doctrine of innate ideas) ซึ่งเป็นลัทธิที่แพร่หลายอยู่ในศตวรรษที่ ๑๗ ลัทธินี้เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของความคิดอันเป็นพื้นฐานของธรรมชาติในเชิงตรรกะ เชิงเมตาฟิสิกส์ และเชิงศีลธรรม บางประการ รวมถึงความคิดของตัวมนุษย์เอง ลงบนจิตวิญญาณของมนุษย์ในแรกเริ่มของการดำรงอยู่ของมนุษย์^{๕๘} เหตุใด ล็อก จึงเป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิความเชื่อที่เห็นว่าความคิดของมนุษย์มีมาแต่กำเนิด ในประเด็นนี้ อี.เจ.โลว์ (E. J. Lowe) ได้ให้เหตุผลไว้ ๒ ประการ เหตุผลแรก คือ ล็อก ได้ถูกจูงใจว่านักวิทยาศาสตร์ที่ใช้วิธีการเชิงทดลองผู้ยิ่งใหญ่ในยุคนั้นของเขา เช่น ไอแซค นิวตัน (Isaac Newton) โรเบิร์ต บอยล์ (Robert Boyle) โรเบิร์ต ฮุก (Robert Hooke) และ คริสเตียน ฮอยเจนส์ (Christiaan Huygens) ได้พัฒนามาโดยวิธีการที่ได้ผลเกือบทั้งหมดในการค้นพบความจริงเกี่ยวกับโลกธรรมชาติ ที่เรียกว่าวิธีการของการสังเกตและทดลองอย่างเป็นระบบ เหตุผลที่สอง คือ การที่เขาเห็นถึงการคุกคามของลัทธิที่มีต่อเสรีภาพในความคิดและการศึกษาค้นคว้า ไม่เพียงแต่ในวิทยาศาสตร์ แต่ยังมีอยู่ในเรื่องราวของศีลธรรม ศาสนา และการเมือง เนื่องจากความเชื่อแบบนี้ทำให้ง่ายที่จะอ้างหลักการของศีลธรรมและศาสนาเพื่อที่จะทำให้การทำทลายต่ออำนาจเผด็จการเงียบลงไป^{๕๙} เป็นความเชื่อที่เข้ากันได้กับการใช้อำนาจเด็ดขาดตามอำเภอใจ

การเสนอปรัชญาแบบประจักษ์นิยมของ ล็อก ด้วยการต่อต้านความเชื่อที่ว่าความคิดของมนุษย์มีมาแต่กำเนิด (doctrine of innate ideas) ทำให้แผนงานในเชิงญาณวิทยาของ ล็อก ในงานเรื่อง *An Essay Concerning Human Understanding* ก็คือ การแทนที่การอธิบายความรู้ของมนุษย์ที่มี

^{๕๖} อนุสรณ์ ลัมมณี, *การอธิบายกับการวิเคราะห์ทางการเมือง: ข้อพิจารณาเบื้องต้นในเชิงปรัชญาสังคมศาสตร์* (กรุงเทพฯ: โครงการผลิตตำราและเอกสารการสอน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔.

^{๕๗} โปรดดู John Locke, "An Essay Concerning Toleration," in *John Locke Political Writing*, ed. David Wootton, p. 187.

^{๕๘} E. J. Lowe, *Locke*, p. 23.

^{๕๙} *Ibid.*, pp. 23-4.

พื้นฐานอยู่บนลัทธิที่ว่าความคิดและหลักการที่เป็นพื้นฐานของระบบความคิดซึ่งมีมาแต่กำเนิด เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาโดยพระเจ้า ด้วยสิ่งหนึ่งซึ่งมองความรู้ของมนุษย์ในฐานะเป็นผลผลิตของกระบวนการที่ใช้ประสบการณ์และเหตุผลของปัจเจกบุคคล การก่อกำเนิดขึ้นในการรับรู้สิ่งที่รู้สึกได้และการใคร่ครวญ และในที่สุดกลายเป็นความคิดแบบนามธรรมเกี่ยวกับโลกที่เป็นธรรมชาติ พระเจ้า และหลักการของเรขาคณิตและควมมีศีลธรรม^{๖๐} ในความเป็นประจักษ์นิยมของ ลีอก โลว์ เห็นว่า ลีอก ได้จัดตัวเองเข้ากับนักวิทยาศาสตร์แบบวิธีการทดลองที่ยิ่งใหญ่ในยุคของเขา ซึ่งสนับสนุนการยืนยันความเชื่อที่ว่าโดยการสังเกตอย่างระมัดระวังและการทดลองที่รับรู้สัมผัสได้เท่านั้นที่จะทำให้เราค่อยๆ สามารถเปิดเผยความลับของธรรมชาติได้ และหันไปสู่การที่ว่าความรู้ที่มีต่อประโยชน์ในเชิงปฏิบัติของพวกเราจะทำให้เกิดความสะดวกสบายในชีวิตของเราได้ โดยปราศจากการทำลายความเชื่อในพระเจ้าและพระภุชญาของพระเจ้า หรือหน้าที่ในเชิงศีลธรรมของพวกเราที่มีต่อกันและกัน ในฐานะที่เป็นสิ่งที่พระเจ้าได้สร้างมา ประเด็นนี้จึงทำให้มองได้ว่า ลีอก ได้ค้นหาวิธีการคิดที่ยิ่งใหญ่ซึ่งความเชื่อทางศาสนาและทัศนคติที่เป็นวิทยาศาสตร์จะวางอยู่ในความผสมกลมกลืนซึ่งกันและกันได้^{๖๑} การเป็นนักปรัชญาแบบประจักษ์นิยมของ ลีอก โดยการปฏิเสธความเชื่อที่พระเจ้าเป็นผู้ประทับสิ่งที่อยู่ในจิตใจมนุษย์มาแต่กำเนิด ก็ไม่ได้หมายความว่า ลีอก จะปฏิเสธพระเจ้าในแบบประจักษ์นิยมด้วยเหตุผลที่พระเจ้าเป็นเจ้าเป็นสิ่งที่ไม่อาจประจักษ์หรือสังเกตทดลองได้ แต่ ลีอก กลับพยายามทำให้ทั้งสองสิ่งนี้สามารถไปด้วยกันได้ ประเด็นสำคัญของ ลีอก น่าจะไม่ใช่ว่าจะต้องทำให้ทุกอย่างยืนยันในเชิงประจักษ์ให้ได้ แต่จะต้องเป็นการแยกแยะข้อจำกัดในเชิงญาณวิทยาให้ได้ และใช้เหตุผลเพื่อโต้แย้งกันในการค้นหาความจริงมากกว่าการครอบงำ

คำถามในเชิงญาณวิทยาของ ลีอก เป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจในทฤษฎีการเมืองได้ดียิ่งขึ้น ความเข้าใจต่อทฤษฎีการเมืองของ ลีอก ส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะที่เห็นว่าความคิดของเขาเป็นปัจเจกชนนิยม ที่สนับสนุนสิทธิเสรีภาพของบุคคลเป็นสำคัญ หรือเป็นประจักษ์นิยมที่ปฏิเสธสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในเชิงประจักษ์ แต่สำหรับทัศนะของนักวิชาการอย่าง ฟอรัสเตอร์ เขาเห็นว่าสิ่งที่ ลีอก เสนอในทฤษฎีของเขา ก็คือ การสร้างความเห็นพ้องต้องกันทางศีลธรรม โดยฟอรัสเตอร์ ได้อธิบายให้เห็นถึง “ญาณวิทยาแห่งข้อจำกัด” (epistemology of limits) ของ ลีอก ว่าเป็นสิ่งที่เริ่มต้นการสร้างความเห็นพ้องกันเชิงศีลธรรม เขาชี้ให้เห็นความสำคัญของญาณวิทยาของ ลีอก โดยกล่าวว่าถ้าวาดภาพ ลีอก ไปสู่ญาณวิทยา ก็เนื่องจากเขาทำให้เข้าใจได้ว่าคำถามเชิงญาณวิทยา ได้รับการลงหลักปักฐานลงก่อนที่คำถามในเชิงเทววิทยาและทางการเมืองจะถูกวางลง และ

^{๖๐} Ibid., p. 57.

^{๖๑} Ibid., pp. 57-8.

เห็นว่าญาณวิทยาแห่งข้อจำกัด ของ ล็อก ได้เริ่มต้นภารกิจการสร้างความเห็นพ้องกันของศีลธรรม ใน ๒ ทาง กล่าวคือ^{๖๒}

ในทางแรก ล็อก ปฏิเสธความเชื่อที่อยู่ในความคิดซึ่งคิดตัวมาแต่กำเนิด ประเพณีนิยม และ อุปสรรคอื่นๆ ที่จะเปิดการตรวจสอบความเชื่อโดยใช้เหตุใช้ผล ฟอรัสเตอร์ เห็นว่าประเด็นนี้เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต้องมาก่อน ในการสร้างความเห็นพ้องกันในทางศีลธรรม เพราะหากว่ากลุ่มต่างๆ คิดว่าความเชื่อของเขาเป็นสิ่งที่ได้รับมาจากพระเจ้าโดยตรงเข้าไปสู่ในจิตใจของเขา หรือ ปฏิบัติต่อประเพณีวัฒนธรรมราวกับว่าการเชื่อฟังต่อประเพณีดังกล่าวจะต้องผูกพันอย่างเคร่งครัด เขาก็จะปฏิบัติต่อประชาชนที่เชื่อแตกต่างจากเขาอย่างไม่มีเหตุผล มากกว่าจะอยู่ในฐานะของ ประชาชนที่มีเหตุผลซึ่งสามารถจะบรรลุถึงข้อสรุปที่มีความแตกต่างจากเขาได้ ประเด็นสำคัญในกรณีนี้ไม่ได้อยู่ที่กฎทุกกฎ ซึ่งเราอาศัยอยู่ด้วย จะต้องถูกให้ความชอบธรรมด้วยการโต้แย้งกันในเชิงเหตุผล ซึ่งอาจเป็นภารกิจที่ไม่อาจจะสมบูรณ์ไปได้ แต่ประเด็นอยู่ที่ว่าเมื่อประชาชนเกิดความไม่เห็นพ้องกันเกี่ยวกับกฎในเชิงศีลธรรม การโต้แย้งกันในเชิงเหตุผลเพียงเท่านั้นที่เป็นวิธีอันชอบธรรมซึ่งจะแก้ปัญหาความไม่เห็นพ้องนั้น กลุ่มต่างๆ ทางวัฒนธรรมจะต้องตระหนักถึงความแตกต่างที่มีเหตุผลในฐานะที่เป็นการดำรงอยู่อย่างมีเหตุผล และปล่อยให้สิ่งนั้นยังคงดำเนินอยู่ต่อไป หากต้องการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ในทางที่สอง ญาณวิทยาแห่งข้อจำกัด ของ ล็อก สนับสนุนต่อทฤษฎีว่าด้วยการเห็นพ้องกันทางศีลธรรมของเขา ก็โดยการแสดงให้เห็นว่าเราไม่สามารถสร้างความเชื่อที่มีความแน่นอนอย่างสูงในบางเรื่องได้ และนั่นก็คือเราไม่อาจที่จะบรรลุถึงความเห็นพ้องกันในประเด็นนั้น เพื่อที่จะสร้างความเห็นพ้องที่เพียงพอบนเรื่องราวซึ่งเป็นความเกี่ยวข้องอันยิ่งใหญ่ ล็อก กล่าวไว้ว่า “ฐานะของพวกเรา ณ ที่นี้ ไม่ใช่การที่จะต้องรู้ไปหมดทุกสิ่ง แต่รู้สิ่งนั้นซึ่งเกี่ยวข้องกับการประพฤติปฏิบัติของพวกเรา”^{๖๓} เราไม่สามารถรู้ด้วยความแน่นอนและเราก็จำเป็นที่จะไม่ต้องบรรลุต่อความเห็นชอบบนความซับซ้อนอันยากลำบากของเมตาฟิสิกส์ของจิตวิญญาณมนุษย์

ข้อจำกัดดังกล่าวของ ล็อก ในทัศนะของ ฟอรัสเตอร์ จึงเป็นข้อจำกัดที่มนุษย์เราไม่สามารถ จะทำให้ความเชื่อต่างๆ มีความเห็นพ้องหรือเหมือนกันได้ เป็นข้อจำกัดที่ความเชื่อหรือความคิดเห็นมีความแน่นอนไม่เท่ากัน ฟอรัสเตอร์ เห็นว่า ความคิดเกี่ยวกับระดับของความเห็นพ้องกับบางสิ่งบางอย่าง (degrees of assent) เป็นรากฐานของลัทธิขัณฑ์นิยมของ ล็อก ตัวอย่างเช่น ความเชื่อต่างๆ อันมากมายเกี่ยวกับธรรมชาติของพระเจ้า ไม่สามารถที่จะยึดถือได้อย่างถูกต้องในระดับที่เห็นพ้องด้วยในระดับสูง ซึ่งเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดต่างๆ ของจิตใจมนุษย์ ในกรณี

^{๖๒} Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, pp. 81-2.

^{๖๓} John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. Peter H. Nidditch, p. 46. (Book I chap. I. 6)

ดังกล่าวจึงเป็นการหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่มนุษย์จะมีความไม่เห็นพ้องกัน เนื่องจากไม่มีผู้ใดสามารถใช้กำลังบังคับอีกผู้หนึ่งให้มีความเชื่อในบางสิ่งซึ่งไม่ได้ปรากฏแก่เขาว่าเป็นสิ่งที่เป็นอย่างใดก็ตาม ความแน่นอนดังกล่าว ก็ยังมีระดับที่แตกต่างกันไป ในด้านตรงกันข้ามก็ยังมีสิ่งที่แน่นอนอยู่ด้วย ประเด็นจึงอยู่ที่ว่ามนุษย์จะต้องสามารถแยกแยะได้ว่าความเชื่อใดมีระดับความไม่แน่นอนสูง ก็จะมีความเห็นที่แตกต่างกันมาก จึงต้องมีขันติธรรมต่อความแตกต่างนั้นมาก สิ่งใดมีระดับความไม่แน่นอนสูง ความแตกต่างกันในการเห็นต่อสิ่งนั้นก็จะมีน้อย และในระดับที่มีความไม่แน่นอนสูงนี้ก็ไม่จำเป็นจะต้องมีขันติธรรม ฟอรัสเตอร์ แสดงให้เห็นถึงขันติธรรมในทัศนะของ ล็อก ที่เชื่อมโยงอยู่กับระดับความเห็นพ้องของสิ่งต่างๆ โดยกล่าวไว้ว่า

ขันติธรรม ซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนระดับของความเห็นพ้อง ทำให้เกิดรูปแบบที่มีความแตกต่างซึ่งเหมาะสมสำหรับความปรารถนาของ ล็อก ในการสร้างความเห็นพ้องร่วมกันในทางศีลธรรม หากว่าความจำเป็นสำหรับขันติธรรม เกิดขึ้นมาจากความไม่แน่นอนอันเป็นพื้นฐานของความเชื่อบางประเภท ข้อเสนอแนะนี้ก็ถือว่าขันติธรรมไม่ได้ประยุกต์ได้สำหรับความเชื่อทุกชนิด เราต้องการขันติธรรมเนื่องจากว่ามีหลายสิ่งที่เราไม่สามารถจะแน่ใจได้ ดังนั้น ขันติธรรมจึงจำเป็นที่จะต้องไม่ขยายไปสู่เรื่องราวซึ่งความจริงนั้นชัดเจนและมีความแน่นอนอยู่แล้ว และทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรมใดๆ ก็ตาม จะต้องตั้งอยู่บนข้อจำกัดในสิ่งที่จะต้องมีขันติธรรม... ความเชื่อที่มีความแน่นอนในระดับสูง เช่น ความเชื่อว่าการฆาตกรรมเป็นสิ่งที่ขัดต่อกฎของพระเจ้า เป็นเจ้า สามารถที่จะทำให้ชุมชนทางการเมืองมีความเป็นหนึ่งเดียว และการที่มีความเห็นแตกต่างจากความเชื่อดังกล่าวมีความจำเป็นที่จะไม่ต้องมีขันติธรรม^{๒๔}

งานเรื่อง *A Letter* เป็นฉบับที่แปลมาจากต้นฉบับที่ ล็อก เขียนขึ้นเป็นภาษาละติน ในฉบับภาษาอังกฤษนี้เราจะพบคำสำคัญปรากฏอยู่ในงานเรื่องนี้ตลอดเรื่อง ซึ่งเป็นคำที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่ ล็อก พยายามสื่อถึงความเป็นศาสนาในลักษณะที่เป็นความเชื่อที่มีลักษณะคาดค้ำนิ่งหรือเป็นความเชื่อที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อเท็จจริง คำสำคัญดังกล่าวได้แก่ การดูแลจิตวิญญาณ (the care of souls) ซึ่งชีวิตที่เป็นอมตะ (eternal life) ความรอดของจิตวิญญาณมนุษย์ (the salvation of man's souls) หรือ ชีวิตหลังความตาย (life after death) เขาจะกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ในลักษณะของการเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญที่มนุษย์ต้องการจะบรรลุในทางจิตวิญญาณ จุดมุ่งหมายดังกล่าว จึงเป็นเรื่องที่มีพื้นฐานอยู่บนศรัทธาซึ่งมิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อมูลในเชิงประจักษ์

^{๒๔} Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, p. 112.

^{๒๕} *Ibid.*, p. 112.

ทำให้มีระดับของความไม่แน่นอนอยู่ในระดับสูง ในทัศนะของ ล็อก จึงควรมีขันติธรรมต่อความเชื่อค้ำงกล่าวที่แตกต่างเบี่ยงเบนออกไป

เหตุผลอีกประการหนึ่ง ที่อำนาจในทางการเมืองไม่สามารถกำหนดหรือบังคับต่อผู้ใดให้มีความคิดเห็นในลักษณะการค้ำงค้ำงใจได้ ก็คือ ความเชื่อในลักษณะนี้ ไม่ได้ทำอันตรายต่อสิทธิพลเมืองของผู้อื่น เป็นความเชื่อที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของพลเมือง ดังที่ ล็อก ได้กล่าวไว้คือ

พนักงานผู้ปกครองไม่ควรที่จะห้ามการเทศนาสั่งสอน หรือการประกาศตนของความคิดเห็นที่มีลักษณะค้ำงค้ำงใจๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะในศาสนาจักรใดก็ตาม เนื่องจากการตั้งนี้ไม่ได้มีส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ต่อสิทธิพลเมืองของราษฎร หากว่าชาวโรมันคาทอลิกผู้หนึ่ง เชื่อเช่นนั้นว่าเป็นวรกายของพระคริสต์อย่างแท้จริง ซึ่งมนุษย์อีกคนหนึ่งเรียกว่าขมบั้ง เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาก็ไม่ได้ทำอันตรายต่อเพื่อนบ้านใกล้เคียง หากว่าชาวฮิวผู้หนึ่ง ไม่เชื่อในพระคริสต์ธรรมภาคพันธสัญญาใหม่ ว่าเป็นพระวาจาของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงสิ่งใดๆ ในสิทธิพลเมืองของมนุษย์ หากว่าผู้ที่ไม่ยอมรับพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าไม่ว่าในศาสนาใดก็ตาม มีความสงสัยในพระคริสต์ธรรมทั้งสองฉบับ เขาก็ไม่ได้ถูกลงโทษในฐานะที่เป็นพลเมืองที่อันตรายอำนาจของพนักงานผู้ปกครอง และทรัพย์สินของประชาชน อาจได้รับความปลอดภัยอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่ามนุษย์ผู้ใดจะเชื่อในสิ่งเหล่านี้หรือไม่^{๖๖}

การที่พลเมืองผู้ใดจะมีความคิดเห็นอย่างไรในทางศาสนาที่มีลักษณะเป็นความคิดแบบค้ำงค้ำงใจนี้ เมื่อไม่ได้ทำให้ประโยชน์ทางพลเมืองของผู้ใดเป็นอันตราย อำนาจทางการเมืองของพนักงานผู้ปกครอง ก็ไม่ควรที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวและต้องมีขันติธรรมไม่เข้าไปก้าวก่ายแม้ว่าจะเป็นความคิดเห็นที่ไม่เห็นด้วยกับพนักงานผู้ปกครองก็ตาม

โดยสรุป ในเรื่องของความคิดเห็นที่มีลักษณะค้ำงค้ำงใจนั้น เป็นส่วนหนึ่งของความคิดและการกระทำของมนุษย์ซึ่ง ล็อก ได้แบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ ความคิดและการกระทำในลักษณะการค้ำงค้ำงใจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นความคิดและการกระทำที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อเท็จจริง ลักษณะที่สอง เป็นความคิดหรือการกระทำที่ตกลงกันว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่ถูกสิ่งใดเป็นสิ่งที่

^{๖๖} John Locke, "A Letter Concerning Toleration," in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 41.

ผิด ลักษณะที่สาม เป็นความคิดหรือการกระทำที่เป็นความคิดความชั่วในตัวเอง เหตุผลประการแรกที่ทำให้พนักงานผู้ปกครองไม่สามารถบังคับความคิดความเชื่อในลักษณะการคาดค้ำนึ่งได้ ก็คือความคิดและการกระทำในลักษณะนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนข้อเท็จจริงที่เพียงพอ เป็นเรื่องเชิงเมตาฟิสิกส์ และที่สำคัญก็เป็นความคิดความเชื่อที่ไม่ได้อยู่ภายใต้เจตจำนง ที่มนุษย์จะมีเจตนาที่เชื่อหรือไม่เชื่อได้ จึงไม่อาจใช้กำลังภายนอกบังคับต่อความเชื่อในลักษณะนี้ได้ สอดคล้องกับสิ่งที่ ฟอว์สเตอร์ แสดงให้เห็นว่าญาณวิทยาของ ล็อก เป็นพื้นฐานของเทววิทยาและทฤษฎีการเมืองของล็อก ญาณวิทยาแห่งข้อจำกัดของ ล็อก คือ การที่มนุษย์มีข้อจำกัดที่ไม่อาจจะรู้ทุกสิ่งได้ มนุษย์ควรจะต้องรู้เฉพาะในสิ่งที่เกี่ยวกับการกระทำของตน มนุษย์ไม่สามารถสร้างความเห็นพ้องร่วมกันได้ทั้งหมด เพียงแต่เมื่อเกิดความไม่เห็นพ้องกันขึ้นมนุษย์จำเป็นต้องใช้เหตุผลถกแถลงกันเพื่อหาทางออก โดยไม่สามารถใช้กำลังบังคับให้เกิดความเห็นพ้องร่วมกันได้ นอกจากนี้ ความคิดและการกระทำยังมีระดับของความแน่นอนที่มนุษย์จะต้องแยกแยะออกมาให้ได้ว่าความคิดความเชื่อใดเป็นสิ่งที่มีความแน่นอน สิ่งใดที่มีความไม่แน่นอน และสิ่งที่มีความไม่แน่นอนในระดับสูงนี้เอง ที่ ล็อก เสนอให้มีขันติธรรม ส่วนเหตุผลอีกประการหนึ่งที่พนักงานผู้ปกครองไม่อาจบังคับต่อความคิดความเชื่อในลักษณะนี้ก็คือ ความคิดความเชื่อในลักษณะนี้ไม่ได้เป็นสิ่งที่จะเป็นอันตรายต่อสิทธิพลเมืองของผู้อื่น ไม่มีว่าพลเมืองจะเชื่อหรือไม่เชื่อในความคิดเห็นที่มีลักษณะการคาดค้ำนึ่ง ก็จะไม่ส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องทางพลเมืองแต่อย่างใด

ลักษณะต่อมา ก็คือ ความเชื่อทางศาสนาที่เป็นไปในเชิงการปฏิบัติ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการมีศีลธรรม เนื่องจากความเชื่อทางศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับการมีชีวิตที่ดี แต่อย่างไรก็ตาม ชีวิตที่ดี ไม่ใช่ชีวิตของผู้ที่เคร่งครัดในการถือศาสนาเพียงอย่างเดียว ชีวิตที่ดียังต้องการประโยชน์ทางพลเมืองซึ่งจะบรรลุได้ก็โดยการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมการเมืองอีกด้วย กล่าวคือ

ชีวิตที่ดีชีวิตหนึ่ง ไม่เพียงแต่เป็นชีวิตที่ประกอบไปด้วยส่วนของศาสนาและศาสนธรรมที่แท้จริงเพียงเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการปกครองในทางพลเมืองอีกด้วย และจะต้องมีการวางความปลอดภัยทั้งของจิตวิญญาณของมนุษย์และความปลอดภัยของสังคมการเมือง (commonwealth) [ลงในชีวิตที่ดีนั้นด้วย] ดังนั้น การกระทำในเชิงศีลธรรมจึงอยู่ในความครอบครองของอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจทั้งของศาลภายนอกจิตใจ และภายในจิตใจ ทั้งของผู้ปกครองทางพลเมืองและผู้ปกครองภายใน ข้าพเจ้าหมายถึงทั้งของพนักงานผู้ปกครอง และของมโนธรรม^{๒๘}

^{๒๘} Ibid., p. 42.

ในทัศนะเช่นนี้มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีภายในสังคมการเมืองได้ จึงต้องมีทั้งศาสนาที่ทำให้เกิดศาสนธรรม และการปกครองพลเมืองที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ของพลเมือง ชีวิตที่ดีคือการมีศีลธรรมอันดี การจะมีศีลธรรมอันดีได้จึงประกอบไปด้วย ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ทางพลเมือง ต้องอาศัยอำนาจหน้าที่ภายนอกที่จะตัดสินใจซึ่งอยู่ในขอบข่ายทางการเมือง ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมี ส่วนที่สอง เป็นเรื่องภายในจิตใจซึ่งมีมโนธรรมของปัจเจกบุคคลที่จะตัดสินใจ เป็นขอบข่ายทางจิตวิญญาณ

เท่ากับว่า ล็อก ได้ยอมรับว่าการใช้ชีวิตในสังคมการเมืองของมนุษย์ นอกจากจะต้องมีการปกป้องประโยชน์ของพลเมืองซึ่งเป็นเรื่องทางโลกแล้ว การกระทำในเชิงศีลธรรมของมนุษย์อีกส่วนหนึ่งยังต้องมีการดูแลจิตวิญญาณของปัจเจกบุคคลที่มีมโนธรรมของตนเองเป็นอำนาจที่จะตัดสินใจอีกด้วย อย่างไรก็ตาม อำนาจการตัดสินใจภายนอกกับเรื่องภายในจิตใจ จะต้องไม่ก้าวก่ายกัน “เพื่อมิให้อำนาจตัดสินใจอย่างหนึ่งยึดครองต่ออีกอำนาจหนึ่ง และความไม่ลงรอยเกิดขึ้นระหว่างผู้รักษาความสงบสุขสาธารณะกับผู้ดูแลจิตวิญญาณ”^{๖๔} เพราะสิ่งนี้จะป็นสาเหตุที่เกิดปัญหาความขัดแย้งและวุ่นวายต่างๆ

ชีวิตที่ดีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองนั้น อาจจะเข้าใจได้ไม่ยาก เพราะมนุษย์ก็ยังคงมี “ชีวิตในทางโลก บนโลกแห่งนี้ ซึ่งเป็นสภาวะซึ่งมีการดำรงอยู่ของความอ่อนแอทางกายภาพ และการมลายหายไปอย่างรวดเร็ว และเป็นช่วงเวลาแห่งความไม่แน่นอน ซึ่งมนุษย์มีความต้องการความสะดวกสบายในเรื่องทางกายภาพภายนอกหลายประการ”^{๖๕} ในขณะที่แต่ละคนก็ไม่สามารถจัดหาสิ่งที่ทำให้ตนเองได้รับความสะดวกสบายเช่นนั้นเพียงพอ มนุษย์จึงต้องตกลงผูกพันเข้ามาอยู่สังคมน่วมกับผู้อื่น โดยมีพื้นฐานอยู่บนการรวมตัวช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อการปกป้องประโยชน์ในทางโลก ซึ่งอาจจะถูกพรากไปจากเขา ทั้งโดยการปล้นสะดมและการหลอกลวงจากพลเมืองเอง หรือโดยจากการใช้ความรุนแรงที่รุกรานจากภายนอก การเชี่ยวชาญรักษาความชั่วร้ายเหล่านี้จะต้องประกอบไปด้วย อาวุธ ความร่ำรวยมั่งคั่ง และจำนวนพลเมืองที่มีจำนวนมาก การเชี่ยวชาญสิ่งอื่นๆ ที่อยู่ในกฎหมาย และการดูแลของทุกๆ สิ่งเกี่ยวข้องกับทั้งสิ่งนี้และสิ่งอื่นๆ ได้รับการผูกพันโดยสังคมต่อพนักงานผู้ปกครองในทางพลเรือน^{๖๖} การแสวงหาชีวิตที่ดีในพื้นที่ของความเป็นพลเมือง ก็คือการที่มนุษย์หลีกเลี่ยงจากสภาวะสงครามด้วยการเข้ามาอยู่ในสังคมการเมือง เพื่อการสร้างความปลอดภัยและความสะดวกสบาย สิ่งนี้จึงเป็นเป้าหมายที่จะกำหนดทิศทางเรื่องราวในทางการเมืองซึ่งเป็นเรื่องราวในทางโลก หรืออาจกล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือเป็นทิศทางของศีลธรรมในพื้นที่ทางการเมือง

^{๖๔} Ibid., p. 42.

^{๖๕} Ibid., p. 43.

^{๖๖} Ibid., p. 43.

ในขณะที่เรื่องจิตวิญญาณซึ่งเป็นอมตะ “ไม่มีผู้ใดถูกบังคับให้ผูกพันในการกระทำเช่นนั้น เพื่อที่จะยอมเชื่อฟังต่อการว่ากล่าวตักเตือนต่างๆ (admonitions) หรือคำสั่งจากผู้อื่นซึ่งมีอำนาจหน้าที่ (conjunction) มากไปกว่าโดยตัวของเขาเองจะได้รับการชักจูงใจ ในลักษณะเช่นนั้น มนุษย์ทุกคน มีอำนาจอย่างเด็ดขาดและเป็นอำนาจสูงสุดต่อการตัดสินใจสำหรับตัวเอง”^{๑๖} อำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจเป็นมโนธรรมของแต่ละบุคคลที่จะตัดสินใจเรื่องราวทางจิตวิญญาณ ชีวิตที่ดีในพื้นที่ทางจิตวิญญาณจะขึ้นอยู่กับการศรัทธาที่มนุษย์มีต่อพระเจ้าและการได้รับการยอมรับจากพระองค์และการจะบรรลุถึงนั้นเป็นหน้าที่ของมนุษย์แต่ละคน

จะเห็นได้ว่าการที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีได้นั้น จึงต้องประกอบไปด้วยความสุขและความปลอดภัยทางจิตวิญญาณที่มีมโนธรรมของบุคคลเป็นเครื่องตัดสินใจ ความผิดความถูก โดยมีคำสอนทางศาสนาเป็นสิ่งกำกับมโนธรรมและอำนาจที่อยู่ภายในจิตใจเป็นผู้ตัดสินใจ และชีวิตที่ดีก็จะต้องมีความสุขทางกายภาพภายนอกที่มีพนักงานผู้ปกครองพลเมืองเป็นผู้ตัดสินใจ โดยมีประโยชน์สาธารณะกำหนดทิศทางของศีลธรรมในทางพลเมือง ควบคู่กันไป อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าพนักงานผู้ปกครองหรือมนุษย์ผู้อื่นจะไม่อาจเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับบุคคลแต่ละคนในเรื่องความรอดของจิตวิญญาณเสียทีเดียว เพราะ ล็อก ก็ได้ระบุว่า “ใครคนหนึ่งก็ตามอาจใช้การชักชวนหรือการถกแถลงได้มากเท่าที่เขาจะพึงพอใจ เพื่อการส่งเสริมความรอดของจิตวิญญาณของอีกคนหนึ่ง แต่การใช้กำลังและการบังคับทั้งหมดจะต้องถูกห้ามไว้”^{๑๗} พนักงานผู้ปกครอง หรือคนอื่นๆ จึงอาจที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางจิตวิญญาณของคนอื่นได้แต่จะต้องไม่ใช่วิธีการบังคับและใช้กำลังอันเป็นวิธีการสำหรับเรื่องทางพลเมือง

ในประเด็นความมีศีลธรรมนี้ ไม่ใช่เรื่องของปัจเจกบุคคลที่จะสามารถแยกออกจากสังคมการเมืองไปได้ ศีลธรรมกับการปกครองของพนักงานผู้ปกครองไม่สามารถแยกออกจากกันได้ และก็มีได้หมายความว่าพนักงานผู้ปกครองหรือรัฐ จะไม่สนใจใยดีกับความมีศีลธรรมเหล่านี้ มอริซ แครนส์ตัน (Maurice Cranston) เห็นเป็นการชัดเจนว่าในงานเขียนว่าด้วย ขันติธรรมอันสมบูรณ์เต็มที่ของ ล็อก ได้มอบหมายหน้าที่ที่เฉพาะเจาะจงอย่างหนึ่งในการบังคับความมีศีลธรรมให้พนักงานผู้ปกครองทางพลเมือง ในอีกแง่หนึ่ง ก็คือ มีความชัดเจนเท่าๆ กันว่าเขายังคงคาดหวังให้ศาสนจักรได้แสดงบทบาทสำคัญในการสนับสนุนความมีศีลธรรม โดยวิธีการที่แตกต่างออกไปต่างหาก คือ การชักชวน การตักเตือน และการบัพพาทนียกรรม^{๑๘} ล็อก มิได้ห้ามพนักงานผู้ปกครอง แสดงบทบาทในการส่งเสริมให้ประชาชนในปกครองมีศีลธรรม ตรงกันข้ามพนักงาน

^{๑๖} Ibid., pp. 42-3.

^{๑๗} Ibid., p. 42.

^{๑๘} Maurice Cranston, “John Locke and the Case for Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 92.

ผู้ปกครองอาจต้องมึบบทบาทในการส่งเสริมความมีศีลธรรมในสังคมการเมือง หรือสนับสนุนให้ศาสนจักรสั่งสอนศีลธรรมให้แก่พลเมือง แต่ก็ต้องกระทำด้วยวิธีการที่เฉพาเจาะจง ด้วยการแนะนำ ชักจูงหรือดักเตือน ไม่ใช่อำนาจทางกฎหมายและการลงโทษเพื่อการบังคับศีลธรรมนั้น

แม้ว่าประเด็นเรื่องความเชื่อด้านจิตวิญญาณ จะเป็นความเชื่อในลักษณะค่านึงที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีเชิงประจักษ์ มีระดับความไม่แน่นอนอยู่ในระดับสูง ทำให้ต้องมีขั้นตอนต่อความเชื่อดังกล่าว แต่ความเชื่อในลักษณะนี้ก็มีใช้ความเชื่อที่ไร้ความหมาย เพราะยังเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อความมีศีลธรรมของมนุษย์ในสังคมการเมือง และ ล็อก ก็ยอมรับให้สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้เป็นชีวิตที่ดีได้ ในประเด็นความเชื่อลักษณะนี้ ฟอว์สเตอร์ อธิบายไว้ว่าชีวิตหลังความตาย (life after death) เป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างมากประเด็นหนึ่ง เนื่องจากสิ่งนี้ “เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของเรา” อย่างฝังลึก ฟอว์สเตอร์ ได้ระบุว่า ล็อก ได้กล่าวถึงซ้ำแล้วซ้ำอีก ในงานเรื่อง *An Essay Concerning Human Understanding* และ *The Reasonableness of Christianity as Delivered in the Scripture* ว่าชีวิตหลังความตายเป็นพื้นฐานที่มีความเป็นไปได้สำหรับความมีศีลธรรม เนื่องจากรางวัลและการลงโทษภายหลังความตาย เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่เพียงพอสิ่งเดียวที่จะให้เหตุผลแก่ประชาชนเพื่อให้ประพฤติปฏิบัติอย่างมีศีลธรรมได้ ในกรณีเมื่อความไม่มีศีลธรรมอาจจะส่งเสริมผลประโยชน์ในโลกนี้แก่พวกเขา^{๕๔} แม้ว่าอำนาจทางการเมืองของพนักงานผู้ปกครองจะไม่สามารถใช้บังคับเรื่องราวทางศาสนาได้ แต่ในทัศนะนี้ศาสนาก็ยังมีบทบาทสำคัญในการกำกับศีลธรรมของมนุษย์ในสังคมการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่มนุษย์ไม่สามารถใช้เหตุผลของตนเองเพื่อที่จะประพฤติปฏิบัติไปตามหลักการศีลธรรม โดยที่มนุษย์ผู้นั้นมิได้รับประโยชน์เฉพาะหน้าจากการปฏิบัติเช่นนั้น

งานของ ฟอว์สเตอร์ ได้ระบุไว้ว่า ล็อก ได้สร้างระบบทางปรัชญาที่หล่อหลอมรวมกันระบบหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยญาณวิทยา เทววิทยา และทฤษฎีการเมือง ระบบนี้เมื่อนำมารวมกันทั้งหมด ทำให้เกิดแผนที่เส้นทางไปสู่การสร้างความเห็นพ้องกันทางศีลธรรม^{๕๕} ศาสนากับการเมืองไม่ใช่สิ่งที่จะแยกกันออกไปได้ ในฐานะที่ศาสนาเป็นความเชื่อพื้นฐานที่จะผูกพันประชาชนเกี่ยวกับความมีศีลธรรม สำหรับปรัชญาที่ทำทาบต่อศาสนาก็ยังคงมีอยู่ แต่เหตุผลทางประวัติศาสตร์ชี้ให้เราเห็นว่า ปรัชญามักจะพ่ายแพ้ต่อศาสนาที่เป็นความเชื่ออยู่เสมอ การทำงานของ ล็อก จึงพยายามชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของศาสนาที่เป็นเรื่องของความเชื่อ แม้ว่าฐานคติอันเป็นพื้นฐาน ซึ่งทฤษฎีการเมืองของเขาไม่ใช่ศีลธรรมของศาสนาคริสต์ แต่เป็นการมีอยู่ของอำนาจที่มาจากพระผู้เป็นเจ้า อย่างหนึ่ง ที่บังคับใช้กฎหมายแห่งธรรมชาติซึ่งชีวิตมนุษย์จะต้องได้รับการปกป้อง^{๕๖}

^{๕๔} Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, p. 69.

^{๕๕} *Ibid.*, p. 7.

^{๕๖} *Ibid.*, p. 36.

ล๊อค อาจจะตระหนักได้ถึงความล้มเหลวที่ปรัชญามักจะพ่ายแพ้ต่อความเชื่อที่เป็นประเพณี ดังเช่นที่โฮเกรตีส หรือปรัชญาเมธีกคนอื่น ๆ ประสบมาแล้ว เขาจึงพยายามใช้ฐานคติที่มีพื้นฐานทางเทววิทยาเป็นรากฐานสำคัญสำหรับการเสนอทฤษฎีการเมืองก็เป็นได้

ในภาพการมองเชิงเทววิทยา ปรัชญาของ ล๊อค ได้อภิปรายว่าความมีศีลธรรมจะต้องมีฐานอยู่บนบัญชาที่มาจากพระเจ้า และเป็นการอภิปรายว่าในบางบัญชาของพระเจ้ามีความแน่นอนกว่าบัญชาอื่น สิ่งก็ตามมาก็คือเราจะต้องแยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิ่งที่อาจเรียกว่าเป็นความเชื่อเชิงศีลธรรมที่เป็นแก่น มีพื้นฐานอยู่บนคำสั่งจากพระเจ้าซึ่งสามารถจะมีความแน่นอนได้ (เช่น การห้ามฆ่าผู้อื่น) และ ความเชื่อเชิงศีลธรรมที่ช่วยสนับสนุน (ancillary moral belief) ซึ่งมีฐานอยู่กับคำสั่งที่มาจากพระเจ้าซึ่งเราไม่สามารถจะให้ความแน่นอนได้ (เช่น สิ่งที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของพิธีกรรม)^{๑๑} แนวคิดนี้อาจทำให้ดูเหมือนว่า ล๊อค จะยอมให้รัฐสามารถเข้าไปบงการความมีศีลธรรมอันมีที่มาจากความเชื่อทางศาสนาของพลเมืองได้ แต่เมื่อพิจารณาโดยดั่งแท้แล้วจะต้องกล่าวว่ารัฐไม่อาจเข้าไปบงการบังคับความมีศีลธรรมได้ รัฐทำได้แต่เพียงการส่งเสริม แนะนำตักเตือน โดยไม่ใช่อำนาจทางกฎหมายหรือการลงโทษเพื่อบังคับความมีศีลธรรมของพลเมือง เมื่อพิจารณาประเด็นนี้กับข้อวิจารณ์ของ ล๊อค ที่มีต่อคริสต์ศาสนาในยุคนี้ ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็จะพบว่าการที่รัฐอ้างเพื่อเข้าไปบงการความมีศีลธรรมนี้หรือการที่พวกเขาใช้อำนาจรัฐเพื่อบงการศีลธรรม ก็เป็นเพียงความต้องการที่จะครอบงำและมีอำนาจเหนือผู้อื่นเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ ประเด็นนี้สอดคล้องกับสิ่งที่ โรเบิร์ต พี. ครายนัค (Robert P. Kraynak) ได้กล่าวไว้คือ

เมื่อใดก็ตามที่รัฐมีพันธะผูกพันที่จะต้องยึดถือศาสนาที่แท้จริง และสนับสนุนส่งเสริมคุณธรรมเชิงศีลธรรม การเมืองก็จะถูกครอบงำโดยพวกเขาที่ทะเยอทะยานและเติบโตกลายเป็นการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มทางศาสนา ดังนั้น ล๊อค จึงมองหาทางเลือกต่อทัศนะแบบคริสต์และคลาสสิก และความคิดของ รัฐที่มีอำนาจจำกัด แทนที่รัฐจะเข้ามาดูแลจิตวิญญาณของพลเมือง รัฐควรที่จะถูกจำกัดในการที่จะธำรงรักษาความสงบเรียบร้อยทางพลเมือง และแทนที่จะดูแลเกี่ยวกับ ความจริงของความคิดเห็น (the truth of opinions) รัฐควรที่จะสนใจเพียงแค่อรรถประโยชน์ทางสังคมของพวกเขาเท่านั้น^{๑๒}

^{๑๑} Ibid., p. 28.

^{๑๒} Robert P. Kraynak, "John Locke: From Absolutism to Toleration," *The American Political Science*

กล่าวโดยสรุปในส่วนของคุณลักษณะของศาสนจักรกับเหตุผลที่จะต้องมีขันติธรรมตามทัศนะของ ล็อก ก็คือ ศาสนจักรจะมีส่วนที่เป็นพิธีกรรมซึ่งแม้จะเป็นการกระทำภายนอก แต่การประกอบพิธีกรรมจะต้องผูกติดอยู่กับศรัทธาจึงจะสามารถทำให้บรรลุดุฤประสงคในทางจิตวิญญาณได้ พิธีกรรมจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญของพิธีกรรมซึ่งพนักงานผู้ปกครอง หรืออำนาจของมนุษย์ไม่มีสิทธิที่จะเป็นผู้กำหนด นอกเหนือจากการกำหนดโดยพระผู้เป็นเจ้า ซึ่ง ล็อก มีนัยแสดงให้เห็นว่าการกำหนดสิ่งนี้จะต้องขึ้นต้นจากพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งของพิธีกรรม คือ สภาพแวดล้อมของการประกอบพิธีกรรมซึ่งมนุษย์สามารถที่จะกำหนดได้ อย่างไรก็ตาม พนักงานผู้ปกครองก็ไม่สามารถจะกำหนดให้สิ่งใด พิธีการใด ใช้ในการประกอบพิธีกรรม และพนักงานผู้ปกครองก็ไม่อาจที่จะห้ามไม่ให้ใช้สิ่งใด พิธีการใด หรือการประกอบพิธีกรรมใดที่ได้ยอมรับอยู่แล้ว นอกเสียจากการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวจะขัดต่อสิทธิพลเมืองหรือประโยชน์สาธารณะ

คุณลักษณะของศาสนจักรอีกส่วนหนึ่ง คือ ตัวเนื้อหาของความเชื่อทางศาสนา เนื้อหาของความเชื่อจะแบ่งเป็นสองลักษณะคือ ความคิดเห็นหรือความเชื่อที่มีลักษณะภาคค่านึง เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่ไม่อยู่ในอำนาจของพนักงานผู้ปกครองที่จะใช้กำลังบังคับได้ เนื่องจากความเชื่อลักษณะนี้ไม่ได้อยู่ภายใต้เจตจำนงของมนุษย์ นอกจากนี้ก็มีเหตุผลในเชิงญาณวิทยาที่ว่า ความเชื่อในลักษณะนี้เป็นสิ่งที่มีความแน่นอนอยู่ในระดับค่า จึงไม่มีเหตุผลอันชอบธรรมที่จะใช้กำลังบังคับเพราะไม่อาจยืนยันได้ว่าความเชื่อนี้เป็นจริง การมี ขันติธรรม จึงต้องแยกแยะระหว่างสิ่งใดมีระดับความแน่นอนมากก็ไม่จำเป็นต้องมีขันติธรรม ในขณะที่สิ่งใดที่มีความแน่นอนในระดับน้อยที่ไม่อาจมีความเห็นพ้องกันได้ จึงต้องมีขันติธรรมต่อความแตกต่างนั้น โดยรัฐจะต้องไม่ไปใช้อำนาจกะเกณฑ์สิ่งเหล่านี้ และอีกเหตุผลหนึ่งที่ว่าความเชื่อในลักษณะนี้ไม่อยู่ในอำนาจพนักงานผู้ปกครองก็เพราะความเชื่อแบบนี้ไม่ได้ทำอันตรายต่อสิทธิพลเมืองของผู้อื่น การเชื่อหรือไม่เชื่อ ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประโยชน์ทางพลเมือง ดังนั้น ไม่ใช่เรื่องที่พนักงานผู้ปกครองจะใช้กฎหมายหรือกำลังบังคับต่อความเชื่อนี้

ส่วนเนื้อหาความเชื่อในอีกลักษณะหนึ่งเป็นเรื่องในทางปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของการมีศีลธรรม เนื่องจากชีวิตที่ดีต้องการทั้งความปลอดภัยของพลเมืองในสังคมการเมืองที่มีประโยชน์สาธารณะเป็นเป้าหมาย เป็นสิ่งกำหนดทิศทางของศีลธรรมในพื้นที่ทางโลก และชีวิตที่ดีก็ยังคงต้องการทั้งความปลอดภัยทางด้านจิตวิญญาณ ที่มีความรอดของจิตวิญญาณเป็นเป้าหมายสำคัญ เป็นสิ่งกำหนดทิศทางของศีลธรรมในพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ความเชื่อทางศาสนาจะมีบทบาทสำคัญที่จะกำกับพฤติกรรมของมนุษย์ เช่น ความเชื่อในโลกหน้า อาจให้คำตอบได้ในกรณีที่มีความมีศีลธรรมไม่สามารถสนองประโยชน์เฉพาะหน้าให้ปัจเจกบุคคลได้

สิ่งที่พบได้ก็คือความผสมกลมกลืนที่ ล็อก พยายามสร้างขึ้นมากในทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรมของเขา ระหว่างการอธิบายในเชิงญาณวิทยา เทววิทยา และทางการเมือง (ประเด็นทางการเมืองจะ

ได้กล่าวในตอนต่อไป) สำหรับในเชิงญาณวิทยานั้น เห็นได้ว่าพื้นฐานความคิดของ ล็อก ในการเสนอทฤษฎีว่าด้วยการมีขันติธรรมในทางศาสนา มาจากคติแบบประจักษ์นิยม ซึ่งยืนยันว่าความรู้จะต้องมาจากประสบการณ์ที่ประจักษ์ได้ แต่แม้ว่าดูเหมือนเขาจะเชื่อว่ามีสัจธรรมที่มีอยู่จริงซึ่งสามารถจะเข้าถึงได้ แต่ก็ไม่ใช่ผู้ใดผู้หนึ่งจะสามารถครอบงำผู้อื่นให้ดำเนินวิธีการที่จะนำไปสู่ความจริงนั้น เมื่อผนวกเข้ากับมุมมองเชิงเทววิทยา สิ่งที่ ล็อก แสดงออกอย่างเปิดเผย ก็ไม่ใช่ประจักษ์นิยมที่ปฏิเสธพระเจ้า คำอธิบายของ ล็อก แสดงให้เห็นว่าความเชื่อทางคริสต์ศาสนา ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อความรอด ชีวิตในโลกหน้า และความศรัทธาในพระเจ้า เป็นความเชื่อที่ยังไม่มีสิ่งที่ประจักษ์ได้ในโลกนี้เป็นสิ่งยืนยันและมีข้อจำกัดทางญาณวิทยา จึงจำเป็นต้องมีขันติธรรมต่อกลุ่มที่มีความเห็นความเชื่อในเรื่องนี้ที่แตกต่างไปจากเรา และปล่อยให้การแสวงหาและเข้าถึงเป้าหมายดังกล่าวเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะมีความเชื่อด้วยตนเอง นอกจากนี้ ล็อก ก็ไม่ได้ละทิ้งความสำคัญของเหตุผลทางเทววิทยา เพราะเมื่อย้อนกลับพิจารณาถึงการเริ่มต้นงานเรื่อง *A Letter* จะเห็นได้ว่า ล็อก ได้พยายามอาศัยหลักการของศาสนาคริสต์ที่สำคัญ มาเป็นเหตุผลสำคัญลำดับแรกที่มีมนุษย์ควรจะต้องมีขันติธรรมต่อกัน ก็คือ ความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์^{๑๖} และการมีศรัทธาต่อพระเจ้า หลักการสำคัญสองประการนี้ กลายเป็นรากฐานที่ฝังลึกอยู่ในทฤษฎีการเมืองของเขา ล็อก ได้อาศัยหลักความรักต่อเพื่อนมนุษย์สนับสนุนข้อเสนอให้มีขันติธรรม อดทนต่อความเชื่อที่แตกต่างกันออกไปโดยมิให้ใช้กำลังบังคับหรือลงโทษ และให้หลักความศรัทธาและความไว้วางใจเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดฉันทานุมัติและยึดเหนี่ยวมนุษย์ไว้เป็นสังคมนการเมืองซึ่งเป็นฐานความคิดสำคัญของทฤษฎีสัญญาประชาคม ของ ล็อก นั่นเอง และสำหรับประเด็นหลังที่ว่าด้วยศรัทธาและความไว้วางใจที่ยึดเหนี่ยวมนุษย์ไว้เป็นสังคมนการเมืองนั้น จะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

ขันติธรรมกับเหตุผลทางการเมือง : ความสุขุมรอบคอบ (prudence)

ที่ผ่านมาได้กล่าวถึงทัศนะของ ล็อก ที่มีต่อสิ่งที่เรียกว่าศาสนา ทั้งในเหตุผลเชิงญาณวิทยาและเทววิทยาที่ทำให้ศาสนาเป็นสิ่งที่ต้องมีขันติธรรม ทำให้เห็นได้ว่าคุณลักษณะของความเชื่อทางศาสนาเป็นเรื่องที่ไม่อยู่ภายใต้เจตจำนงและไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ด้วยวิธีการใช้กำลังบังคับ ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงเชื่อมโยงมาสู่เหตุผลในเชิงปฏิบัติหรือจะเรียกว่าเป็นเหตุผลในทางการเมือง เป็นการอภิปรายในประเด็นการปฏิบัติซึ่งเมื่อมีกลุ่มคนอันแตกต่างหลากหลายอยู่ร่วมกัน และเราไม่

^{๑๖} ช่วงต้นของงานเรื่อง *A Letter* ล็อก ได้กล่าวไว้ว่า “หากว่าพระวรสาร และธรรมทูต สามารถจะเชื่อถือได้ ก็ไม่มีมนุษย์ผู้ใด สามารถที่จะเป็นชาวคริสต์ได้โดยปราศจาก ความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ (charity) และปราศจากซึ่งศรัทธาซึ่งได้ทำงาน ไม่ใช่โดยใช้กำลัง (force) และโดยความรัก (love) (John Locke: *A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 14.)

สามารถจัดความแตกต่างหลากหลายไปได้ เมื่อคำนวณถึงผลได้ผลเสียที่จะเกิดจากการไม่มีขันติธรรมแล้ว เราจึงต้องเลือกที่จะมีขันติธรรมต่อกัน

แอนดรูว์จี เฟียลา (Andrew G. Fiala) ได้กล่าวถึงเหตุผลในทางปฏิบัติที่ต้องมีขันติธรรมสรุปได้ว่า ขันติธรรมเป็นการตอบสนองในเชิงปฏิบัติแบบหนึ่ง ที่มีต่อความต้องการทางปฏิบัติที่อยู่ร่วมกับผู้อื่นซึ่งมีแนวคิดเกี่ยวกับความดีที่แตกต่างกัน ขันติธรรม พัฒนาออกมาจากการตระหนักว่าในทางปฏิบัติความแตกต่างหลากหลายไม่สามารถจะถูกเขาะทำลายออกไปได้ ทั้งโดยการถกเถียงกันในทางปรัชญาหรือการใช้กำลังทางการเมือง ขันติธรรม ไม่ใช่ความคิดในเชิงเมตาฟิสิกส์ แต่เป็นความจำเป็นในทางปฏิบัติสำหรับพวกเราที่จะต้องเผชิญอยู่กับข้อเท็จจริงของความแตกต่างหลากหลาย ประเด็นในเชิงปฏิบัติ (pragmatic point) ก็คือ สิ่งที่ต้องการนั้นไม่ใช่ความแน่นอนเกี่ยวกับเมตาฟิสิกส์ของการดำรงอยู่ของมนุษย์ แต่เป็นการตระหนักถึงข้อเท็จจริงแห่งความแตกต่างหลากหลายในทางปฏิบัติอย่างหนึ่ง และเป็นการตระหนักได้ถึงความต้องการของมนุษย์อันเป็นพื้นฐานเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเสรี^{๔๐} เมื่อเราตระหนักได้ว่าความแตกต่างหลากหลาย เป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันมนุษย์ที่มีเหตุผล จึงเกิดจากความสุจริตรอบคอบของมนุษย์ที่เล็งเห็นผลภายหลังว่าหากเราไม่มีขันติธรรมต่อผู้ที่มีความแตกต่างหลากหลาย ในความคิดความเชื่อ จะเกิดผลร้ายอย่างไร

ทฤษฎีการเมืองสมัยใหม่ ได้ปฏิเสธแนวคิดแบบคลาสสิก และมองมนุษย์ในแง่ร้าย ไม่ว่าจะ เป็นมนุษย์ที่มีแต่ความชั่วร้ายในแบบที่ มาคิอาเวลลี เสนอ มนุษย์ที่กลัวตาย ในแบบที่โรมัส ฮ็อบส์ กล่าวไว้ หรือมนุษย์ที่มีความไม่มั่นคงแน่นอนในการใช้เหตุผลในแบบของ ล็อก ก็ตาม ธรรมชาติของมนุษย์ในลักษณะนี้ทำให้มนุษย์จึงคำนวณถึงผลได้ผลเสียเพื่อประโยชน์ของตน หรือเพื่อหลีกเลี่ยงจากความตายในสภาวะสงคราม หรือเพื่อหนีจากความไม่แน่นอนจากสภาวะธรรมชาติ และตัดสินใจเลือกเข้ามาสู่การเป็นสังคมการเมือง สังคมในทฤษฎีการเมืองสมัยใหม่นี้ ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่เกิดจากเหตุผลของมนุษย์ เพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่ได้อย่างสงบสุข ในสภาวะธรรมชาติจึงเป็นสภาวะที่มนุษย์ไม่มีขันติธรรม ดังนั้น ขันติธรรม จึงเป็นวิธีการสำหรับควบคุมความขัดแย้ง เป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดความสงบสุขภายในสังคมการเมือง และความสงบสุขนี้ก็เป็นสภาวะอันจำเป็นที่จะทำให้ความปรารถนาของมนุษย์ได้รับการตอบสนอง เป็นสิ่งที่เป็นพื้นฐานที่สุดในความปรารถนาเพื่อป้องกันตนเอง^{๔๑} ในทฤษฎีการเมืองสมัยใหม่

^{๔๐} Andrew G. Fiala, "Toleration and Pragmatism," *The Journal of Speculative Philosophy* 16, No. 2 (2002): 104-5.

^{๔๑} โปรคตุ Bican Sahin, "An Investigation of Contribution of Plato and Aristotle to the Development of the Concept of Toleration," (Doctoral Dissertation, Graduate School, University of Maryland, 2003), pp. 151-5.

ขันติธรรม เป็นเหตุผลในทางปฏิบัติที่มนุษย์ใคร่ครองแล้วว่าหากไม่มีขันติธรรม ก็จะเกิดผลร้ายต่อความสงบสุขของตน หรือกล่าวอีกแง่หนึ่ง ก็คือ ขันติธรรมเป็นความสุ่มรอบคอบ(prudence) ที่จะ "อธิบายถึงผลที่จะตามมาจากการกระทำโดยไม่มีขันติธรรมต่อสิ่งที่ควรจะต้องมีขันติธรรม"^{๒๖}

เมื่อเปรียบเทียบเหตุผลที่เป็นฐานความคิดของขันติธรรมในแง่นี้ กับความคิดทางการเมืองในยุคกลาง ก็จะพบว่าความคิดในยุคกลาง ขันติธรรม เป็นคำตอบหนึ่งสำหรับคำถามที่ว่าอำนาจหน้าที่ทางศาสนา ควรที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปฏิบัติของศาสนาของชาวิวหรือไม่ นอกจากนี้ ขันติธรรมยังถูกใช้เพื่อเป็นการ ป้องกันยับยั้งความชั่วร้ายที่มากกว่า ซึ่งอาจเกิดขึ้นหากว่าเราไม่มีขันติธรรมต่อบางสิ่งที่เป็นสิ่งเล็กน้อย เช่น การยอมรับ โสเภณี เพื่อป้องกันมิให้เกิดปัญหาการข่มขืน เป็นต้น^{๒๗} ขันติธรรม ในแง่นี้จึงเกิดขึ้นจากการเล็งเห็นผลภายภาคหน้าที่จำเป็นต้องป้องกัน และอาจต้องยอมทนต่อสิ่งชั่วร้ายอันเล็กน้อย เพื่อป้องกันมิให้เกิดสิ่งชั่วร้ายอันยิ่งใหญ่และนำความเสียหายต่อความสงบสุขของสาธารณะที่มากกว่าได้

การก่อตัวและการปกป้องขันติธรรมในยุคแรก พัฒนาขึ้นเพื่อที่จะจัดการกับความแตกต่างทางศาสนาที่รุนแรง ซึ่งเป็นสิ่งที่คุกคามต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของพลเมืองและความมั่นคงปลอดภัยส่วนบุคคล^{๒๘} ความสุ่มรอบคอบที่เกิดขึ้น ในความคิดทางการเมืองช่วงนั้น ส่วนหนึ่งจึงเป็นประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ของความขัดแย้งทางศาสนา ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีบางคนเห็นว่าปัญหาที่แท้จริง ไม่ใช่การที่ประชาชนมีความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกัน แต่เป็นการที่พวกเขามีแนวโน้มที่จะยึดถือความเชื่อบางอย่าง แบบไม่ลืมหูลืมตา ปฏิเสธที่จะให้มีการตรวจสอบความเชื่อดังกล่าวอย่างเป็นทางการเป็นผล^{๒๙} ทั้งนี้ ไม่ว่าจะความขัดแย้งจะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด ความขัดแย้งดังกล่าวก็นำไปสู่ข้อเสนอของขันติธรรม ในช่วงเวลาต่อมา

สำหรับการอภิปรายถึงขันติธรรมในประเด็นความสุ่มรอบคอบในทัศนะของ ลีอก นั้น ไบแคน ซาฮิน (Bican Sahin) ได้สรุปไว้ว่า ลีอก ได้นำเสนอกฎในเชิงปฏิบัติอย่างหนึ่ง เพื่อต่อต้านการ ไม่มีขันติธรรมในทางศาสนา กรณีดังกล่าวไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเชื่อที่ว่าความแตกต่างหลากหลายเป็นสิ่งที่ดีในตัวเอง ดังนั้นความแตกต่างหลากหลายในทางศาสนาจึงควรที่จะได้รับขันติธรรม แต่ ลีอก พบว่าการ ไม่มีขันติธรรมเป็นเรื่องที่ไม่มีเหตุผลและดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ไม่ฉลาด

^{๒๖} Bican Sahin, "An Investigation of Contribution of Plato and Aristotle to the Development of the Concept of Toleration," p. 81.

^{๒๗} István Bejczy, "Tolerantia: A Medieval Concept," *Journal of the History of Ideas* 58, No.3 (1997): 368-371.

^{๒๘} John Horton and Susan Mendus, "Introduction" in *Aspects of Toleration: Philosophical Studies*, ed. John Horton and Susan Mandus (London: Methuen, 1985), pp. 1-2.

^{๒๙} Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, p. 56.

หากจะไม่มีขันติธรรม สำหรับ ลีอก แล้ว ความสุขุมรอบคอบได้กำหนดให้มนุษย์แห่งเหตุผล จะต้องมีขันติต่อความแตกต่างซึ่งไม่ได้รับกวนต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสาธารณะ^{๕๖}

นอกจากความแตกต่างหลากหลาย อันเกิดจากความเชื่อเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือการควบคุม ของเจตจำนง การใช้กำลังบังคับนอกจากจะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงความเชื่อได้แล้ว ยังทำให้เกิด การกดขี่ต่อพลเมืองกลุ่มที่แตกต่างออกไปด้วย การ ไม่มีขันติธรรม จึงย่อมจะเกิดผลร้ายตามมา

เพื่อขยายความแนวคิดขันติธรรม กับความสุขุมรอบคอบ ให้ชัดเจนขึ้น จึงจะได้กล่าวถึง ความสุขุมรอบคอบที่จำเป็นต่อแยกระหว่างศาสนจักรกับสังคมการเมืองไม่ให้ก้าวก่ายกัน ต่อมาก็ จะชี้ให้เห็นถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องใน ๒ ด้าน คือ ผู้มีขันติธรรมและผู้ได้รับขันติธรรม และสุดท้ายจึง ได้เป็นข้อสรุปความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดังกล่าวในสังคมการเมืองที่ต้องการขันติธรรม

ความสุขุมรอบคอบที่จะไม่ก้าวก่ายกันระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

จากที่ได้กล่าวไปแล้วถึงลักษณะของสังคมการเมืองและสังคมทางศาสนา ที่มี เป้าหมาย และ วิธีการ ที่จะนำไปสู่เป้าหมายอันแตกต่างกัน ประเด็นดังกล่าว ลีอก ได้นำมากำหนดเป็น ขอบเขตของการใช้อำนาจของทั้งสองส่วน เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาไม่ให้มีการก้าวก่ายระหว่าง ฝ่ายสังคมการเมืองและศาสนจักร ความสุขุมรอบคอบในกรณีนี้ คือ การตระหนักว่าหากไม่มี ขันติธรรม โดยการที่ฝ่ายสังคมการเมืองกับฝ่ายศาสนจักรเข้าไปก้าวก่ายในเรื่องของอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วจะเกิดผลร้ายอย่างไร

เป้าหมายของสังคมการเมือง คือ การปกป้องผลประโยชน์แห่งพลเมือง โดยมีกฎหมายและ การลงโทษ เป็นวิธีการ เป้าหมายของสังคมทางศาสนา คือ ความรอด หรือความสุขทางจิตวิญญาณ มีการชักชวน แนะนำ ตักเตือน และการบัพพาธิยกรรม เป็นวิธีการ ทั้งขอบข่ายของภารกิจและ จุดมุ่งหมายของศาสนจักรกับอาณาจักร รวมถึงสิทธิที่จะจัดการเรื่องราวภายในอาณาจักรและศาสน จักร จะต้องแยกออกจากกันและก็ไม่สามารถที่จะมอบอำนาจให้อีกฝ่ายหนึ่งใช้อำนาจดังกล่าวได้

รัฐบาลพลเมือง ไม่สามารถมอบสิทธิอย่างใหม่ ให้แก่ศาสนจักร และศาสนจักรก็ไม่สามารถมอบให้รัฐบาลพลเมืองได้ ดังนั้น ไม่ว่าพนักงานผู้ปกครองโดยตัวเขาเองจะ

^{๕๖} Bican Sahin, "An Investigation of Contribution of Plato and Aristotle to the Development of the Concept of Toleration," p. 163.

เข้าร่วมในศาสนจักรใดๆ หรือแยกตัวออกจากศาสนจักรนั้น ศาสนจักรนั้นก็ยังคงเป็น
 อย่างที่เป็นอยู่ก่อนหน้านี้นี้คือเป็นสังคมที่เป็นไปอย่างสมัครใจและเสรี^{๔๑}

ในด้านรัฐบาลจึงไม่สามารถมอบหมายอำนาจทางด้านการตัดสินคดีความ และ โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งอำนาจการใช้กำลังบังคับซึ่งจะใช้สำหรับผลประ โยชน์แห่งพลเมือง ให้แก่ฝ่ายศาสนจักร
 เพื่อที่จะใช้ในการบังคับคนสำหรับกิจการภายในศาสนจักรได้ และโดยตัวรัฐบาลเองก็ไม่มีอำนาจ
 ที่จะใช้กฎหมายและลงโทษผู้ที่มีความเห็นแตกต่างทางศาสนาหรือบังคับให้พลเมืองเข้าร่วมหรือขับ
 ผู้ใดออกจากศาสนจักรใดได้ ในด้านศาสนจักร ก็ไม่มีอำนาจทางพลเมืองที่จะไปใช้กำลังบังคับ
 ผู้ใดในศาสนจักร และก็ไม่ควรที่จะเข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงรัฐบาลเพื่ออาศัยอำนาจทางการเมือง
 ของพนักงานผู้ปกครอง มาจัดการกับกิจการภายในศาสนจักรได้

ล๊อค ได้พยายามเสนอทางออกให้กับปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากเรื่องทางศาสนา โดย
 การกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่ของทั้งฝ่ายสังคมการเมือง (commonwealth)^{*} และฝ่ายศาสนจักร
 โดยเริ่มต้นด้วยการกำหนดเป้าหมายของการรวมตัวของทั้งสองฝ่าย แล้วนำเป้าหมายดังกล่าวมา
 กำหนดขอบเขตและวิธีการใช้อำนาจเพื่อมิให้เกิดการก้าวล้ำกัน

อย่างไรก็ตามนักวิชาการผู้ศึกษาทฤษฎีการเมืองของ ล๊อค อย่างเช่น เจเรมี วอลด์รอน
 (Jeremy Waldron) เห็นว่าการให้ความหมายของรัฐ ในแบบของ ล๊อค เป็นขอบเขตของวิธีการ
 (mean)^{๔๒} ไม่ใช่การนิยามในเชิงหน้าที่ (function) ที่จะบอกว่ารัฐควรมีอำนาจทำอะไรแค่ไหน แต่
 เป็นการอธิบายถึงวิธีการที่รัฐใช้เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย วิธีการนั้น ก็คือ กฎหมาย อำนาจลงโทษ
 โดยใช้กำลังบังคับ วิธีการดังกล่าวไม่เหมาะสมกับเป้าหมายของศาสนจักรที่จะต้องอาศัยความเชื่อ
 ของบุคคล พนักงานผู้ปกครองจึงไม่อาจใช้วิธีการของตนต่อกิจการของศาสนจักร โดยการเข้าไปใช้
 กำลังบังคับนิยามหรือกลุ่มศาสนาใดได้ การแยกความแตกต่างระหว่างสองฝ่ายนี้ จึงเป็นการ
 แบ่งแยกวิธีการจัดการกับเรื่องราวภายในเท่านั้น

การไม่มีขันติธรรม โดยการเข้าไปก้าวก่ายระหว่างสังคมการเมืองกับศาสนจักร ตามทัศนะ
 ของ ล๊อค จะทำให้เกิดผลร้ายตามมา เพราะความเลวร้ายที่เป็นความวุ่นวายและสงครามเกิดขึ้นจาก

^{๔๑} John Locke, "A Letter Concerning Toleration," in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 24.

^{*} ในงานเรื่อง *A Letter Concerning Toleration* ของ Locke มักจะใช้คำว่า "commonwealth" และ "magistrate" ในการกล่าวถึงฝ่ายสังคมการเมือง

^{๔๒} Jeremy Waldron, "Locke: Toleration and the Rationality of Persecution," in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 101.

“การปฏิเสธขันติธรรมต่อผู้ที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างออกไป”^{๔๕} โดยเมื่อพนักงานผู้ปกครอง หรือจะเป็นศาสนจักรที่ได้เข้าไปก้าวก้าวยาคอำนาจทางพลเมืองของพนักงานผู้ปกครอง ใช้กำลังบังคับต่อประชาชนที่มีความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างออกไป เนื่องจากเป็นความเชื่อที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ด้วยกำลังบังคับ การใช้อำนาจต่อกลุ่มที่มีความเชื่อแตกต่างออกไปจึงก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมและถูกเลือกปฏิบัติ อันเป็นการกดขี่ต่อกลุ่มที่มีความเชื่อแตกต่างดังกล่าว ทำให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้มาในรูปของการก่อแผนร้าย สร้างความวุ่นวายหรือก่อการกบฏ เป็นสงครามกลางเมืองต่อไป เหล่านี้ก็คือผลร้ายที่สังเกตเห็นได้ว่าจะเกิดขึ้นหากไม่มีขันติธรรมโดยการก้าวก้าวยอบเขตอำนาจหน้าที่ของสังคมการเมืองและศาสนจักร

บุคคลที่เกี่ยวข้องกับขันติธรรม

ขันติธรรมในเชิงปฏิบัติ ที่เกี่ยวข้องกับการอยู่ในสังคมการเมือง เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆ ที่มีความเห็นความเชื่อทางศาสนาอันแตกต่างกัน จึงเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่างๆ ดังนั้น จึงต้องวิเคราะห์ถึงบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ผู้มีขันติธรรม และผู้ได้รับขันติธรรม เพื่อที่จะสามารถอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในการมี ขันติธรรมระหว่างบุคคลดังกล่าว ได้อย่างชัดเจน

๑. บุคคลหรือกลุ่มบุคคลผู้มีขันติธรรม

๑.๑ พนักงานผู้ปกครอง (magistrate)

ก่อนที่จะพิจารณากันในรายละเอียด คงต้องทำความเข้าใจความหมายของบุคคลที่ ล็อก ได้กล่าวไว้เป็นแกนหลักในงานเรื่อง *A Letter* เสียก่อน คือ magistrate

คำว่า magistrate ในปัจจุบัน หมายถึง ผู้พิพากษาศาลแขวง ซึ่งเป็นผู้พิพากษาที่มีอำนาจในการพิจารณาพิพากษาคดีคดีที่มีโทษน้อย อังกฤษยุคปัจจุบัน ศาลมาจิสเตรท (Magistrate Court) เป็นศาลที่มีอำนาจพิจารณาคดีอาญาประเภทความผิดเล็กน้อย มาจิสเตรท ส่วนใหญ่เป็นบุคคลธรรมดาที่ไม่ใช่นักกฎหมาย (Layman) ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งโดยคณะกรรมการดูแลความสงบของแต่ละท้องถิ่น (Commission of the peace) ประกอบด้วยบุคคล ๒ ประเภท คือ ๑) ผู้พิพากษาที่มีได้เป็นนักกฎหมาย (Lay magistrate) ประเภทนี้ไม่มีเงินเดือน แต่มีสิทธิได้รับค่า

^{๔๕} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 52.

ทดแทนค่าใช้จ่ายต่างๆ รวมทั้งค่าขาดรายได้ด้วย ๒) ผู้พิพากษาที่เป็นนักกฎหมาย (Stipendiary) มีเงินเดือนประจำ ได้รับการแต่งตั้งโดยพระราชินี (The Crown)^{๕๐}

แต่เมื่อย้อนกลับไปยุคต้นศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งมีตำแหน่งผู้พิพากษามาจิสเตรท (magistrate) เกิดขึ้น^{๕๑} เป็นตำแหน่งที่เกิดขึ้นและมีวิวัฒนาการมาจากตำแหน่งที่เรียกว่า จัสติส ออฟ เดอะ พีส (Justice of the Peace – J.P.) ตั้งขึ้นครั้งแรกตามกฎหมายเมื่อปี ค.ศ.๑๖๒๗ มีพระราชบัญญัติให้แต่งตั้งพลเมืองดี (good and lawful men) เป็นผู้รักษาความสงบในท้องถิ่น พลเมืองดีเหล่านี้ได้รับมอบอำนาจให้พิจารณาพิพากษาคดีอาญาด้วย นอกจากอำนาจพิจารณาคดีแล้ว จัสติส ออฟ เดอะ พีส ยังมีอำนาจทางบริหารในท้องถิ่นอีกด้วย^{๕๒} อย่างไรก็ตาม เนื่องจากว่า จัสติส เป็นบุคคลธรรมดาปรากฏว่ามีผู้ที่พฤติกรรมไม่เหมาะสม มีการคอร์รัปชันเกิดขึ้นทั่วไป ทำให้เกิดมีความต้องการที่จะต้องมีผู้พิพากษาซึ่งมีคุณสมบัติและเงินเดือนประจำขึ้น จึงเกิดตำแหน่ง ผู้พิพากษามาจิสเตรท ขึ้น

ล็อก ได้เขียนอธิบายถึง magistrate ไว้อย่างชัดเจนเมื่อปี ค.ศ.๑๖๖๒ ในงานที่ชื่อว่า 'Question: Can the civil magistrate specify indifferent things to be included within the order of divine worship, and impose them upon the people? Answer: Yes' (*Second Tract on Government*, c. 1662)^{*} โดย ล็อก ได้อธิบายไว้โดยละเอียด ดังนี้

magistrate ณ ที่นี้ เราควรที่จะเข้าใจว่าหมายถึงบุคคลผู้ที่มีความรับผิดชอบในทั้งหมดเพื่อความสงบเรียบร้อยของชุมชน magistrate เป็นผู้ที่มียอำนาจหน้าที่อันยิ่งใหญ่เหนือราษฎรที่เป็นปัจเจกบุคคล และท้ายที่สุด magistrate เป็นผู้ได้รับมอบหมายสิทธิที่จะจัดทำหรือยกเลิกกฎหมาย นี่คือนิติบัญญัติที่มอบให้แก่ magistrate ซึ่งเป็นสิทธิอันสูงสุดในการออกคำสั่งซึ่งเป็นการสามารถในเพียงลำพังที่ทำให้เขาออกคำสั่งต่อผู้อื่นได้ และชี้ว่าการดำเนินงานของสังคมให้ไปสู่ความดีของสาธารณะ โดยเป็นไปตามความเข้าใจในเรื่องความดีสาธารณะของเขาเอง และการจัดทำด้วยวิธีใดก็ตาม ที่เขาเห็นว่าเหมาะสม และความสามารถที่ให้แก่เขาที่จะสั่งการและกำหนด(dispose)สิ่งต่างๆ ต่อประชาชนได้ เพื่อให้พวกเขาอยู่ในความสงบสุขและปรองดองกัน ... จะเป็นการเพียงพอหากว่าเรากล่าวว่าเป็นการปรากฏในตัวเอง

^{๕๐} สุนัย นโมชัยอุดม, *ระบบกฎหมายอังกฤษ* (กรุงเทพฯ:บริษัท ประชารงค์จำกัด,ม.ป.ป.),หน้า ๑๗๕-๖.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑-๒.

* งานเรื่องนี้ได้เขียนขึ้นก่อนงานเรื่อง *A Letter* แต่ไม่ได้รับการตีพิมพ์ขณะเมื่อเขายังมีชีวิตอยู่ แต่ถูกค้นพบและตีพิมพ์ในภายหลัง

(axiomatic) ว่า magistrate ก็คือ กษัตริย์ที่เป็นปัจเจกบุคคล หรือสภา ของสิ่งใดก็ตามที่ได้รวบรวมสิ่งที่สามารถโดยสิทธิ์ที่จะกำหนดหรือบังคับใช้กฎหมายต่างๆ ต่อราษฎร^{๓๑}

magistrate ในบริบทที่ ล็อก จำกัดความไว้จึงเป็นบุคคลที่มีอำนาจเหนือชุมชนทั้งอำนาจในทางนิติบัญญัติ ที่จะจัดทำกฎหมายหรือยกเลิกกฎหมาย และอำนาจทางการบริหารที่จะบังคับใช้กฎหมายต่อราษฎรในปกครองได้ magistrate จึงมีอำนาจเสมือนกษัตริย์หรือสภา โดยเป็นอำนาจที่มีเหนือชุมชนในปกครองของ magistrate ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ จึงใช้คำว่า “พนักงานผู้ปกครอง” แทนคำว่า magistrate เพื่อที่จะเข้าใจถึงแนวคิดดังกล่าวได้ตรงความหมายกว่า

ในงานเรื่อง *A Letter* จะใช้คำว่า magistrate โดยตลอดเรื่อง ดังนั้น สำหรับแนวคิดเรื่องขันติธรรมของ ล็อก จึงอาจกล่าวได้ว่าพนักงานผู้ปกครอง ถือเป็นบุคคลกลุ่มสำคัญในลำดับแรกที่เขาเสนอให้มีขันติธรรม และเป็นประเด็นที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องขันติธรรม ซึ่งวางเงื่อนไขว่าผู้ที่จะมีขันติธรรมได้ จะต้องเป็นผู้ที่มีสถานะเชิงอำนาจเหนือกว่าผู้ที่จะได้รับขันติธรรม พนักงานผู้ปกครอง จึงเป็นกลุ่มบุคคลแรกที่เห็นได้ชัดเจนถึงความแตกต่างในฐานะดังกล่าว โดยพนักงานผู้ปกครองมีอำนาจเหนือราษฎรที่จะกระทำต่อสิ่งที่ไม่เห็นพ้องด้วยกับราษฎร มีอำนาจที่จะออกกฎหมาย คำสั่งใดๆ ได้ แต่พนักงานผู้ปกครองจะต้องมีความอดทน มีขันติธรรมที่จะไม่ใช้อำนาจดังกล่าว

ประเด็นปัญหาสำคัญสำหรับพนักงานผู้ปกครองหรือฝ่ายสังคมการเมือง ก็คือปัญหาเรื่องขอบเขตอำนาจหน้าที่ของฝ่ายสังคมการเมือง

ล็อก เห็นว่าสำหรับพนักงานผู้ปกครอง จะมีอำนาจหน้าที่อยู่ในขอบเขตของเรื่องทางโลกหรือในขอบเขตของสังคมการเมือง (the commonwealth) เท่านั้น เป็นหน้าที่ของพนักงานผู้ปกครองของพลเมือง โดยการบังคับใช้กฎหมายที่เท่าเทียมกัน โดยไม่มีอคติ เพื่อที่จะให้ความปลอดภัยต่อประชาชนทั้งหมดโดยไม่เจาะเจาะจง อำนาจตัดสินในทางกฎหมาย (jurisdiction) ของพนักงานผู้ปกครองต้องนำไปสู่เพียงแต่สิ่งที่เกี่ยวข้องในทางพลเมืองเท่านั้น อำนาจทางพลเมืองของพนักงานผู้ปกครองจะต้องไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องราวทางจิตวิญญาณ และเหตุผลของการจำกัดอำนาจของฝ่ายสังคมการเมือง ที่ไม่อาจเข้าไปก้าวก่ายในเรื่องราวทางจิตวิญญาณนั้น ล็อก ได้อธิบายไว้ด้วยเหตุผลสำคัญ ๓ ประการ คือ^{๓๒}

^{๓๑} John Locke, 'Question: Can the civil magistrate specify indifferent things to be included within the order of divine worship, and impose them upon the people? Answer: Yes' (*Second Tract on Government*, c. 1662) in *John Locke: Political Writings*, ed. David Wootton, p. 154.

^{๓๒} John Locke, "A Letter Concerning Toleration," in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, pp. 18-9.

๑) เนื่องจากการเอาใจใส่ดูแลจิตวิญญาณ ไม่ได้ถูกมอบหมายให้แก่พนักงานผู้ปกครอง พลเมือง มากไปกว่าที่มอบให้แก่มนุษย์คนอื่นๆ พระผู้เป็นเจ้าไม่ได้มอบหมายสิ่งนี้ให้เขา เนื่องจากไม่มีปรากฏให้เห็นว่าพระผู้เป็นเจ้าได้เคยให้อำนาจหน้าที่ใดๆ เช่นนี้ แก่บุคคลหนึ่งบุคคลใด เหนือกว่าอีกคนหนึ่ง ในฐานะที่จะบังคับบุคคลใดต่อเรื่องทางศาสนาของเขา อำนาจเช่นนี้ไม่สามารถที่จะมอบหมายให้พนักงานผู้ปกครองโดยฉันทานุมัติของประชาชนได้ เนื่องจากไม่มีมนุษย์ผู้ใดสามารถที่จะละทิ้งการดูแลเอาใจใส่ในการทำให้จิตใจของเขาหลุดพ้นจากความทุกข์ เพื่อจะปล่อยให้คนอื่นเลือกวิธีการหลุดพ้นจากความทุกข์ให้ ไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองหรือผู้อยู่ใต้ปกครอง เพื่อที่จะบังคับเขาต่อความเชื่อหรือความศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าที่เขาจะยอมรับไว้

๒) พนักงานผู้ปกครองพลเมือง ไม่สามารถจะครอบครองเป็นเจ้าของการเอาใจใส่ดูแลจิตวิญญาณ ได้ เนื่องจากอำนาจของเขามีเพียงกำลังทางกายภาพภายนอกเท่านั้น แต่ศาสนาที่ถูกต้อง และให้ความปลอดภัยแก่เขาจะต้องประกอบด้วยการ โน้มน้าวทางจิตใจที่อยู่ภายใน ซึ่งไม่มีสิ่งใดสามารถที่จะถูกยอมรับต่อพระผู้เป็นเจ้าได้ โดยปราศจากการ โน้มน้าวจิตใจดังกล่าว

๓) การเอาใจใส่ดูแลให้หลุดพ้นจากความทุกข์ของวิญญาณมนุษย์ ไม่สามารถจะเป็นของพนักงานผู้ปกครองได้ เนื่องจากแม้ว่าความเคียดแค้นของกฎหมายและกำลังของการลงโทษอาจจะสามารถชักจูงและเปลี่ยนแปลงจิตใจมนุษย์ได้ แต่ก็ยังไม่อาจช่วยในการหลุดพ้นจากความทุกข์ของจิตวิญญาณของเขาได้ในทั้งหมด

นอกเหนือจากประเด็นปัญหาที่เรื่องทางจิตวิญญาณเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่พนักงานผู้ปกครองไม่มีอำนาจที่จะใช้กำลังบังคับได้แล้ว ประเด็นที่เป็นปัญหาอีกประการหนึ่งก็คือ ขอบเขตของอำนาจหน้าที่ของพนักงานผู้ปกครอง ระหว่างบทบาทในการ ให้ความคุ้มครอง และการส่งเสริม ล็อก ได้อธิบายไว้โดยใช้วิธีการอุปมาในลักษณะเดียวกับที่เขามักจะใช้เปรียบเทียบระหว่างสิ่งสองสิ่งอยู่เสมอ ซึ่งวิเคราะห์ได้ในแต่ละประเด็น ดังนี้

๑) ส่วนของสังคมการเมือง ขอบเขตของอำนาจหน้าที่อยู่ที่ประโยชน์ของพลเมือง เป็นผลประโยชน์ในโลก อำนาจหน้าที่ของพนักงานผู้ปกครอง จึงมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

การคุ้มครอง ก็คือ การคุ้มครองสิทธิของพลเมืองอัน ได้แก่ ชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สิน เพื่อป้องกันมิให้พลเมืองในสังคมการเมืองถูกละเมิดจากผู้อื่น

การส่งเสริม ก็คือ การส่งเสริมให้พลเมืองมีสุขภาพที่ดี มีฐานะและทรัพย์สินสมบัติที่มั่นคง มั่นคง บทบาทลักษณะนี้ ล็อก เห็นว่าพนักงานผู้ปกครองก็ไม่สามารถจะใช้กฎหมายหรือกำลัง บังคับต่อพลเมืองได้ พนักงานผู้ปกครองไม่สามารถบังคับให้พลเมืองร่ำรวยขึ้นได้ ไม่สามารถ บังคับให้มีสุขภาพที่แข็งแรงได้ พนักงานผู้ปกครองกระทำได้เพียงการส่งเสริมเท่านั้น ประโยชน์ของพลเมืองที่จะแข็งแรงหรือร่ำรวยขึ้นก็ยังคงปล่อยให้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล

ซึ่งในประเด็นนี้ อาจเกิดความสับสนในการแบ่งแยกสิ่งที่ ล็อก ได้เคยเสนอไว้ถึงหน้าที่ของสังคมการเมืองที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น ซึ่งมีหน้าที่ทั้งการปกป้อง และการส่งเสริมหรือทำให้เพิ่มขึ้นซึ่งผลประโยชน์ของพลเมือง ความสับสนนั้น คือ ล็อก ต้องการที่จะให้รัฐล่วงล้ำเข้าไปจัดการถึงวิธีการแสวงหาความสุขจากทรัพย์สินของประชาชนในสังคมการเมืองด้วยหรือไม่ ปัญหานี้อธิบายได้ว่า การใช้อำนาจหรือกำลังบังคับให้ประชาชนต้องกระทำสิ่งใดๆ เพื่อให้ได้ผลประโยชน์ที่มากขึ้น เช่น การบังคับให้ต้องทำงานหนักเพื่อให้ตนเองมีทรัพย์สินสมบัติมากขึ้น กรณีนี้ไม่ใช่หน้าที่ของรัฐ แต่การส่งเสริม หมายถึง การดำเนินงานของรัฐที่ทำให้เกิดสภาวะที่เอื้อต่อการที่ประชาชนจะได้รับประโยชน์เพิ่มขึ้น ด้วยความสมัครใจของประชาชนเอง

๒) ส่วนของศาสนจักร ขอบเขตของอำนาจหน้าที่ของศาสนจักร อยู่ในการดูแลด้านจิตวิญญาณ อำนาจหน้าที่ในสองลักษณะก็เช่นเดียวกัน คือ

การคุ้มครอง เป้าหมายด้านจิตวิญญาณก็คือ ความรอด การที่มนุษย์จะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวได้ ก็โดยความศรัทธาและการยอมรับจากพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของแต่ละบุคคล การคุ้มครองของศาสนจักรในทัศนะของล็อก มีรากฐานจากความเชื่อแบบโปรเตสแตนต์ จึงเป็นการคุ้มครองให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล สามารถมีศรัทธาและประกอบพิธีกรรมที่จะได้รับการยอมรับจากพระเจ้าด้วยตนเอง ศาสนจักรกระทำได้ดีด้วยวิธีการสั่งสอน แนะนำ และการชักจูง และคุ้มครองปัจเจกบุคคลจากสิ่งที่จะเป็นอุปสรรคต่อการแสดงศรัทธาต่อพระเจ้า

การส่งเสริม ในทางศาสนจักรก็คือการส่งเสริมให้สมาชิกศาสนจักรบรรลุความรอด เพื่อความสุขทางจิตวิญญาณ หรือเพื่อชีวิตในภพหน้า ล็อก ได้อธิบายบทบาทในด้านการดูแลความสุขทางจิตวิญญาณ โดยอุปมากับการส่งเสริมผลประโยชน์พลเมืองในทางโลกไว้ว่า

แต่ว่าจะเป็นอย่างไหากว่าเขาได้เลขที่จะดูแลจิตวิญญาณของเขาเอง จะเป็นอะไร หากว่าเขาจะเลขการดูแลสุขภาพของเขา หรือเลขการดูแลทรัพย์สินสมบัติของเขา ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับการปกครองของพนักงานผู้ปกครองมากกว่าสิ่งอื่นๆ[เสียด้วยซ้ำไป]? พนักงานผู้ปกครอง จะจัดทำกฎหมายที่แสดงให้เห็นออกมาฉบับหนึ่ง ซึ่งบุคคลคนหนึ่งจะต้องไม่เป็นคนจน หรือไม่เป็นคนป่วย หรือไม่? กฎหมายจะจัดการสิ่งซึ่งเป็นผลประโยชน์และสุขภาพของราษฎรที่จะไม่ถูกทำอันตรายโดยการฉ้อฉลหรือการทำอันตรายจากผู้อื่นเท่าที่จะเป็นไปได้ กฎหมายไม่ได้ปกป้องมันจากการละเลยไม่ใส่ใจ หรือการจัดการดูแลที่บกพร่องของการครอบครองทรัพย์สินสมบัติของเจ้าของผู้ครอบครองโดยตัวเอง ไม่มีมนุษย์ผู้ใดสามารถที่จะถูกบังคับให้ร่ำรวยหรือมี

สุขภาพที่ดีได้ ไม่ว่าจะเขาจะปรารถนาหรือไม่ก็ตาม และก็เช่นเดียวกัน พระผู้เป็นเจ้าโดยพระองค์เองก็จะไม่ปกป้องมนุษย์ให้ปลอดภัยต่อเจตจำนงของเขาด้วย^{๕๔}

ดังนั้น แม้แต่เรื่องทางโลก พนักงานผู้ปกครองก็ยังไม่อาจใช้กำลังบังคับพลเมืองได้ เรื่องทางจิตวิญญาณ ก็ไม่อาจใช้กำลังบังคับเพื่อส่งเสริมให้พลเมืองมีความสุขทางจิตวิญญาณได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม สมมติว่าเจ้าผู้ปกครองบางคน ปรารถนาที่จะใช้กำลังบังคับราษฎรของเขา ให้สะสมความร่ำรวย หรือให้ปกป้องสุขภาพและความแข็งแรงของร่างกาย แต่สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยกฎหมายหรือไม่^{๕๕} เป็นคำถามที่ ล็อก ได้ตั้งไว้ให้เราพิจารณากันว่า กฎหมายจะทำให้เราต้องปรึกษาแพทย์ชาวโรมัน และจะทำให้ทุกๆ คนต้องมีพันธุกรรมที่จะมีชีวิตอยู่ไปตามคำแนะนำของแพทย์หรือไม่? หรือเพื่อที่จะทำให้ราษฎรเหล่านี้ร่ำรวยขึ้นมา พวกเขาทั้งหมดจะหันไปประกอบอาชีพคนขายอาหาร หรือช่างโลหะ เพราะจะทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงอย่างมั่งมีได้ และทำให้ความร่ำรวยเติบโตขึ้นในอาชีพของเขา หรือไม่? สำหรับคำถามดังกล่าว อาจจะมีบางคนเห็นว่าสำหรับเรื่องในทางโลกนั้นมีความแตกต่างจากเรื่องทางจิตวิญญาณ เพราะ “มีหนทางนับพันหนทางที่จะนำไปสู่ความมั่งคั่ง แต่มีเพียงหนทางเดียวที่จะไปสู่สวรรค์”^{๕๖} แต่ข้อตอบได้ของ ล็อก ก็คือสำหรับคำถามดังกล่าว เป็นเพียงข้ออ้างของบุคคลที่ปรารถนาที่จะบังคับผู้อื่นด้วยหนทางของเขาเองเท่านั้น เพราะการมีหลายหนทางที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมาย ย่อมไม่เหลือหนทางที่เขาจะสามารถบังคับต่อคนอื่นได้^{๕๗}

ไม่ว่าหนทางที่จะนำไปสู่ความสุขทางจิตวิญญาณจะมีเพียงหนทางเดียว หรือเป็นไปได้ในหลายหนทางก็ตาม ไม่ใช่ประเด็นหลักที่ ล็อก ต้องการจะยืนยัน เพราะแม้จะมีหลากหลายหนทางซึ่งมนุษย์ได้ดำเนินรอยตาม ก็ยังเป็นที่ยืนยันอยู่ว่าหนทางไหนเป็นหนทางที่ถูกต้อง ประเด็นอยู่ที่ว่าคามทัศนคติของ ล็อก การจะยืนยันว่าหนทางใดที่จะนำไปสู่ความสุขทางจิตวิญญาณ หรือความรอดพ้นจากบาป เป็นหนทางที่ถูกต้อง ไม่ใช่หน้าที่ของพนักงานผู้ปกครอง “ไม่ใช่เป็นการดูแลของสังคมการเมือง (commonwealth) และไม่ใช่สิทธิของการจัดทำกฎหมาย ที่จะทำการค้นหาหนทางนี้ซึ่งจะเป็นหนทางที่นำไปสู่สวรรค์ ซึ่งพนักงานผู้ปกครองจะค้นหาได้อย่างแน่นอนมากกว่าการค้นหาของมนุษย์โดยส่วนตัวทุกๆ คน และการเรียนรู้ค้นหาด้วยตัวของเขาเอง”^{๕๘} ไม่ว่าจะนำไปสู่จุดมุ่งหมายในสิ่งใดก็ตาม แม้ว่าจะมีวิธีการที่นำไปสู่จุดมุ่งหมายนั้นเพียงวิธีเดียว ก็ไม่ได้

^{๕๔} Ibid., p. 28.

^{๕๕} Ibid., p. 28.

^{๕๖} Ibid., p. 29.

^{๕๗} Ibid., p. 29.

^{๕๘} Ibid., p. 29.

หมายความว่าใครก็สามารถจะบังคับให้เราใช้วิธีการนั้นไปสู่จุดมุ่งหมายดังกล่าวได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ไม่อาจรู้ได้ว่าวิธีการดังกล่าวนั้นเป็นวิธีการที่ถูกต้องหรือไม่

ประเด็นสำคัญสำหรับพนักงานผู้ปกครองประเด็นต่อมาก็คือ พนักงานผู้ปกครอง ก็ไม่ใช่ผู้ที่จะล่วงรู้ถึงหนทางที่จะไปสู่ความรอดของจิตวิญญาณ ลีอก อธิบายด้วยวิธีการอุปมาดังนี้ไว้อีกด้วย

ข้าพเจ้ามีร่างกายที่อ่อนแอ จมอยู่กับ โรคเรื้อรัง ซึ่งเป็นโรคที่ข้าพเจ้าสมมติว่ามีทางรักษาได้เพียงวิธีเดียว แต่ก็ยังไม่ทราบถึงวิธีดังกล่าว ดังนั้น จะเป็นพนักงานผู้ปกครอง หรือ ที่จะแนะนำการรักษาให้ข้าพเจ้า เพราะเหตุที่ว่าวิธีการรักษาเพียงวิธีเดียว และ เพราะว่ามันเป็นวิธีการรักษาที่ยังไม่ทราบได้ อย่างนั้นหรือ?^{๑๐๑}

หากยึดถือตามนัยของ ลีอก ดังกล่าวข้างต้น พนักงานผู้ปกครองไม่ได้เป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับการแพทย์ย่อมไม่สามารถรู้ถึงวิธีการรักษาที่ถูกต้องได้ มีเพียงแพทย์เท่านั้น ที่จะสามารถรู้ถึงวิธีการรักษาที่ถูกต้องซึ่งอาจมีเพียงวิธีการเดียวได้ สำหรับเป้าหมายทางศาสนา ซึ่งเป็นจิตวิญญาณ แม้ว่าหนทางไปสู่จุดมุ่งหมายทางจิตวิญญาณอาจจะมีเพียงหนทางเดียวก็ตาม แต่สำหรับ ลีอก เขาก็ยังเห็นว่า “หนทางที่แคบเพียงหนทางเดียวซึ่งจะนำไปสู่สวรรค์ พนักงานผู้ปกครอง ก็ไม่ได้จะรู้ได้ดีกว่าบุคคลอื่นโดยส่วนตัว”^{๑๐๒} ก็คือในด้านของศาสนา ซึ่งเรื่องของความเชื่อภายในจิตใจมนุษย์ การแสวงหาหนทางที่ถูกต้องไปสู่ความสุขอันเป็นนิรันดร หนทางไหนจะเป็นหนทางที่ถูกต้อง ไม่ใช่การดูแลของสังคมการเมือง ไม่ใช่สิทธิของการบังคับตามกฎหมายที่จะค้นพบหนทางนี้ที่จะไปสู่สวรรค์ เรื่องความเชื่อทางศาสนา เป็นสิ่งที่ทุกๆ คนควรที่จะสืบค้นในตัวเอง และ โดยการตั้งสมาธิ การเรียน ค้นหา และการกระทำด้วยตนเอง เพื่อบรรลุถึงความรู้ของสิ่งนั้น^{๑๐๓} และนอกจากนี้วิธีการที่จะไปสู่ความสุขทางจิตวิญญาณจะเกิดขึ้น ได้ก็ด้วยความศรัทธาต่อสิ่งนี้ด้วยตนเอง ก็เพราะว่า

ข้าพเจ้าอาจรำรวยได้โดยศิลปะที่ข้าพเจ้าไม่ปรารถนา ข้าพเจ้าอาจได้รับการรักษาโรคด้วยวิธีการซึ่งข้าพเจ้าไม่เชื่อถือ แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถได้รับความปลอดภัยโดย

^{๑๐๑} Ibid., p. 29.

^{๑๐๒} Ibid., p. 30.

^{๑๐๓} Ibid., pp. 29-30.

ศาสนาที่ข้าพเจ้าไม่เชื่อมั่นและไว้วางใจ และโดยศรัทธาซึ่งข้าพเจ้ารังเกียจ
 เด็ดครั้นที่^{๑๐๓}

จะเห็นได้ว่า ลีอก ได้ใช้ศิลปะในการเสนอทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรมของเขา โดยใช้วิธีการ
 อุปมาเช่นเดียวกับที่เขาได้อุปมาเรื่องของอาณาจักร กับศาสนจักร กล่าวคือ ลีอก ก็ได้อุปมาเรื่อง
 ประโยชน์ในทางโลก กับประโยชน์ในทางจิตวิญญาณ เพื่อใช้อธิบายเหตุผลที่จะต้องมีขันติธรรมต่อ
 เรื่องราวทางจิตวิญญาณ เพราะแม้กระทั่งเรื่องราวในทางโลก ก็“ไม่มีมนุษย์ผู้ใดสามารถที่จะถูก
 บังคับให้ร่ำรวย หรือมีสุขภาพที่สมบูรณ์แข็งแรงได้ ไม่ว่าเขาจะปรารถนาหรือไม่ก็ตาม”^{๑๐๔} และยัง
 เป็นเรื่องทางจิตวิญญาณด้วยแล้ว จึงควรปล่อยให้เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะแสวงหาความสุขได้
 ตามที่เขาต้องการ

ลีอก ได้กล่าวถึงการที่พนักงานผู้ปกครองจะต้องมีขันติธรรมต่อสังคมทางศาสนาไว้ว่า

สังคมทางศาสนาเหล่านี้ ที่ข้าพเจ้าเรียกว่าศาสนจักร และเหล่านี้ที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า
 พนักงานผู้ปกครองควรที่จะมีขันติธรรม สำหรับกิจการของการรวมตัวของประชาชน
 เหล่านี้ ไม่ได้มีอะไร แต่เป็นสิ่งที่เป็นไปตามกฎหมายสำหรับทุกๆ คน โดยเฉพาะที่
 จะต้องให้การดูแล ข้าพเจ้าหมายถึงความรอดจากบาปของจิตวิญญาณของพวกเขา ใน
 กรณีเช่นนี้ จะต้องมีไม่มีความแตกต่างใดๆ ระหว่างศาสนจักรแห่งชาติ กับกลุ่มที่แยกตัว
 ออกไปกลุ่มอื่นๆ^{๑๐๕}

ดังนั้น สิ่งที่พนักงานผู้ปกครองพึงต้องมีขันติธรรมต่อศาสนจักร โดยทั่วไปแล้ว การปฏิบัติ
 ต่อศาสนจักรนั้น จะต้องไม่มีความแตกต่างกันระหว่างศาสนจักรที่เป็นศาสนาแห่งชาติ หรือกลุ่มที่มี
 ความเชื่อแตกต่างและแยกตัวออกไป

หน้าที่ของพนักงานผู้ปกครองที่ต้องมีขันติธรรมต่อพลเมือง อีกลักษณะหนึ่งก็คือ การมี
 ขันติธรรมต่อกลุ่มคนที่มีการรวมตัว ซึ่งบางครั้งถูกเรียกโดยทั่วๆ ไปอย่างขาดการพินิจพิเคราะห์ว่าเป็น
 การประชุมเพื่อเตรียมก่อการกบฏ เป็นสิ่งที่จะเป็นปฏิปักษ์ต่อแนวคิดของขันติธรรม ลีอก ให้
 ความเห็นว่าแผนร้ายเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันโดยตัวมันเอง แต่เกิดขึ้นจาก“สภาวะที่
 ไม่มีความสุขของเสรีภาพที่ถูกกดขี่หรือจัดตั้งขึ้นอย่างบกพร่อง” (the unhappy circumstances of

^{๑๐๓} Ibid., p. 32.

^{๑๐๔} Ibid., p. 28.

^{๑๐๕} Ibid., p. 33.

and oppressed or ill-settled liberty)^{๑๐๖} “ข้อกล่าวหาเหล่านี้จะสิ้นสุดลงโดยทันที หากว่ากฎแห่ง
 ขันติธรรมจะได้ออกจัดตั้งขึ้น ซึ่งศาสนจักรทั้งหมดได้รับการผูกพันให้นำขันติธรรมไปวางเป็น
 รากฐานของเสรีภาพของตนเอง และสอนว่าเสรีภาพของมโนธรรมเป็นสิทธิตามธรรมชาติของ
 มนุษย์ทุกๆ คน เป็นของผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับลัทธิที่เป็นทางการ (dissenters) ทุกๆ คนอย่างเท่าเทียมกัน
 และไม่มีผู้ใดควรที่จะถูกบังคับเรื่องราวของศาสนาไม่ว่าจะโดยกฎหมาย หรือโดยใช้กำลัง”^{๑๐๗} ล็อก
 เห็นว่าการรวมตัวกันของพลเมืองในสังคมการเมือง ไม่ได้มีเฉพาะการรวมตัวกันในทางศาสนา
 เท่านั้น แต่ยังมีการรวมตัวของพลเมืองในแบบอื่นๆ อีกมาก เช่น การรวมตัวในตลาด ในที่ทำการ
 ศาล แต่ทำไมการรวมตัวในลักษณะดังกล่าวจึงไม่ได้ก่อให้เกิดอันตรายต่อรัฐ ตามทัศนะของ ล็อก
 แล้ว

สำหรับมนุษย์ที่จะเข้าไปสู่การสมคบกันเพื่อก่อการกบฏ (seditious conspiracy) ไม่ใช่
 ศาสนาที่ก่อให้เกิดสิ่งเช่นนั้นในการประชุมของกลุ่มคนเหล่านี้ แต่เป็นความทุกข์
 ทรมาณของพวกเขาและการกดขี่ซึ่งทำให้พวกเขามีเจตจำนงที่จะปลดปล่อยตัวเอง
 การปกครองที่ยุติธรรมและมีเหตุผล อยู่ในทุกๆ ที่ที่เจียบสงบ ทุกๆ ที่ที่ปลอดภัย แต่
 การกดขี่ทำให้เกิดความปั่นป่วน (ferment) และทำให้มนุษย์ต่อสู้เพื่อปลดแอกที่ทำให้
 เกิดความลำบากและเป็นแอกของทรราช (an uneasy and tyrannical yoke) ข้าพเจ้ารู้ว่า
 การปลุกปั่นให้ก่อความไม่สงบถูกยกขึ้น[อ้าง]อย่างบ่อยครั้ง โดยขึ้นอยู่กับการเสแสร้ง
 ของศาสนา แต่ก็ความจริงที่ว่าสำหรับศาสนา ราษฎรก็ได้รับการปฏิบัติอย่างไม่
 เหมาะสมอยู่บ่อยครั้ง และมีชีวิตอยู่อย่างทนทุกข์ทรมาณ เชื่อข้าพเจ้าเถอะว่าสิ่งที่ทำ
 ให้เกิดการเคลื่อนไหว ซึ่งทำให้เกิดการดำเนินต่อไป ไม่ได้มาจากสภาวะความรู้สึกใน
 ของศาสนจักรนี้หรือศาสนจักรนั้น หรือสังคมทางศาสนา แต่มาจากความโน้มเอียง
 เจิงพฤติกรรม (disposition) ที่มีร่วมกันของความเป็นมนุษย์ทั้งหมด มนุษย์ผู้ซึ่งเมื่อเขา
 คร่ำครวญอยู่ภายใต้ภาระอันหนักอึ้งที่แบกรับไว้ มานะพยายามอย่างเป็นธรรมชาติที่
 จะหลีกเลี่ยงจากแอกที่ทำให้ลำคอของเขาเจ็บปวด ... มีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้นซึ่งทำให้
 ประชาชนรวมตัวเข้ามาสู่ความตื่นตกใจในการก่อการกบฏ และนั่นก็คือการกดขี่^{๑๐๘}

ความเชื่อทางศาสนา จึงไม่ใช่เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดการสมคบกันเพื่อก่อการกบฏ หรือการ
 ก่อความไม่สงบต่อสังคมการเมือง รวมถึงการรวมตัวกันในลักษณะอื่นในทางโลกด้วย แต่สิ่งสำคัญ

^{๑๐๖} Ibid., p. 47.

^{๑๐๗} Ibid., p. 47.

^{๑๐๘} Ibid., pp. 48-9.

ที่จะก่อให้เกิดภัยคุกคามต่อความสงบของรัฐเอง ก็คือ การที่ราษฎรถูกกดขี่ข่มเหง การปกครองที่ไม่มีเหตุผลหรือไม่ยุติธรรม จากการไม่มีขันติธรรมต่อกลุ่มคนที่มีความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันออกไป สิ่งเหล่านี้เป็นผลร้ายที่จะเกิดขึ้นซึ่งทำให้พนักงานผู้ปกครองจะต้องมีความสุขรอบคอบที่จะมีขันติธรรมต่อกลุ่มที่แตกต่างหลากหลายนั้น

โดยสรุป บุคคลที่ ลีอก กล่าวถึงอย่างเป็นแกนกลางของทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรม ก็คือ พนักงานผู้ปกครอง ซึ่งในที่นี้จะมีนัยของอำนาจสูงสุดในการปกครองในชุมชนทางการเมือง ที่มีอำนาจทั้งการจัดทำและบังคับใช้กฎหมาย พนักงานผู้ปกครองมีขอบเขตการใช้อำนาจดังกล่าวเฉพาะเรื่องราวในทางโลก ซึ่งมีทั้งบทบาทในด้านการคุ้มครองและส่งเสริม พนักงานผู้ปกครองไม่สามารถก้าวล่วงเข้าไปในขอบเขตของศาสนจักรได้ โดย ลีอก ได้อุปมาบทบาทของ ศาสนจักรกับบทบาทของพนักงานผู้ปกครองไว้ โดยเฉพาะในประเด็นบทบาทการส่งเสริมผลประโยชน์พลเมืองกับการส่งเสริมความรอดทางจิตวิญญาณ ทำให้เห็นได้ว่าแม้แต่ผลประโยชน์พลเมือง พนักงานผู้ปกครองก็ยังไม่อาจใช้กำลังบังคับให้พลเมืองมีความร่ำรวยมั่งคั่ง หรือมีสุขภาพที่ดีได้ ดังนั้นผลประโยชน์ทางจิตวิญญาณก็ยิ่งต้องปล่อยให้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล นอกจากนี้ พนักงานผู้ปกครองก็มีผู้ใช้ผู้ที่สามารถล่วงรู้ได้ถึงวิถีทางที่ถูกต้องอันจะนำราษฎรไปสู่ความรอดพ้นทางจิตวิญญาณได้ จึงไม่ใช่ผู้ที่จะสามารถไปชี้นำหนทางไปสู่ความสุขทางจิตวิญญาณดังกล่าวได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว การไม่มีขันติธรรมจะส่งผลร้ายตามมาก็คือ การกดขี่และการเลือกปฏิบัติที่ทำให้เกิดความไม่เสมอภาค ทำให้เกิดการต่อต้านและกลายเป็นเหตุแห่งความไม่สงบต่อไป

๑.๒ ผู้ที่ยึดถือจารีตทางศาสนา (Orthodoxy)

แม้ว่าเหตุผลหนึ่งที่พนักงานผู้ปกครอง ไม่อาจก้าวท้าวเรื่องในศาสนจักรได้ เนื่องจากพนักงานผู้ปกครอง ไม่ใช่ผู้ที่ควรรับผิดชอบทางที่ถูกต้องในการนำพลเมืองไปสู่ความรอด แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าบุคคลในศาสนจักรหรือนักบวช หรือบรรดาประกาศก ผู้ใด จะรู้ถึงหนทางที่ถูกต้องได้ดีกว่าพนักงานผู้ปกครอง แต่อย่างไร

ในแต่ละสังคมจะมีประเพณีความเชื่อภายในที่แตกต่างหลากหลายออกไป และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีความเชื่อในทางศาสนา ความแตกต่างของความเชื่อเพียงอย่างเดียวไม่ได้ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรง แต่ปัญหาสำคัญอยู่ที่การยึดมั่นถือมั่นว่าความเชื่อของตนเท่านั้นเป็นความเชื่อที่ถูกต้องและเหมาะสม และเห็นว่าความเชื่อที่แตกต่างออกไปเป็นความเชื่อที่ผิดจึงพยายามบังคับให้คนที่เชื่อแตกต่างออกไปมาเชื่อในวิถีทางของตน

เหตุผลในเชิงเทววิทยาของคริสต์ศาสนาแบบ โปรเตสแตนต์ ทำให้ ลีอก แสดงเหตุผลให้เห็นว่าไม่มีศาสนจักรใดที่จะสามารถตัดสินได้ว่าวิถีทางของผู้ใดเป็นสิ่งที่ผิด และวิถีทางไปสู่ความหลุดพ้นจากบาปที่ถูกต้องคือหนทางใด เพราะเมื่อทุกศาสนจักรเห็นว่าความเชื่อของตนเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ทุกศาสนจักรจึงมีจารีตทางศาสนาของตนเอง อย่างเท่าเทียมกัน

แต่หากว่าหนึ่งในศาสนจักรเหล่านี้มีอำนาจในการที่จะปฏิบัติต่อศาสนจักรที่บกพร่อง
อื่นๆ ข้าพเจ้าก็จะถามว่าจะเป็นศาสนจักรใดในบรรดาศาสนจักรต่างๆ ที่เป็นเจ้าของ
อำนาจเหล่านี้ และโดยสิทธิอะไร สิ่งนี้จะถูกตอบอย่างไม่ต้องสงสัยว่า นั่นก็คือ
ศาสนจักรแบบจารีตทางศาสนา ที่มีสิทธิของอำนาจหน้าที่เหนือ[ศาสนจักรที่]ไม่
ถูกต้องหรือเป็นผู้ที่มีความเชื่อที่ผิด นี่เป็นคำกล่าวที่เหมือนจะถูกตั้งแต่มิได้เป็น
เช่นนั้น สำหรับทุกศาสนจักร เป็นจารีตทางศาสนาสำหรับศาสนจักรของตนเอง ส่วน
ศาสนจักรอื่นๆ เป็นศาสนจักรที่ไม่ถูกต้องและมีความเชื่อที่ผิด (For every church is
orthodox to itself; to others, erroneous or heretical) สิ่งใดก็ตามที่ศาสนจักรใดๆ เชื่อ
ศาสนจักรนั้นก็จะเชื่อว่าถูกต้อง และสิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับสิ่งนั้น ศาสนจักรนั้นก็จะ
ประกาศว่าเป็นสิ่งที่ผิด^{๑๐๕}

ตามทัศนะของ ลีอก ศาสนจักรที่ยึดถือจารีตทางศาสนา จึงไม่สามารถจะยึดมั่นถือมั่นได้ว่า
ลัทธิของตนนั้นเป็นลัทธิที่ถูกต้อง การตัดสินความถูกต้องของความเชื่อทางจิตวิญญาณ ไม่ได้อยู่ใน
อำนาจของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นมุขย์ในสังคมการเมืองหรือมุขย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของศาสน
จักรใดๆ ก็ตาม

ข้อโต้แย้งระหว่างศาสนจักรต่างๆ เหล่านี้ เกี่ยวกับความถูกต้องของลัทธิความเชื่อ
ของศาสนจักร รวมถึงความบริสุทธิ์ปราศจากมลทินของพิธีกรรมที่แสดงศรัทธาต่อ
พระผู้เป็นเจ้า จึงมีอยู่ทั้งสองด้านอย่างเท่าเทียมกัน ไม่มีการตัดสินใดๆ ทั้งที่กรุง
คอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) หรือที่อื่นๆ บนโลกนี้ ซึ่งคำพิพากษาของ
ศาสนจักรใดสามารถจะกำหนดขึ้นได้ การตัดสินของคำถามดังกล่าว อยู่ในความ
ครอบครองของผู้ตัดสินอันสูงสุดของมนุษย์ทั้งมวล (Supreme Judge of all man)
เท่านั้น และยังเป็นผู้เดียวที่ครอบครองการลงโทษผู้ที่ผิดพลาด^{๑๐๖}

ดังนั้น ศาสนจักรที่เชื่อว่าลัทธิของตนเป็นลัทธิที่ถูกต้อง จึงไม่มีสิทธิที่จะไปตัดสินว่าลัทธิ
อื่นมีความเชื่อที่ผิด ผู้ที่มีสิทธิจะตัดสินว่าลัทธิใดเป็นลัทธิที่ผิดและลงโทษต่อลัทธิดังกล่าว ก็คือ ผู้มี
อำนาจผู้ตัดสินอันสูงสุดของมนุษย์ทั้งมวล นั่นก็คือ พระผู้เป็นเจ้า ตามแนวคิดของ ลีอก ไม่ว่า
ศาสนจักรใดก็ตาม จึงต้องมีขันติธรรมต่อศาสนจักรอื่นๆ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่พบในงานเขียนของ

^{๑๐๕} Ibid., p. 24.

^{๑๐๖} Ibid., p. 24.

ลือก ก็ไม่ปรากฏว่าเขาได้ปฏิเสธอย่างตรงๆ ว่าไม่มีความจริงที่เป็นหนึ่งเดียวในหนทางที่จะนำไปสู่ความรอด แต่สิ่งที่ ลือก ได้ยืนยันอย่างหนักแน่นก็คือ ความจริงดังกล่าว ไม่มีมนุษย์ผู้หนึ่งผู้ใดจะล่วงรู้และตัดสินใจได้ว่าความจริงนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง และ ไม่มีมนุษย์ผู้ใดจะมีอำนาจในการลงโทษต่อผู้ที่มีความเชื่อที่ผิดได้ แต่ละศาสนจักรจึงต้องมีขันติธรรมซึ่งกันและกัน

ด้วยเหตุผลเช่นเดียวกับพนักงานผู้ปกครอง สำหรับฝ่ายสังคมทางศาสนา ศาสนจักรที่ยึดถือจารีตทางศาสนา ก็ไม่สามารถยืนยันความถูกต้องของความเชื่อที่จะนำไปสู่ความรอดได้ ดังนั้น จึงต้องมีขันติธรรมต่อศาสนจักรที่มีความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป หากศาสนจักรประเพณีไม่มีขันติธรรมต่อกลุ่มที่มีความเชื่อต่างออกไป โดยการใช้กำลังบังคับหรืออาศัยอำนาจของพนักงานผู้ปกครองที่อยู่ในศาสนจักรนั้น ใช้กำลังบังคับ ก็จะก่อให้เกิดการกดขี่และต่อต้านขึ้นในลักษณะเดียวกัน

๑.๓ พลเมืองส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาประจำชาติ

เมื่อแนวคิดขันติธรรม ประกอบด้วยบุคคลมีสถานะที่เหนือกว่าบุคคลผู้ที่จะได้รับขันติธรรม และเมื่อภายในสังคมหนึ่งมักจะมีกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่มีความเชื่ออันเป็นประเพณี กับกลุ่มคนส่วนน้อยที่มีความเชื่อที่แตกต่างเบี่ยงเบนออกไป กลุ่มคนส่วนใหญ่จึงมีสถานะที่อยู่เหนือกลุ่มคนส่วนน้อย อย่างน้อยที่สุดก็มีสถานะเหนือกว่าในเชิงปริมาณ พลเมืองส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาประจำชาติ หรือจะเป็นศาสนาแบบจารีต จึงต้องมีขันติธรรมต่อพลเมืองส่วนน้อยที่มีความเชื่อแตกต่างออกไป

ข้อเสนอให้พลเมืองส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาประจำชาติ ต้องมีขันติธรรมต่อกลุ่มลัทธิอื่นๆ นั้น ลือก ไม่ได้กล่าวถึงไว้โดยตรงเช่นเดียวกับการเสนอให้พนักงานผู้ปกครองต้องมีขันติธรรม แต่ประเด็นที่ ลือก ได้กล่าวไว้จะมีความเกี่ยวข้องกับการมีขันติธรรมต่อกันและกัน ของบุคคลโดยส่วนตัวซึ่งเป็นบุคคลที่มีความแตกต่างจากอีกคนหนึ่งในเรื่องศาสนา^{***} การที่พลเมืองเป็นสมาชิกของศาสนจักรที่มีความแตกต่างกัน จะไม่ได้ทำให้สิทธิของความเป็นพลเมืองจะมีความแตกต่างกันตามทัศนะของ ลือก เขาได้กล่าวไว้ว่า “ไม่มีบุคคลโดยส่วนตัวมีสิทธิใดๆ ในการกระทำใดๆ ที่จะทำให้เกิดผลร้ายต่อบุคคลอีกคนหนึ่งในการแสวงหาความสุขทางพลเมืองของเขา อันเนื่องมาจากเขาอยู่ในศาสนจักรหรือศาสนาอีกแห่งหนึ่ง”^{***}

เหตุผลที่บุคคลส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาของทางการ จะต้องมีขันติธรรมต่อบุคคลอื่นที่เชื่อแตกต่างออกไป ก็เป็นเหตุผลเดียวกับการที่ศาสนจักรประเพณีที่เชื่อว่าลัทธิของคนถูกต้อง จะต้องมี

^{***} Ibid., p. 23.

^{***} Ibid., p. 23.

ขันติธรรม กล่าวคือ บุคคลโดยส่วนตัวไม่ว่าจะอยู่ในศาสนจักรใดก็ตาม ก็ไม่ได้มีอำนาจที่เหนือกว่า หรือมีอำนาจหน้าที่ในทางกฎหมายเหนือกว่าพลเมืองอีกคนหนึ่งแต่อย่างใด

ข้าพเจ้าเข้าใจถึงศาสนจักร โดยเฉพาะ ซึ่งเป็นศาสนจักรที่ตั้งอยู่ในฐานะที่อยู่ใน ความสัมพันธ์เหมือนกันที่มีต่อศาสนจักรอื่นๆ เช่นเดียวกับบุคคลต่างๆ ที่อยู่ท่ามกลางศาสนจักรเอง ไม่ได้มีผู้หนึ่งผู้ใดมีการกระทำของอำนาจหน้าที่ในทางกฎหมายที่อยู่เหนือคนอื่นๆ ไม่มีแม้กระทั่งเมื่อพนักงานผู้ปกครองพลเมือง ได้เข้าไปอยู่ [ในศาสนจักรนั้น] หรือที่ชุมนุมรวมตัวกันอื่นๆ ซึ่งบางครั้งก็เป็นเช่นนั้น***

ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการมีขันติธรรมของคนส่วนใหญ่ ก็คือ ในฐานะที่เป็นปัจเจก บุคคลโดยส่วนตัว ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นสมาชิกของศาสนจักรใด ทั้งศาสนจักรที่เป็นทางการ หรือศาสนจักรที่แยกตัวออกไปก็ตาม สิทธิในทางพลเมืองบุคคลดังกล่าวจะต้องไม่มีความแตกต่างกัน บุคคลดังกล่าวจะต้องได้รับการปฏิบัติจากพนักงานผู้ปกครองอย่างเสมอภาค และไม่เลือกปฏิบัติด้วยเหตุที่มีความแตกต่างกันในทางศาสนา

เหตุผลที่บุคคลโดยส่วนตัวจะต้องมีขันติธรรมซึ่งกันและกัน ตามทัศนะของ ล็อก ก็คือ ความรอดอย่างเป็นนิรันดร เป็นสิ่งซึ่งทุกๆ คนควรที่กระทำสิ่งที่อยู่ในมโนธรรม ที่ถูกชักจูงเพื่อ ได้รับการยอมรับต่อพระเจ้า (Almighty)*** การ ได้รับการยอมรับจากพระเจ้า เป็น ของแต่ละบุคคลที่จะแสดงศรัทธาเชื่อมั่นต่อพระเจ้าด้วยตนเอง และ ผู้ใดก็ไม่สามารถใช้กำลัง บังคับให้ใช้วิธีการที่จะนำพาบุคคลแต่ละคน ไปสู่ความรอดพ้นจากบาปดังกล่าว ตามที่ตนเห็นว่า ถูกต้อง เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะค้นหาวิธีการดังกล่าวด้วยตนเอง และปัจเจกบุคคลทุกคนก็มี สิทธิดังกล่าวอย่างเท่าเทียมกัน แต่ละบุคคลจึงต้องมีขันติธรรมต่อบุคคลอื่นที่มีความเชื่อดังกล่าว แตกต่างออกไป นอกจากนี้ประการหนึ่งก็คือ พิธีกรรมเพื่อการบูชาพระเจ้าจะต้องกระทำ ร่วมกันโดยเปิดเผย เหตุผลเดียวกับที่ ล็อก ได้กล่าวไว้ว่า พนักงานผู้ปกครองไม่มีอำนาจที่จะใช้ กฎหมายบังคับการประกอบพิธีกรรมหรือการเฉลิมฉลอง เหตุผลหนึ่งก็คือ พิธีกรรมเพื่อการบูชาพระเจ้าจะมีเหตุผลก็ต่อเมื่อสิ่งเหล่านั้นได้รับการเชื่อจากผู้ปฏิบัติว่าสิ่งเหล่านี้จะได้รับการยอมรับจากพระเจ้า และการปฏิบัติเช่นนี้ก็ไม่อาจกระทำได้โดยแต่ละบุคคลที่แยกตัวออกไป ต้องเป็นการกระทำที่เปิดเผย*** เมื่อพิธีกรรมเพื่อการบูชาพระเจ้าจำเป็นต้องกระทำโดย

*** Ibid., p. 23-4.

*** Ibid., p. 44.

*** Ibid., p. 20, 33.

เปิดเผยแล้ว ในหมู่พลเมืองด้วยกันเอง จึงจำเป็นที่จะต้องมีขันติธรรม ต่อกลุ่มคนที่มีความเชื่อและประกอบพิธีกรรมที่แตกต่างไปจากกลุ่มของตนเอง

โดยสรุป สำหรับกลุ่มคนที่มีขันติธรรมในสังคมการเมือง จะเห็นได้ว่า กลุ่มบุคคลทั้งสามพวกที่ได้กล่าวข้างต้น จะมีฐานะเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่มีจำนวนมากกว่าคนส่วนน้อย อาจถือว่าเป็นกลุ่มคนที่มีสถานะเหนือกว่ากลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างกันไปในแง่ปริมาณ นอกจากนี้ฐานคิดที่มีร่วมกันระหว่างผู้มีขันติธรรมทั้งสามกลุ่ม ก็คือ เหตุผลทางเทววิทยาแบบโปรเตสแตนต์ ที่มีพื้นฐานมาจากญาณวิทยาแบบประจักษ์นิยม ทำให้ ล็อก เห็นว่าการจะบรรลุเป้าหมายทางจิตวิญญาณคือความรอด เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยศรัทธาของปัจเจกบุคคลที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้า ด้วยตนเอง ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดสามารถกำหนดได้ว่าหนทางใดเป็นหนทางที่ถูกต้อง และไม่มีผู้ใดจะใช้กำลังภายนอกบังคับได้ ไม่ว่าจะ เป็นพนักงานผู้ปกครอง นักบวชในศาสนาจักร หรือพลเมืองผู้อื่น ดังนั้นทุกฝ่ายจึงไม่มีอำนาจที่จะตัดสินว่าแนวทางของลัทธิใดเป็นแนวทางที่ถูกต้อง และไม่มีอำนาจลงโทษต่อผู้ที่เห็นผิดหรือแตกต่างออกไป มีเพียงพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้นที่จะสามารถล่วงรู้และตัดสินความผิดนี้ได้ การไม่มีขันติธรรมจึงเป็นเรื่องที่ไม่มีเหตุผลและจะทำให้เกิดการกดขี่จากการเลือกปฏิบัติ นำไปสู่สถานะแห่งความวุ่นวายและสงคราม

สำหรับประเด็นปัญหาของแต่ละกลุ่ม ก็จะมี ความแตกต่างกันในบางส่วน กล่าวคือ ประเด็นปัญหาของพนักงานผู้ปกครองและศาสนาจักรประเพณีที่เห็นว่าลัทธิของตนถูกต้อง จะอยู่ที่ขอบเขตการใช้อำนาจหน้าที่ของทั้งสองสังคม ซึ่งจะมียุทธศาสตร์อยู่ในสองลักษณะคือ การคุ้มครอง และการส่งเสริม ล็อก ได้อุปมาบทบาทหน้าที่ในสองลักษณะ ทำให้สรุปได้ว่าแม้แต่บทบาทด้านการส่งเสริมประโยชน์ทางพลเมืองของพนักงานผู้ปกครอง ซึ่งเป็นเรื่องที่ประจักษ์ได้มากกว่า ก็ยังไม่สามารถจะใช้กำลังบังคับให้พลเมืองบรรลุประโยชน์ดังกล่าวได้ ดังนั้น ยังเป็นเป้าหมายทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่อาจประจักษ์ได้และมีลักษณะของการคาดคั้น ย่อมไม่อาจใช้กำลังบังคับให้พลเมืองเดินตามแนวทางไปสู่ความสุขทางจิตวิญญาณได้ ปัญหาสำคัญของศาสนาจักรที่เป็นจารีตทางศาสนา ไม่ได้อยู่ที่ความแตกต่างกันทางความเชื่อ แต่เป็นการยึดมั่นถือมั่นว่าความเชื่อของตนเองเท่านั้นที่ถูกต้องและใช้กำลังบังคับผู้อื่นให้เชื่อตาม

พลเมืองส่วนใหญ่ ปัญหาอยู่ที่ความเสมอภาคที่จะได้รับสิทธิพลเมืองอย่างเท่าเทียมกันไม่ว่าจะเป็นสมาชิกศาสนาจักรใด พลเมืองโดยปัจเจกบุคคลจะต้องมีขันติธรรมซึ่งกันและกัน เพราะทุกคนทั้งในฐานะสมาชิกสังคมการเมืองและสมาชิกของศาสนาจักรใดก็ตาม ไม่มีมีสิทธิหรืออำนาจทั้งในทางโลกและทางจิตวิญญาณเหนือพลเมืองคนอื่น ความเสมอภาคทำให้พลเมืองทุกคนและโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนส่วนใหญ่ที่ถือศาสนาประจำชาติหรือลัทธิประเพณีที่เชื่อว่าตนถูกต้อง จะต้อง มีขันติธรรมต่อคนส่วนน้อย

๒. บุคคลหรือกลุ่มบุคคล ผู้ได้รับชั้นศีลธรรม

บุคคลที่เกี่ยวข้องกับชั้นศีลธรรมในทางปฏิบัติอีกฝ่ายหนึ่ง ก็คือ ผู้ได้รับชั้นศีลธรรม โดยอาจจำแนกได้ออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ ศาสนจักรทั้งหมด กลุ่มศาสนาต่างๆ ผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ และพวกที่นับถือบูชาเทวรูป โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ศาสนาจักรทั้งหมด ประเด็นหลักที่ ลีอก อภิปรายถึงชั้นศีลธรรม ก็คือ ชั้นศีลธรรมของพนักงานผู้ปกครอง ที่จะไม่ใช่อำนาจที่ตนเองมีอยู่ซึ่งเป็นอำนาจในการออกกฎหมายและบังคับใช้กฎหมายด้วยวิธีการลงโทษ เข้าไปในกิจการของศาสนาจักร ไม่ว่าจะเป็นศาสนาจักรใดก็ตาม เหตุผลในด้านศาสนาจักรที่จะต้องได้รับชั้นศีลธรรมจากพนักงานผู้ปกครอง จึงอยู่ที่ศาสนาจักรเป็นสังคมที่เสรีและเป็นไปโดยสมัครใจ มีเป้าหมายในการรวมตัวกันเพื่อการประกอบพิธีกรรมในการบูชาพระผู้เป็นเจ้า เพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการรอดพ้นจากบาป ธรรมชาติของวิธีการของพนักงานผู้ปกครองซึ่งเป็นเรื่องทางโลก ไม่อาจเข้ากันได้กับเป้าหมายและวิธีการของฝ่ายอาณาจักร เรื่องราวทางศาสนาจึงต้องปล่อยให้เป็นเรื่องของศาสนาจักรแต่เพียงลำพัง

๒.๒ กลุ่มศาสนาต่างๆ

ภายใต้ฐานความคิดแบบที่แยกรัฐออกจากศาสนา การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสังคมการเมือง ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ของพลเมือง กับศาสนาจักร ซึ่งมีจุดมุ่งหมายทางด้านจิตวิญญาณ อาจเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ไม่ยากนัก เพราะ ลีอก ก็ได้อธิบายให้เห็นได้ถึงธรรมชาติที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนของสังคมสองแบบนี้ แต่เมื่อมาพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทางศาสนาต่างๆ ของหมู่ชาวคริสต์ อาจเกิดความสับสนได้ง่าย เพราะปัญหาแรกที่จะต้องประสบ ก็คือขอบเขตของความเป็นกลุ่มทางศาสนาที่มีความแตกต่างกันนี้เป็นอย่างไร รวมถึงการมีเกณฑ์ทางเทววิทยาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

การทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ทางศาสนา นี้ จะต้องไม่ลืมสิ่งที่ได้กล่าวไปแล้วว่า การเสนอทฤษฎีว่าด้วยชั้นศีลธรรมของ ลีอก ต้องการตอบคำถามเกี่ยวกับ “ชั้นศีลธรรมของชาวคริสต์ที่มีต่อกันและกัน ในการประกาศตนของศาสนาที่มีความแตกต่างกันของพวกเขา”^{๑๑๑} และความเป็นศาสนา หรือ religion ในความหมายของ ลีอก ไม่ได้หมายถึงการแบ่งแยกศาสนาแบบที่เราเข้าใจกัน แต่ความเป็นศาสนาเดียวกันหรือต่างศาสนา อยู่ที่ “กฎของความเชื่อและพิธีกรรมแห่งการบูชา” ศาสนา หรือ religion ตามทัศนะของ ลีอก จึงมีความหมายแคบกว่าศาสนาแบบที่เราเข้าใจกัน ในบรรดาชาวคริสต์ด้วยกันเองก็ไม่จำเป็นที่จะมีความเป็นศาสนาเดียวกัน ตัวอย่างเช่นพวกโรมันคาทอลิก กับพวกโปรเตสแตนต์ที่นับถือลัทธิลูเธอรัน ลีอก ก็ไม่ได้ถือว่าเป็น “ศาสนา” เดียวกัน เพราะผู้ที่นับถือลัทธิลูเธอรันจะไม่ยอมรับสิ่งใดนอกเหนือจากพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ (the

^{๑๑๑} Ibid., p. 14.

Holy Scriptures) ให้เป็นกฎและรากฐานของศาสนา ส่วนผู้ที่เป็สมาชิกของศาสนจักรแห่งโรมัน ได้รับเอาประเพณีต่างๆ และคำสั่งของพระสันตะปาปา และทั้งหมดนี้เข้าด้วยกันเพื่อทำให้เป็นกฎแห่งศาสนาของพวกเขาด้วย^{๑๑๑}

หากย้อนกลับไปประวัติศาสตร์ของศาสนาคริสต์ ก็จะเห็นว่าการแบ่งแยกกลุ่มทางศาสนาเริ่มต้นด้วยการเกิดขึ้นของ ๓ นิกายหลัก กล่าวคือ ในช่วง ๑,๐๐๐ ปีแรก ศาสนจักรเริ่มต้นเรียกง่าย ๆ ว่า ศาสนจักรชาวคริสต์ (Christian Church) เมื่อกรุงโรมเสื่อมลงในช่วงยุคกลาง ไบแซนไทน์ คอนสแตนติโนเปิ้ล (Byzantine Constantinople) กลายมาเป็นศูนย์กลางของคริสตจักร โรมในยุคกลาง ได้รับบทบาทในการเป็นผู้นำที่เข้มแข็งเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ในฐานะนักสอนศาสนาที่แพร่ข้ามไปยุโรปตะวันตก และพระสันตะปาปาก็มีสิทธิอำนาจ ศาสนจักรโรมันตะวันตก ได้มีการพัฒนาในด้านกฎหมาย ภาษาลาติน ขณะที่ศาสนจักรไบแซนไทน์ตะวันออก เคลื่อนไปไปในทิศทางในเชิงปรัชญา กรีก และสิ่งเร้นลับต่างๆ และในที่สุดโรมันคาทอลิก กับศาสนจักรไบแซนไทน์ (Byzantine Church) ก็แยกตัวจากกันเมื่อ ค.ศ.๑๐๕๔^{๑๑๒}

ต่อมาสาขาที่สามเกิดขึ้นเป็นลัทธิโปรเตสแตนต์ สืบเนื่องจากเมื่อปี ค.ศ.๑๕๑๐ มาร์ติน ลูเธอร์ แห่งมหาวิทยาลัยแห่งวิทเทนเบิร์ก เยอรมัน ได้เดินทางไปกรุงโรม ในฐานะพระคาทอลิก และก็ต้องตกใจเมื่อพบว่ามีการคอร์รัปชันในหมู่พระคาทอลิก และลูเธอร์ ก็ไม่เห็นด้วยกับคำสอนที่เป็นประเพณีของศาสนจักร ทำให้ต่อมาในปี ค.ศ.๑๕๑๗ ลูเธอร์ ได้แสดงการต่อต้านนิกายคาทอลิกอย่างเปิดเผย มีการเผยแพร่ “ข้อเสนอ ๙๕ ประการ” (95 Theses) เป็นการต่อต้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำทายต่อการกล่าวอ้างของพวกคาทอลิกว่าพระหรรษทานของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของศาสนาสามารถกล่าวอ้างของพวกคาทอลิกว่าพระหรรษทานของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของศาสนาเท่านั้น เขาถูกขับพาศนิกกรรมจากศาสนจักรคาทอลิก ในปี ค.ศ.๑๕๒๑^{๑๑๓} การปฏิรูปศาสนาของ มาร์ติน ลูเธอร์ ในทางปฏิบัติคือการส่งเสริมให้เชื่อมั่นในพระเจ้าและสัมพันธ์กับพระองค์ทางการอ่านพระคัมภีร์ การปรับปรุงพิธีกรรมและการสวดมนต์ให้เรียบง่ายขึ้น^{๑๑๔} การปฏิรูปทางศาสนาของ ลูเธอร์ ทำให้นิกายโปรเตสแตนต์ขยายตัวข้ามไปทางยุโรปเหนือ ทั้งพวกนิกายลัทธิลูเธอร์ แองกลิคัน แคลวิน และศาสนจักรอิสระ ซึ่งแยกออกเป็นกลุ่มนิกายทางศาสนาจำนวนมาก^{๑๑๕}

ลัทธิของโปรเตสแตนต์ที่สำคัญอีกแขนงหนึ่งก็คือ ลัทธิแคลวิน (Calvinism) เกิดขึ้นจากจอห์น แคลวิน (John Calvin) นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสที่ละจากศาสนจักรคาทอลิกและหลบหนีจาก

^{๑๑๑} Ibid., p. 53

^{๑๑๒} Lee W. Bailey, ed., *Introduction to the World's Major Religions: Christianity*, vol. 4 (London: Greenwood press, 2006), p. 47.

^{๑๑๓} Ibid., p. 67.

^{๑๑๔} เสรี พงศ์พิศ, *ศาสนาคริสต์*, หน้า ๗๑.

^{๑๑๕} Lee W. Bailey, ed., *Introduction to the World's Major Religions: Christianity*, vol. 4, p. 47.

ฝรั่งเศส เข้าไปอยู่ในเจนีวา (Geneva) สวิตเซอร์แลนด์^{๑๒๒} ในลักษณะเดียวกับลูเธอร์ แคลวิน ได้เน้นย้ำความเชื่ออันเป็นศูนย์กลาง ๒ ประการของการปฏิรูปโปรเตสแตนต์ ก็คือ สิทธิอำนาจของพระคัมภีร์ และความชอบธรรมในความรอดผ่านการมีศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้า โดยปัจเจกบุคคลเอง และเช่นเดียวกับ ลูเธอร์ แคลวิน ได้ลดจำนวนพิธีศีลอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวคริสต์ เหลือแค่สองพิธี คือ พิธีรับศีลล้างบาปทั้งของทารกและผู้ใหญ่ (baptism of both infants and adults) และพิธีรับศีลมหาสนิท (the Lord's Supper) แคลวิน แตกต่างจากลูเธอร์และนักปฏิรูปศาสนาโปรเตสแตนต์คนอื่นๆ ในความเข้าใจของเขาต่อธรรมชาติของพระกระยาหารมื้อสุดท้ายของพระเยซู การปกครองของศาสนจักร และบทบาทของกฎหมายในชีวิตของชาวคริสต์ เทววิทยาของเขาถูกกำหนดลักษณะโดยความเกี่ยวข้องกับพระคัมภีร์ไบเบิล ในฐานะที่ได้รับการตีความผ่านการช่วยเหลือของพระจิต (Holy Spirit) และโดยการอ้างอิงเขาต่อความมีอำนาจอันสูงสุดของพระผู้เป็นเจ้า และการไร้ความสามารถของมนุษย์ที่จะบรรลุถึงการรอดพ้นจากบาปโดยผ่านการทำงานของมนุษย์เอง^{๑๒๓} สำหรับลัทธิแคลวิน มนุษย์มีสิทธิที่จะต่อต้านอำนาจทางการเมืองที่ผิดและไม่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของพระเจ้า แต่ในเวลาเดียวกัน แคลวิน ก็ไม่ได้ให้เสรีภาพทางมโนธรรมกับสมาชิกของตน ไครคิดไม่เหมือนกับที่ศาสนจักรได้ตรากฎไว้ก็จะถูกลงโทษอย่างหนัก แม้กระทั่งถูกประหารชีวิต^{๑๒๔} ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักร นั้น แคลวิน มีทัศนะที่จะทำให้ศาสนจักรนำรัฐ ดังนั้น เขาจึงสร้างกฎต่างๆ สำหรับศาสนจักรและรัฐในเจนีวา เขามองว่าศาสนจักรศีลอันศักดิ์สิทธิ์ และรัฐบาลของพลเมือง เป็นสิ่งที่ได้รับการจัดตั้งโดยพระผู้เป็นเจ้า^{๑๒๕}

ทั้ง ลูเธอร์ และแคลวิน มองการปฏิรูปทางศาสนาในยุคแรกๆ ว่าไม่ใช่เป็นสิ่งใหม่ แต่เป็นความพยายามที่จะย้อนกลับ ไปยังศาสนจักร ในยุคแรกเริ่ม ผู้ที่เป็น โปรเตสแตนต์คนใดก็ตามสามารถที่จะสร้างศาสนจักรใหม่ได้ ดังนั้น ผู้ประท้วง (หรือโปรเตสแตนต์) จึงได้แยกออกเป็นกลุ่มทางศาสนาจำนวนมาก ศาสนจักรที่ได้รับการปฏิรูปก็ยังคงมีความเป็นประชาธิปไตย มากกว่าที่จะมีลักษณะการจัดชั้นบังคับบัญชา และยึดหลักพระคัมภีร์ มากกว่าที่จะอิงอยู่กับโรม^{๑๒๖}

กลุ่มศาสนจักรอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความใกล้ชิดกับลัทธิแคลวิน ก็คือ ลัทธิเพรสไบทีอเรียน (Presbyterianism) เป็นรูปแบบหนึ่งของปกครองศาสนจักร และประเพณีเชิงเทววิทยา โดยเฉพาะ ที่ได้ก่อตั้งนิกายทางศาสนาของพวกเพรสไบทีอเรียนและกลุ่มทางศาสนาที่ได้รับการ

^{๑๒๒} Ibid., p. 75.

^{๑๒๓} Mulder, John M. "Presbyterianism." Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

^{๑๒๔} เสวี พงศ์พิศ, *ศาสนาคริสต์*, หน้า ๑๓๓.

^{๑๒๕} Lee W. Bailey, ed., *Introduction to the World's Major Religions: Christianity*, vol. 4, pp. 75-6.

^{๑๒๖} Ibid., p. 65.

ปฏิรูป^{๑๒๑} คำว่า *presbyterian* โดยพื้นฐานไม่ได้หมายถึงเทววิทยาหรือรูปแบบของพิธีกรรม แต่เกี่ยวข้องกับปกครองศาสนจักร^{๑๒๒}

เพรสไบทีเรียน (Presbyterian) มาจากภาษากรีก คือ *presbyteros* (แปลว่า ผู้อาวุโส “elder”) และการปกครองศาสนจักรโดยสมาชิกอาวุโสในศาสนจักร ทำให้เกิดลักษณะการจัดองค์การของเพรสไบทีเรียนและศาสนจักรที่ได้รับการปฏิรูป ทั้งนักบวช (clergy) และคนธรรมดา (laity) อาจเป็นสมาชิกอาวุโสของศาสนจักรได้ และในศาสนจักรเพรสไบทีเรียนในปัจจุบันเกือบทั้งหมด ทั้งนุรุษและสตรีก็เป็นสมาชิกอาวุโสได้ การปกครองของศาสนจักรเพรสไบทีเรียน มักถูกเรียกว่าเป็นระบบผสมขององค์ประกอบที่มีความเป็นประชาธิปไตยกับลำดับชั้นของพวกพระ รูปแบบหนึ่ง (a “mixed” system of democratic and hierarchical elements) เนื่องจากว่าอำนาจมีความสมดุลระหว่างพวกพระ (clergy) กับคนธรรมดา (laity) และระหว่างกลุ่มทางศาสนาต่างๆ (congregations) กับส่วนที่ทำหน้าที่ปกครองที่ใหญ่กว่า ของศาสนจักร แม้ว่าโครงสร้างการปกครองของศาสนจักรเพรสไบทีเรียนจะมีความแตกต่างกันไป แต่ก็มักจะประกอบไปด้วยส่วนของศาสนจักรที่มีอำนาจขึ้นมาหรือราชสำนัก (ascending church bodies, or courts) แต่ละกลุ่มทางศาสนาจะถูกปกครองโดยหน่วยซึ่งทำหน้าที่ปกครองที่เรียกว่า a session หรือ consistory ซึ่งประกอบด้วย the pastor และผู้อาวุโส (the elders) ซึ่งได้รับเลือกเป็นตัวแทนของกลุ่มนั้น

กลุ่มทางศาสนาต่างๆ (congregations) มีกลุ่มนักบวช (a Presbytery) หรือส่วนการปกครองศาสนจักร (classis) ซึ่งร่วมมือกันและดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่ม ภายในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์โดยเฉพาะ สมาชิกของศาสนจักรเพรสไบทีออร์ (a presbytery) จะรวมถึงพระ (pastors) ทั้งหมด และผู้อาวุโสที่ได้รับการเลือกเป็นตัวแทนของกลุ่มทางศาสนาแต่ละกลุ่ม^{๑๒๓}

วอลแตร์ ได้กล่าวถึง The Presbyterians ไว้ว่า “ศาสนาแองกลิคัน ขยายไปได้เพียงแต่ในอังกฤษ และไอร์แลนด์ เท่านั้น ลัทธิเพรสไบทีเรียน ไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่าลัทธิแคลวินอันบริสุทธิ์ (pure Calvinism) เช่นเดียวกับที่ลัทธินี้ได้รับการก่อตั้งขึ้นในฝรั่งเศสและอยู่รอดมาโดยตลอดในเจนีวา ในฐานะที่พวกพระในกลุ่มทางศาสนาแบบนี้ ได้รับเงินสนับสนุนที่น้อยมาจากศาสนจักรของพวกเขา และในฐานะที่ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอย่างหรูหราฟุ่มเฟือยเช่นเดียวกับ

^{๑๒๑} Mulder, John M. “Presbyterianism.” Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

^{๑๒๒} John H. Leith, “Prebyterianism” in *The Encyclopedia of Religion*, vol. 11, ed. Mircea Eliade (New York: Macmillan, 1986), p. 523.

^{๑๒๓} Mulder, John M. “Presbyterianism.” Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

บิชอป (bishops) พวกเขาจึงมีแนวความคิดโดยธรรมชาติของการประณามต่อเกียรติยศที่เขาไม่สามารถจะได้รับ”^{๑๑๐}

ในขณะที่ ลัทธิลูเธอร์ และลัทธิแคลวิน แยกตัวออกจากคาทอลิก ด้วยเหตุผลในทางเทววิทยา และกฎของศาสนจักร แต่สำหรับ ลัทธิแองกลิคัน ของอังกฤษ ได้แยกตัวออกจากคาทอลิก ด้วยเหตุผลในทางการเมือง โดยการที่พระเจ้าเฮนรี่ที่ ๘ ของอังกฤษ ต้องการจะหย่ากับพระมเหสี แต่เนื่องจากการหย่าขัดกับหลักศาสนาของคาทอลิก พระองค์จึงตัดสินใจแยกตัวและจัดตั้งศาสนจักรประจำชาติอังกฤษ อย่างไรก็ตาม ศาสนจักรประจำชาติอังกฤษก็ยังมีรูปแบบหลายประการที่คล้ายคลึงกับศาสนจักรคาทอลิก ยกเว้นเพียงการไม่ขึ้นกับสันตะปาปาแห่งกรุงโรม

เมื่ออังกฤษมีศาสนจักรประจำชาติ ก็มีกลุ่มทางศาสนาที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรประจำชาติอังกฤษ ที่เรียกว่า พิวริแทน (Puritans) คิสติเด็นท์ (Dissidents) เซพารทิสต์ (Separatists) หรือนอนคอนฟอร์มมิสต์ (Nonconformists) กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรประจำชาติอังกฤษนี้ มีแนวคิดคล้ายคลึงกับกลุ่มโปรเตสแตนต์อื่นๆ ในแง่ที่ยึดถือพระคัมภีร์ไบเบิลเป็นอำนาจหน้าที่ในขั้นสุดท้าย และไม่ยอมรับการตีความใดจากพระของศาสนจักร แต่สิ่งที่แตกต่างออกไป คือ การปฏิเสธความคิดศาสนจักรของรัฐ เน้นความเรียบง่ายในการประกอบพิธีกรรม ต่อต้านความหรูหราฟุ่มเฟือย และศิลปะของโบสถ์ที่เกินความจำเป็น โบสถ์ของแองกลิคันบางแห่ง ถูกฝูงชนทำลายกระจุกประดับ และศิลปะอื่นๆ ภายในโบสถ์ ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับลัทธิประจำชาติจำนวนมากถูกจำคุกหรือแขวนคอจากการปฏิเสธอำนาจอันสูงสุดของพระราชินีในเรื่องราวของ ศาสนจักร พิวริแทน ปฏิเสธการใช้หนังสือสวดมนต์ของทางการ และบางคนหลบหนีไปฮอลแลนด์ ความหมกหมองที่จะได้รับขั้นติธรรมทางศาสนาในอังกฤษ พวกพิวริแทน จึงเริ่มอพยพไปอยู่ในอาณานิคม ในปี ค.ศ. ๑๖๒๐ ในไม่นาน พวกพิวริแทน อย่างน้อย ๒๐,๐๐๐ คน ก็ตั้งรกรากอยู่ใน แมซซาชูเซต (Massachusetts) และคอนเนคติกัท (Connecticut)^{๑๑๑} ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่พวกพิวริแทนหรือผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรแองกลิคัน ไม่ได้รับขั้นติธรรมจากศาสนจักรประจำชาติของอังกฤษ ก็เป็นเช่นเดียวกับที่พวกพวกฮูเกอร์โนต์ ไม่ได้รับขั้นติธรรมจากพวกคาทอลิกในฝรั่งเศส

กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรประจำชาติอังกฤษ ได้รับขั้นติธรรมทางศาสนา ก็เมื่อมีการออกพระราชบัญญัติขั้นติธรรม ค.ศ. ๑๖๘๙ ขอมให้มีเสรีภาพทางศาสนาแก่ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรประจำชาติ แต่สำหรับพวกคาทอลิก ก็ยังไม่ได้รับขั้นติธรรมจนกระทั่งในปี ค.ศ. ๑๗๑๘^{๑๑๒}

^{๑๑๐} Voltaire, "A Treatise on Toleration," in *A Treatise on Toleration and other Essays: Voltaire, tr. Joseph McCabe* (New York: Prometheus Book, 1994), p. 40.

^{๑๑๑} Lee W. Bailey, ed., *Introduction to the World's Major Religions: Christianity*, vol. 4, pp. 73-4.

^{๑๑๒} *Ibid.*, p. 74.

อีกกลุ่มทางศาสนาที่มีความสำคัญในอังกฤษ ก็คือ เควกเกอร์ (Quakers) หรือ สมาชิกของ Religious Society of Friends

เควกเกอร์ เริ่มขึ้นในอังกฤษช่วงต้นของทศวรรษที่ ๑๖๕๐ ในฐานะขบวนการของผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนาประจำชาติอังกฤษขบวนการหนึ่ง (a Nonconformist movement) ซึ่งแยกตัวออกจากขบวนการของผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนาประจำชาติขบวนการอื่นๆ และจากลัทธิโรมันคาทอลิก บางคนก็กล่าวว่ามีใช้การ “แตกแยก” อย่างชัดเจนจากส่วนเหล่านี้ แต่เป็นการจัดรูปแบบขององค์กรภาคีนอกลัทธิดังกล่าว โดยดั้งเดิมถือว่า จอร์จ ฟอกซ์ (George Fox) เป็นผู้ที่ยกตั้งหรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดในการเริ่มต้นขบวนการ ในช่วงแรก แต่ผู้ศึกษาในยุคสมัยใหม่เสนอว่ามีภาพที่ซับซ้อนมากกว่านี้^{๓๓๓} พวกเขาเควกเกอร์ ปฏิเสธพิธีรับศีลมหาสนิทที่เป็นทางการ สิ่งที่พวกเขาได้ดำเนินงาน (ministry) และหลักความเชื่อทางศาสนาที่เป็นทางการ (creed) และผูกพันต่อความเชื่อที่ว่าการใช้ความรุนแรงไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ (pacifism)^{๓๓๔}

สำหรับการลงโทษทางศาสนาในอังกฤษที่มีต่อเควกเกอร์ นั้น ในปี ค.ศ.๑๖๕๐ จอร์จ ฟอกซ์ ถูกจำคุกเป็นครั้งแรก และอีกหลายครั้งในระหว่างทศวรรษที่ ๑๖๕๐ - ๑๖๗๐ เควกเกอร์คนอื่นๆ ก็ถูกจำคุกเช่นเดียวกัน บางครั้งข้อกล่าวหาที่ถือการเป็นต้นเหตุของความวุ่นวาย บางครั้งก็เป็นการหมิ่นศาสนา (blasphemy) กฎหมาย ๒ ฉบับของรัฐสภาทำให้เกิดความยากลำบากต่อสมาชิกของขบวนการ(Friends)โดยเฉพาะ กฎหมายฉบับแรก ก็คือ พระราชบัญญัติเควกเกอร์ ค.ศ. ๑๖๖๒ (The Quaker Act of 1662) ซึ่งทำให้เควกเกอร์มีความผิดหากไม่สาบานเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อผู้ปกครอง (the Oath of Allegiance) และไม่เข้าร่วมชุมนุมทางศาสนาใดๆ นอกเหนือจากใน ศาสนจักรที่ได้จัดตั้งขึ้น เนื่องจากสมาชิกเควกเกอร์ มีความเชื่อว่าเป็นการผิดที่จะสาบาน จึงแน่ใจว่าจะต้องเข้าไปสู่ความขัดแย้งกับกฎหมายนี้ โดยที่ผู้ออกกฎหมายก็ทราบดี กฎหมายฉบับที่สอง ก็คือ พระราชบัญญัติการประชุมทางศาสนา ค.ศ.๑๖๖๔ (The Conventicle Act of 1664) เป็นการยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่าการเข้าร่วมชุมนุมทางศาสนาที่ไม่ใช่ของทางการ ถือเป็นอาชญากรรมอย่างหนึ่ง ทั้งๆที่มีกฎหมายดังกล่าว สมาชิกก็ยังคงชุมนุมกันโดยเปิดเผย โดยเชื่อว่าการกระทำเช่นนี้ถือว่าเขากำลังทดสอบความเข้มแข็งของความแน่วแน่ในศรัทธาของพวกเขา และปรารถนาที่จะถูกลงโทษสำหรับการกระทำสิ่งที่เขาเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง และพวกเขาเควกเกอร์ก็

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๓๓๓} Wikipedia, The Free Encyclopedia [Online] Available from http://en.wikipedia.org/wiki/Quaker_history#Nayler.27s_sign [22 July 2008]

^{๓๓๔} Bronner, Edwin B. "Society of Friends." Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

ได้รับขนัตริธรรมทางศาสนาจาก พระราชบัญญัติขนัตริธรรม ค.ศ.๑๖๘๙^{๑๑๔} เช่นเดียวกับกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรประจำชาติกลุ่มอื่นๆ

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่ม โปรเตสแตนต์ที่สำคัญในประเทศต่างๆ ในยุโรป ได้แก่

ผู้นับถือลัทธิอนาแบปติสต์ (Anabaptist) ซึ่งนี้มาจากภาษากรีกที่มีความหมายว่า “ผู้ซึ่งทำพิธีรับศีลล้างบาปอีกครั้งหนึ่ง” (rebaptizer) ขบวนการของพวกอนาแบปติสต์ มีที่มาจากหลายแห่ง แต่มีการเริ่มต้นอย่างเป็นทางการในเมืองซูริค (Zurich) ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ค.ศ.๑๕๒๕ เมื่อ Grebel, Mantz, Georg Blaurock และคนอื่นๆ ได้ทำพิธีรับศีลล้างบาปให้กันและกันในการประกาศความเชื่อ ดังนั้นจึงเป็นการก่อตั้งการรวมกลุ่มทางศาสนาที่ได้แยกตนออกไป^{๑๑๕} เช่นเดียวกับผู้ที่ถือลัทธิลูเธอร์ และแคลวิน อนาแบปติสต์ เชื่อในความสำคัญอย่างยิ่งของศรัทธาของมนุษย์เป็นส่วนตัวที่มีต่อพระเจ้า และต่อต้านการนิยมนิยมนพิธีกรรม (ritualism) และสิทธิของการตัดสินใจส่วนบุคคลที่เป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม อนาแบปติสต์แตกต่างจากลัทธิ ลูเธอร์และแคลวินที่สนับสนุนไม่ให้อำนาจความรุนแรง และไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรของรัฐ ศาสนจักรของรัฐได้รับการจัดรูปแบบอย่างเป็นทางการเป็นช่วงชั้นลดหลั่นกัน ได้ โดยขึ้นอยู่กับเขตการปกครองที่เป็นไปตามภูมิศาสตร์ หรือที่เรียกว่าแพริช (the geographic parish) ซึ่งสมาชิกทั้งหมดเกิดและพักอาศัยอยู่ในแพริชนั้น อนาแบปติสต์บางคนปรารถนาที่จะจัดตั้งชุมชนชาวคริสต์ที่มีความเป็นหนึ่งเดียวและมีความเชื่อในความเท่าเทียมกัน (communal and egalitarian Christian communities) และต่อต้านการมีส่วนร่วมในการปกครองทางพลเมือง และการนำมาซึ่งคำสาบานรูปแบบในท้ายที่สุดของวินัยของศาสนจักร การปฏิเสธ ก็คือ การบัพพชาตินิยมและการตัดออกจากสังคมของคนบาปที่ไม่สามารถจะเยียวยาแก้ไขได้^{๑๑๖}

อนาแบปติสต์ในยุโรปถูกเบียดเบียนอย่างมาก เนื่องจาก ๒ ภาคส่วนของสังคมที่มีอิทธิพล ก็คือ ชนชั้นนำและผู้นำการปฏิรูปที่เป็นออร์ทอดอกซ์ (Orthodox Reformation leaders) ทั้งสองส่วนนี้ได้รวมกันเป็นหนึ่งเดียว เพื่อต่อต้านความเชื่อในความเสมอภาคกัน หรือที่เรียกว่าสมภาคนิยม (egalitarianism) และการเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนจักรของรัฐ

จะเห็นได้ว่าการแบ่งแยกกลุ่มทางศาสนาในยุคดังกล่าว เกิดขึ้นด้วยปัจจัยที่มีร่วมกันอยู่บางประการ ได้แก่ ปัจจัยทางด้านเทววิทยาแบบ โปรเตสแตนต์ ที่ยึดถือพระคัมภีร์ไบเบิล เป็นอำนาจสูงสุด โดยปฏิเสธการตีความที่กำหนดโดยพวกพระ ก่อให้เกิดแนวคิดความเท่าเทียมกันของมนุษย์

^{๑๑๔} Wikipedia, The Free encyclopedia [Online] Available from <http://en.wikipedia.org/wiki/>

Quaker_history#Naylor.27s_sign [22 July 2008]

^{๑๑๕} Cornelius J. Dyck, “Anabaptism,” *The Encyclopedia of Religion*, vol. 1, ed. Mircea Eliade, p. 247.

^{๑๑๖} “Anabaptists.” Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าได้ด้วยตัวเอง เมื่อเทววิทยาเป็นเช่นนี้ จึงส่งผลกระทบต่อการจัดรูปแบบองค์กรทางสงฆ์ ที่ปฏิเสธการควบคุมจากอำนาจส่วนกลาง โดยเริ่มตั้งแต่การปฏิเสธอำนาจของพระสันตะปาปาแห่งโรมันคาทอลิก หรือแม้กระทั่งการแยกตัวในหมู่โปรเตสแตนต์ด้วยกันเอง ที่เห็นได้จากการปฏิเสธอำนาจของศาสนจักรประจำชาติอังกฤษที่มีการจัดชั้นการบังคับบัญชาทางสงฆ์คล้ายคลึงกับคาทอลิก และแยกออกไปเป็นกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนาประจำชาติ เป็นการปฏิเสธอำนาจจากส่วนกลาง และเพิ่มการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ดังเช่น ศาสนจักรของเปรตไบเตอร์

นอกจากนี้ยังมีการลดความสำคัญของพิธีกรรม ด้วยการลดจำนวนพิธีกรรม หรือปรับปรุงรูปแบบให้ง่ายขึ้น ดังเช่น การลดจำนวนพิธีรับศีลอันศักดิ์สิทธิ์ และการต่อต้านความหรูหราฟุ่มเฟือยของโบสถ์และพิธีการตามแนวคิดของผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรประจำชาติอังกฤษหรือพวกพิวริแตน นอกจากนี้ก็ยังมีคามไม่เห็นด้วยในรูปแบบพิธีกรรม เช่น การทำพิธีรับศีลล้างบาปของพวกอนาแบปติสต์

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับรัฐนั้น แม้ว่าบางศาสนจักร เช่น ลัทธิแคลวิน จะพยายามทำให้ศาสนจักรนำอาณาจักร แต่การปฏิรูปโดยส่วนใหญ่ก็ส่งผลให้บทบาทและอำนาจของชนชั้นพวกพระและการควบคุมจากส่วนกลางลดลง

อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปทางศาสนาในช่วงต้นก็ไม่ได้ทำให้เกิดขันติธรรมทางศาสนา ดังจะเห็นได้ว่าขณะที่พวกโปรเตสแตนต์ในฝรั่งเศสที่เรียกว่าพวกฮูเกอร์โนต์ ถูกเบียดเบียนในฝรั่งเศส พวกที่ไม่เห็นด้วยกับศาสนจักรประจำชาติของอังกฤษกลุ่มต่างๆ หรือพวกพิวริแตน ก็ได้รับการเบียดเบียนในอังกฤษเช่นเดียวกัน รวมถึงพวกอนาแบปติสต์ และเควกเกอร์ ก็ยังไม่ได้รับขันติธรรมทางศาสนาด้วย ดังนั้น ในช่วงเวลาดังกล่าวบรรดาโปรเตสแตนต์ด้วยกันเองก็ยังไม่มีการติดต่อกัน ด้วยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่าการเสนอทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรมของ ล็อก จึงเป็นการสนองตอบปัญหาดังกล่าวที่ชัดเจน

จะเห็นได้ว่าสาเหตุของการแบ่งแยกกลุ่มออกไปก็คือ ความเชื่อในทางเทววิทยาและกฎของศาสนจักร รวมถึงรูปแบบของพิธีกรรม อันแตกต่างกัน สอดคล้องกับสิ่งที่ ล็อก ได้กล่าวถึงความเชื่อเป็นศาสนาเดียวกันที่จะต้องมีความเชื่อและพิธีกรรมแห่งการบูชา เช่นเดียวกัน "ศาสนา" ตามนัยของ ล็อก จึงไม่ใช่ศาสนาของ "ชาวคริสต์" แต่ศาสนาของ ล็อก ก็คือ กลุ่มทางศาสนาที่มีกฎของความเชื่อและพิธีกรรมเหมือนกัน และแม้แต่กลุ่มที่มีความเป็นศาสนาเดียวกัน ก็ยังไม่สิ้นสุดความไม่เห็นพ้องต้องกัน เพราะในศาสนาเดียวกันก็จะมีการกล่าวหาว่ามีพวกนอกกรีต (heretic) และมีการแบ่งกลุ่มที่แยกตัวออกไป (schism) อีก ดังนั้น ปัญหาที่เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ จึงอาจเกิดขึ้นได้ทั้งระหว่างชาวคริสต์กับผู้ไม่ใช่ชาวคริสต์ และระหว่างชาวคริสต์ด้วยกันเอง

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มศาสนาต่างๆ ภายในคริสต์ศาสนาเอง จึงเป็นสิ่งที่ซับซ้อนพอสมควร ที่ทำให้ ล็อก ต้องกล่าวถึง ขั้นตอนธรรมที่มีต่อกันและกันของชาวคริสต์ เป็นลำดับแรก โดย ล็อก เห็นว่าสาเหตุของปัญหาความขัดแย้งที่ทำให้เกิดความรุนแรงและมีแนวโน้มไปสู่การแตกแยก (factions) ก่อกวน (tumults) และกลายเป็นสงครามกลางเมือง (civil wars) นั้น ไม่น่าจะเป็นเพราะความคิดพลาดของศาสนาคริสต์เอง เพราะหากเป็นเช่นนั้น ศาสนาคริสต์ก็จะเป็นศาสนาที่เลวร้ายที่สุดในบรรดาทุกศาสนา และก็สมควรที่จะได้รับการนับถือจากบุคคลใดๆ ไม่ควรที่จะได้รับขั้นตอนธรรมจากสังคมการเมืองใดๆ แต่สาเหตุที่ทำให้เกิดความเลวร้ายดังกล่าวนี้

ไม่ใช่ความแตกต่างหลากหลายของความคิดเห็น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ แต่เป็นการปฏิเสธขั้นตอนธรรมต่อผู้ที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างออกไป ซึ่งอาจจะได้รับการยอมรับ สิ่งเหล่านี้ต่างหากที่ทำให้การกระทำที่มีพลัง (bustle) และสงครามได้เกิดขึ้น^{๓๓๔}

การมองปัญหาความขัดแย้งที่กล่าวกันว่าเป็นเรื่องทางศาสนาในยุคดังกล่าว ล็อก ไม่ได้มองว่ามีสาเหตุที่แท้จริงมาจากความเชื่อในทางศาสนา แต่สาเหตุที่เกิดขึ้นเพราะ “การปฏิเสธขั้นตอนธรรมต่อผู้ที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างออกไป” การไม่มีขั้นตอนธรรม มาจากการเชื่อแบบไม่ลืมหูลืมตาและยึดมั่นถือมั่นว่าความเชื่อของตนเป็นสิ่งที่ถูกต้อง นอกจากนี้ ในขณะที่ในช่วงต้นและช่วงกลางของงานเรื่อง *A Letter* ล็อก ได้พยายามโน้มน้าวให้เห็นความสำคัญของขั้นตอนธรรม ซึ่งให้เห็นว่าขั้นตอนธรรม เป็นหลักการสำคัญของศาสนาคริสต์เองและสนับสนุนให้มีขั้นตอนธรรมต่อมนุษย์ด้วยกัน รวมถึงการอธิบายถึงธรรมชาติของศาสนจักร และสังคมการเมือง และความจำเป็นที่ต้องแยกเรื่องราวทางศาสนาออกจากเรื่องประโยชน์ของพลเมือง และเมื่อถึงตอนท้ายของ *A Letter* ล็อก ได้โจมตีต่อผู้นำของศาสนจักรอย่างรุนแรงในประเด็นที่อำนาจจากฝ่ายศาสนจักรได้พยายามเข้ามาครอบงำฝ่ายอาณาจักร และฉวยโอกาสที่ประชาชนมีความเชื่ออันงมงายกับไสยศาสตร์ รวมถึงความทะยานอยากของฝ่ายอาณาจักรก็คือ พนักงานผู้ปกครอง นำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อต่อต้านต่อชาวคริสต์ที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไป และอาจกล่าวได้ว่านี่ก็คือบทสรุปของการไม่มีขั้นตอนธรรม ที่ฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร ได้ใช้อำนาจก้าวท้าวปนเปกัน เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งรุนแรง ด้วยข้อความดังต่อไปนี้

^{๓๓๔} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 52. (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษาเอง)

หัวหน้าและผู้นำของศาสนจักร ซึ่งเป็นผู้ที่ถูกขับเคื้อนโดยความละโมภ (avarice) และความปรารถนาที่ไม่รู้จักพอในการครอบงำ เป็นผู้ที่อาศัยความทะยานอยากที่เกินเลยของพนักงานผู้ปกครอง และไสยศาสตร์อันมงายของฝูงชนที่กำลังงวยหัวหน้า และผู้นำศาสนจักรเหล่านี้ ได้ยั่วยวนและชักจูงเขาเหล่านั้นให้ต่อต้านคนเหล่านั้นซึ่งมีความเห็นแตกต่างจากพวกเขา โดยการเทศนาสั่งสอนพวกเขาในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับกฎต่างๆ ของพระวรสาร (the laws of the Gospel) ตรงข้ามกับหลักการแห่งความรักต่อกัน โดยกลุ่มทางศาสนาที่แยกตัวออกไปจัดระบบองค์กรต่างหาก (schismatics) และผู้ที่ยึดถือในความเชื่อทางศาสนาที่ไม่ใช่ลัทธิประเพณีที่ยอมรับกันว่าเป็นลัทธิที่ถูกต้อง [พวกนอกรีต](heretics) จะต้องถูกนำทรัพย์สินที่เขาเป็นเจ้าของออกไปจากการครอบครอง และจะต้องถูกทำลาย ดังนั้น จึงเป็นการผสมสองสิ่งที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเข้าด้วยกัน นั่นก็คือ ศาสนจักรกับสังคมการเมือง (the commonwealth)^{***}

จะเห็นได้ว่าปัญหา“การปฏิเสธขันติธรรมต่อผู้ที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างออกไป” ตามทัศนะของ ล็อก ไม่ได้เป็นปัญหาสำหรับผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ และเมื่อพิจารณาถึงความแตกต่างทางศาสนาระหว่างกลุ่มชาวคริสต์กับพวกนอกรศาสนา และผู้ที่นับถือศาสนาอื่นๆ ก็ จะเห็นว่าตามทัศนะของ ล็อก หากเรายอมรับว่าความเป็นศาสนาเดียวกัน ก็คือ การที่มีกฎแห่งความเชื่อและพิธีกรรมแห่งการบูชาที่เหมือนกัน ดังนั้น จึงเราจึงยอมรับได้ว่าในศาสนาอื่นที่ไม่ใช่ศาสนาคริสต์ เช่น ศาสนาอิสลาม ศาสนาฮิว ก็จะต้องมีกฎแห่งความเชื่อและพิธีกรรมแห่งการบูชาของตนเอง ที่แตกต่างออกไปจากชาวคริสต์ เมื่อยอมรับเช่นนี้ได้ การมีขันติธรรมต่อบุคคลที่ไม่ใช่ชาวคริสต์จึงไม่ใช่เรื่องยากนักเมื่อเปรียบเทียบกับ การมีขันติธรรมระหว่างกลุ่มศาสนาในหมู่ชาวคริสต์ด้วยกัน ดังนั้น ปัญหาการปฏิเสธขันติธรรมต่อผู้ที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างออกไป จึงอยู่ที่หมู่ชาวคริสต์ด้วยกันเอง

การวิเคราะห์ปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวของ ล็อก ทำให้เห็นได้ว่าปัญหาความขัดแย้งทางศาสนา ไม่ได้อยู่ที่เนื้อหาความเชื่อทางศาสนา แต่เป็นการที่บุคคลชั้นนำทั้งในทางศาสนจักร คือ ผู้นำศาสนจักร และบุคคลผู้มีอำนาจทางการเมือง คือ พนักงานผู้ปกครอง ได้อาศัยความเชื่อทางศาสนา และความไม่รู้ของพลเมือง เข้าครอบงำและใช้กำลังบังคับเอาทรัพย์สินหรือสิทธิความเป็นพลเมืองของกลุ่มคนที่มีความเห็นแตกต่างออกไป ปัญหาอยู่ที่ความผสมปนเประหว่างเรื่องทางอาณาจักรกับเรื่องทางศาสนจักร กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ล็อก ต่อต้านการจัดรูปแบบองค์กรที่เป็นช่วงชั้นบังคับบัญชา ซึ่งผู้นำศาสนจักรจะอาศัยอำนาจทางการเมืองเข้าแทรกแซงและจัดการกับผู้ที่มีความเห็นแตกต่างหรือเป็นปฏิปักษ์กับศาสนจักรนั้น

^{***} Ibid., p. 52.

กลุ่มศาสนาต่างๆ ของชาวคริสต์ ไม่ว่าจะมีความเชื่อแบบใด จึงควรที่จะได้รับชั้นดิธรรม และมีเสรีภาพในทางศาสนาเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็เสรีภาพในการเฉลิมฉลองเทศกาลต่างๆ การประกอบพิธีกรรม ดังที่ ล็อก ได้กล่าวไว้ดังนี้

หากว่าการรวมกลุ่มกันทางศาสนา การเข้าร่วมเฉลิมฉลองในเทศกาลต่างๆ การประกอบพิธีกรรมในการแสดงศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าอย่างเปิดเผย ได้รับอนุญาตแก่ประเภทหนึ่งของผู้ถือความเชื่อทางศาสนาใดๆ ก็ตาม สิ่งทั้งหมดเหล่านี้ก็ควรที่จะได้รับอนุญาตต่อผู้ที่นับถือในลัทธิเพรสไบเตอร์ (Presbyterians) ผู้ที่สนับสนุนศาสนจักรคริสต์ที่ปกครองตนเองโดยเป็นอิสระจากการควบคุมในทางสงฆ์จากภายนอก (independent) ผู้นับถือลัทธิอนาแบปติสต์ (Anabaptists) ผู้นับถือลัทธิอาร์มิเนียน (Arminians) แควกเกอร์ (quakers) และอื่นๆ ด้วยเสรีภาพที่เหมือนกัน^{๑๕๐}

สิ่งที่ทำให้กลุ่มทางศาสนาต่างๆ ในหมู่ชาวคริสต์ จะต้องได้รับชั้นดิธรรมในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของตน ก็เพราะ“สิ่งใดก็ตามที่ถูกต้องตามกฎหมายในสังคมการเมือง (commonwealth) ไม่สามารถที่จะถูกห้ามโดยพนักงานผู้ปกครองได้ภายในศาสนจักร สิ่งใดก็ตามที่ได้รับการอนุญาตให้ราษฎรของเขาใช้ได้ตามปกติ จะไม่สามารถและไม่ควรที่จะถูกห้ามโดยพนักงานผู้ปกครอง ต่อกลุ่มทางศาสนาใดๆ ก็ตาม สำหรับการที่กลุ่มนั้นจะใช้สิ่งนั้นในทางศาสนา”^{๑๕๑}

นอกจากกลุ่มทางศาสนาต่างๆ ในหมู่ชาวคริสต์ ควรได้รับชั้นดิธรรมในความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ แล้ว กลุ่มทางศาสนาต่างๆ เหล่านี้ ก็ยังจะต้องรับการปฏิบัติในฐานะพลเมืองในสังคมการเมืองอย่างเท่าเทียมกัน มีสิทธิพลเมือง เช่นเดียวกับคนอื่นๆ เพราะแม้กระทั่งภายในสังคมการเมืองแห่งชาวคริสต์ ผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์อย่างเช่น พวกนอกศาสนา (pagan) มุสลิม (Mahometan) หรือชาวยิว (Jew) ก็ยังไม่ควรที่จะถูกนำออกไปจากสิทธิพลเมืองของสังคมการเมือง^{๑๕๒} และยังเป็นในหมู่ชาวคริสต์ ก็ควรที่จะได้รับความคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกัน การเลือกปฏิบัติ การที่ไม่ได้รับชั้นดิธรรมและการเบียดเบียนทางศาสนาต่อกลุ่มต่างๆ ทำให้เกิดการกีดกันต่อผู้ที่มีความเชื่อทางศาสนาแตกต่างออกไป การมีชั้นดิธรรมต่อกลุ่มต่างๆ นี้จึงเป็นการเล็งเห็นผลร้ายที่จะเกิดขึ้นจากการไม่มีชั้นดิธรรม

^{๑๕๐} Ibid., p. 51.

^{๑๕๑} Ibid., p. 37.

^{๑๕๒} Ibid., p. 51.

๒.๓ ผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์

กลุ่มทางศาสนาต่างๆ ที่มีการแยกนิกายกันออกไป ไม่ว่าจะถือเป็น "ศาสนา" เดียวกันตามทัศนะของ ลีอก หรือไม่ก็ตาม แต่กลุ่มต่างๆ ก็ยังถือว่าเป็นชาวคริสต์ด้วยกัน เป็นชาวคริสต์ที่สรวธาต่อพระผู้เป็นเจ้าและพระคริสต์

นอกเหนือจากการเสนอขันติธรรมต่อกลุ่มทางศาสนาในหมู่ชาวคริสต์ด้วยกันแล้ว ในงานเรื่อง *A Letter* แม้ว่า ลีอก จะ ไม่ได้กล่าวถึงขันติธรรมต่อผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ไว้มากนัก แต่ ลีอก ก็ให้ความคุ้มครองสิทธิพลเมืองของทุกคน ไม่ว่าจะ เป็นชาวคริสต์หรือไม่ก็ตาม สิทธิพลเมืองของคนที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ไม่สามารถจะถูกพรากออกไปได้ด้วยเหตุผลความแตกต่างทางศาสนา

หากว่าเราอาจพูดความจริงได้อย่างเปิดเผย และในฐานะที่กลายเป็นมนุษย์คนหนึ่งต่ออีกคนหนึ่ง ไม่ใช่ทั้งพวกนอกศาสนา ไม่ใช่ทั้งมุสลิม และ ไม่ใช่ทั้งพวกยิว ที่ควรจะต้องถูกนำออกไปจากสิทธิความเป็นพลเมืองของสังคมการเมือง เพราะเหตุของศาสนาของพวกเขา พระวรสาร ไม่ได้มีคำสั่งเช่นนั้น ศาสนจักร 'ซึ่งไม่อาจตัดสินสิ่งที่อยู่ภายนอก' (พระธรรมโครีนโท เล่ม ๑ บทที่ ๕ ตอนที่ ๑๑) หากได้ต้องการเช่นนั้นไม่ และสังคมการเมือง ซึ่งล้อมรอบมนุษย์ทุกคนอย่างไม่มีอคติ ซึ่งเป็นมนุษย์ผู้มีเกียรติสามารถที่จะมีความสุขได้ และทำงานอย่างกระตือรือร้น หากต้องการสิ่งนั้นไม่ พวกเราจะทำให้ผู้นอกศาสนาคนหนึ่งต้องทุกข์ทรมานเพื่อที่จะติดต่อกับพวกเขา และพวกเราจะไม่ทำให้ผู้นอกศาสนาที่ทุกข์ทรมานในการที่จะควบคุมตนเองและประกอบพิธีกรรมเพื่อการบูชาต่อพระผู้เป็นเจ้าหรือ? หากว่าเราปล่อยให้ชาวยิว มีบ้านเรือนเป็นส่วนตัวและอยู่อาศัยได้ในท่ามกลางพวกเราแล้ว ทำไมเราจะไม่ควรปล่อยให้พวกเขามีธรรมสถานของตนเอง (synagogues) หรือ? ลัทธิของเขาผิดมากกว่าหรือ พิธีกรรมของเขาน่ารังเกียจกว่าหรือ หรือความสุขของพลเมืองจะเป็นอันตรายกว่าหรือ โดยการประชุมของพวกเขาโดยเปิดเผย มากกว่าในบ้านส่วนตัวของพวกเขาหรือ? แต่หากว่าสิ่งเหล่านี้อาจได้รับอนุญาตแก่ชาวยิวหรือพวกนอกศาสนา แน่แน่นอนว่าสภาพของชาวคริสต์ใดๆ ก็ตาม ก็ไม่ควรที่จะเลวร้ายไปกว่าสภาพของชาวยิวและพวกนอกศาสนา ดังกล่าว ในสังคมการเมืองของชาวคริสต์แห่งหนึ่ง (a Christian commonwealth) ^{๑๑๑}

แม้ว่าดูเหมือนว่าจุดมุ่งหมายสุดท้ายของข้อความดังกล่าวข้างต้น ลีอก จะต้องการแสดงให้เห็นถึงการคุ้มครองสิทธิพลเมืองและให้ขันติธรรมต่อชาวคริสต์ด้วยกันเอง มากกว่าจะกล่าวถึงการ

^{๑๑๑} Ibid., p. 51.

รับรองสิ่งนี้ต่อคนที่ไม่ใช่ชาวคริสต์โดยตรง ก็ตาม แต่ข้อความในตอนต้นจะเห็นได้ว่าสิทธิพลเมืองของคนที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ก็ควรได้รับการคุ้มครองเสมอกัน นอกจากนี้ ล็อก ก็ยังได้อ้างถึงข้อความในพระคัมภีร์ภาคพันธสัญญาใหม่ ในพระธรรมโครีนโธ ซึ่งเป็นข้อความที่บอกว่าสำหรับชาวคริสต์นั้น ไม่มีสิทธิที่จะไปตัดสินเรื่องศีลธรรมกับคนที่อยู่ภายนอกศาสนาจักรคริสต์ ชาวคริสต์จะมีหน้าที่ตัดสินการกระทำผิดศีลธรรมของสมาชิกคริสตจักรเท่านั้น

เหตุผลที่ควรจะต้องมีขันติธรรมต่อคนที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับรองสิทธิพลเมืองอย่างเท่าเทียมกันกับบุคคลอื่นๆ ไม่ว่าจะอยู่ในศาสนาใด จึงอยู่ที่ความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมของบุคคลดังกล่าวไม่ได้ทำอันตรายแก่สิทธิพลเมืองคนอื่น และการไม่มีขันติธรรมอาจจะกระทบต่อการคบค้ากับกลุ่มคนดังกล่าวอีกด้วย

ผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ที่ ล็อก ได้กล่าวถึงโดยปรากฏอยู่ในงานของเขา ก็คือ พวกนอกศาสนา มุสลิม และชาวยิว เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มคนต่าง "ศาสนา" ในหมู่ชาวคริสต์เองแล้ว ผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์กลับจะสามารถได้รับขันติธรรมได้ง่ายกว่า เพราะเมื่อยอมรับได้ว่าสำหรับผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์จะมีกฎแห่งความเชื่อและพิธีกรรม ที่แตกต่างออกไปจากชาวคริสต์ ความแตกต่างดังกล่าวก็ย่อมจะได้รับขันติธรรมได้โดยง่ายด้วยเหตุผลเพียงแค่การใช้กำลังบังคับภาพภายนอกไม่สามารถบังคับความเชื่อที่เป็นเรื่องภายในจิตใจได้ โดยมีต้องพิจารณาต่อปัญหาที่ซับซ้อนกว่าในเชิงเทววิทยาว่า ความเชื่อแบบใดเป็นความเชื่อที่ถูกต้องดังเช่นที่เป็นปัญหาระหว่างในหมู่ชาวคริสต์ด้วยกัน ประเด็นสำคัญสำหรับขันติธรรมต่อผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ ก็คือ การคุ้มครองสิทธิพลเมืองที่เท่าเทียมกัน โดยรัฐไม่อาจพรากสิทธิพลเมืองของบุคคลดังกล่าว ออกไปได้เพราะเหตุแห่งความแตกต่างทางศาสนา

แต่ก็ยังมีข้อสังเกตว่า ตัวอย่างของบุคคลที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ ที่ ล็อก ได้ยกมากล่าวไว้โดยตรงสำหรับชาวยิวและมุสลิม เป็นผู้นับถือศาสนาแบบเอกเทวนิยม ที่เชื่อในการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าที่มืองค์เดียว เช่นเดียวกัน ในขณะที่พวกนอกศาสนา (pagan) แม้จะเป็นผู้ที่ไม่ยอมรับพระผู้เป็นเจ้าในพระคัมภีร์ไบเบิล พระคัมภีร์โคร่า หรือพระคัมภีร์อันถูกระอ่าน แต่พวกนอกศาสนา ก็อาจมีความเชื่อในเทพเจ้าที่มีหลายองค์ได้ ดังนั้น ตัวอย่างที่ ล็อก ได้ยกมาสำหรับคนที่ไม่ใช่ชาวคริสต์ ก็ยังเป็นบุคคลที่เชื่อในการมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า ไม่ว่าจะ เป็นแบบเอกเทวนิยมหรือพระผู้เป็นเจ้าหลายองค์ (polytheism) ก็ตาม ล็อก ไม่ได้กล่าวรวมถึงผู้ที่ไม่เชื่อในการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า หรือที่เรียกว่าอเทวนิยม แต่อย่างใด และอาจเป็นเจตนาที่จะไม่ยกตัวอย่างพวกอเทวนิยมไว้ เพราะ ล็อก ก็ต้องการที่จะยกเว้นขันติธรรมต่อพวกนี้ ดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

๒.๔ พวกที่นับถือรูปเคารพ (Idolater)

การนับถือรูปเคารพสำหรับชาวคริสต์ ถือเป็นสิ่งต้องห้าม ในพระคริสต์ธรรมคัมภีร์ใหม่ พิธีกรรมบูชารูปเคารพ บางครั้งมีค่าเท่ากับพิธีกรรมแห่งความชั่วร้าย (demon worship)^{๑๔๔} ดังที่ปรากฏอยู่พระคริสต์ธรรมใหม่ ซึ่งอัครสาวกเปาโล เขียนถึงชาวเมืองโกรินโธ ฉบับที่ ๑ ตอนที่ ๑ ข้อความว่า “ข้าพเจ้ามุ่งที่จะชี้ให้เห็นว่ารูปเคารพทั้งหลายซึ่งบรรดาผู้ที่ไม่ได้เชื่อถือพระเจ้า นำเครื่องสักการบูชาเหมือนสรวงนั้น มีตัวตนจริงและเป็นเทพเจ้าจริง รวมตลอดจนเครื่องสักการบูชาเหล่านั้น ก็มีคุณค่าต่อจิตวิญญาณของมนุษย์อย่างแท้จริงกระนั้นหรือ? หากมิได้ หากแต่ข้าพเจ้ามุ่งที่จะอธิบายให้เห็นว่าสิ่งของต่างๆ ซึ่งบรรดาผู้ที่มิได้เชื่อถือพระเจ้า นำไปสักการบูชานั้น เขาสักการบูชาภูตผีปีศาจ มิใช่สักการบูชาพระเจ้า และข้าพเจ้าเองไม่ปรารถนาที่จะให้ท่านทั้งหลายมีความผูกพันกับภูตผีปีศาจดังกล่าวนี้”^{๑๔๕} และปรากฏอยู่ในที่อื่นอีกหลายตอนในพระคัมภีร์ ความเชื่อของชาวคริสต์จึงเป็นปฏิปักษ์กับการนับถือรูปเคารพ

หากมีคำถามในสังคมชาวคริสต์ว่าพนักงานผู้ปกครอง จะต้องมีขันติธรรมต่อศาสนจักรที่นับถือรูปเคารพหรือไม่ คำตอบสำหรับ ลีอก ก็คือการถามย้อนกลับมาว่า “อำนาจใดที่จะสามารถให้แก่พนักงานผู้ปกครอง เพื่อการปราบปรามศาสนจักรที่นับถือรูปเคารพ ซึ่งในเวลาและสถานที่นั้น อาจจะไม่ทำให้เกิดการใช้เพื่อการทำลายศาสนจักรอโธดอกซ์แห่งหนึ่ง?”^{๑๔๖} ด้วยเหตุผลเดียวกับที่อำนาจของพนักงานผู้ปกครอง ไม่อาจใช้ได้ในกิจการของศาสนา พนักงานผู้ปกครองจึงไม่ได้มีอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งใดๆ ก็ตามในศาสนจักร แม้ว่าการนับถือรูปเคารพจะถือว่าเป็นบาปอย่างหนึ่ง สำหรับชาวคริสต์ก็ตาม เพราะพนักงานผู้ปกครองไม่ได้ครอบครองอำนาจที่จะใช้ความคาบของเขาในการลงโทษทุกๆ สิ่ง ทุกๆ อย่าง ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นบาปต่อพระเจ้าเป็นเจ้า และแม้แต่ความอยากได้ของผู้อื่น ความไม่กรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ความเกียจคร้าน และสิ่งอื่นๆ อีกมากมายที่เป็นบาป โดยความเห็นพ้องด้วยกันทั้งหมดของมนุษย์ ก็ยังไม่มียุทธวิธีผู้ใดเคยกล่าวไว้ว่าจะต้องถูกลงโทษ โดยพนักงานผู้ปกครอง^{๑๔๗} บาปเหล่านี้จะถูกลงโทษ โดยพนักงานผู้ปกครองได้ ก็ต่อเมื่อสิ่งเหล่านี้ได้ทำอันตรายต่อผลประโยชน์ของพลเมืองเท่านั้น

แต่การปฏิบัติต่อผู้นับถือรูปเคารพ ภายในสังคมการเมืองของชาวยิว จะมีความแตกต่างจากสังคมการเมืองของชาวคริสต์ เนื่องจากสังคมการเมืองของชาวยิว เป็นการปกครองแบบ

^{๑๔๔} “Idolatry.” Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

^{๑๔๕} พระธรรมโกรินโธ ฉบับที่ ๑ บทที่ ๑๐ ตอนที่ ๑๕-๒๑ ใน *พระคริสต์ธรรมใหม่ ฉบับ อมตธรรมเพื่อชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: อมตธรรมเพื่อชีวิต, ๑๕๘๐), หน้า ๓๐๕.

^{๑๔๖} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 37.

^{๑๔๗} *Ibid.*, pp. 37-8.

เทวธิปไตยอย่างสมบูรณ์ ซึ่งไม่มีความแตกต่างระหว่างสังคมการเมือง (commonwealth) และศาสนจักร กฎหมายที่ได้จัดตั้งขึ้นซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมแห่งการบูชา ก็เป็นกฎหมายของพลเมือง และเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองในทางการเมืองของพวกเขา ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าโดยพระองค์เองเป็นองค์นิติบัญญัติ^{๕๔} อำนาจบังคับในทางการเมืองของชาวฮิว จึงเข้ามาจัดการได้ทั้งในเรื่องทางพลเมืองและเรื่องทางศาสนา

ประเด็นการมีขันติธรรมต่อผู้ที่นับถือรูปเคารพ ภายในสังคมการเมืองชาวคริสต์ นอกจากจะเป็นเรื่องความแตกต่างกันในความเชื่อที่พนักงานผู้ปกครองไม่อาจใช้กำลังบังคับได้แล้ว ยังมีประเด็นต้องพิจารณาอีกแง่หนึ่ง ก็คือ ปัญหาที่ว่าพนักงานผู้ปกครองจะมีอำนาจจัดการกับสิ่งที่เป็นบาปได้หรือไม่ คำตอบก็คือ แม้ว่าความคิดเห็นหรือการกระทำใดที่พนักงานผู้ปกครองหรือมนุษย์โดยทั่วไปยึดถือว่าเป็นบาป ไม่ว่าจะอยู่ภายใต้หลักความเชื่อทางศาสนาหรือหลักทางศีลธรรมใดๆ ก็ตาม ลือก ก็เห็นว่าพนักงานผู้ปกครอง ก็ยังไม่สามารถใช้อำนาจในการออกกฎหมายและลงโทษต่อการกระทำเช่นนั้นได้ ในอีกประเด็นหนึ่งก็คือ ก็คือ แม้ว่าทั้งชาวฮิวและชาวคริสต์ จะเชื่อว่าการนับถือบูชารูปเคารพจะเป็นบาป แต่สำหรับสังคมการเมืองชาวคริสต์มีความแตกต่างจากสังคมการเมืองชาวฮิว เพราะสำหรับสังคมการเมืองชาวฮิว ที่ปกครองโดยพระผู้เป็นเจ้า พลเมืองได้มีฉันทานุมติมาตั้งแต่ต้นที่จะยอมรับกฎทางศาสนาเป็นกฎในการปกครอง กฎที่จะจัดการกับผู้บูชารูปเคารพจึงเป็นสิ่งเดียวกับกฎทางปกครอง พนักงานผู้ปกครองจึงมีความชอบธรรมที่จะใช้กำลังบังคับกับสิ่งที่ขัดกับหลักการทางศาสนา แต่สำหรับสังคมการเมืองชาวคริสต์หรือสังคมการเมืองอื่นๆ ซึ่งไม่ได้รับกฎทางศาสนาเป็นกฎของการปกครอง ไม่ได้เป็นเช่นนั้น

๒.๕ ผู้ที่อยู่นอกเหนือขันติธรรม : คาทอลิก (Catholic) และอเทวนิยม (Atheism)

การเสนอทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรมของ ลือก มีข้อวิจารณ์จากหลายคนว่า เป็นข้อเสนอที่มีข้อจำกัดมากเกินไป แม้ว่า ลือก จะได้รับคำชื่นชมว่ามีความคิดเกี่ยวกับขันติธรรม มากกว่านักคิดร่วมสมัยกับเขา แต่ก็ยังถูกวิจารณ์โดยการ ใช้มาตรฐานในยุคสมัยใหม่ว่าการส่งเสริมขันติธรรมของเขาขึ้นอยู่กับระดับที่ไม่เพียงพอ ลือก ไม่เชื่อว่ารัฐบาลจะต้องมีขอบเขตการมีขันติธรรมไปยังพวกอเทวนิยม (Atheists) หรือพวกคาทอลิก (Catholic)^{๕๕} และ เดวิด เจ. โลเรนโซ (David J. Lorenzo) เห็นว่ามีคำอธิบายอยู่หลายประการสำหรับความล้มเหลวของ ลือก ในการที่จะยอมรับให้ขันติธรรมใช้ได้โดยทั่วไป ได้แก่ เรื่องประสบการณ์และบริบทของ ลือก เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ดังกล่าว เช่น สงครามกลางเมืองในอังกฤษ เหตุการณ์ Popish Plot ใองการของ

^{๕๔} Ibid., p. 39.

^{๕๕} Alex Tuckness, "Rethinking the Intolerant Locke," *American Journal of Political Science* 46, No.

สันตะปาปา (papal bulls) ที่มุ่งต่อรัฐบาลของอังกฤษ และการยกเลิกกฤษฎีกาแห่งเมืองนองด์ส เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ดังที่เราทราบว่า ล็อก ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องขันติธรรมของเขา ตั้งแต่ก่อนที่กฤษฎีกาแห่งเมืองนองด์สจะถูกยกเลิกในปี ค.ศ.๑๖๘๕ ก่อนที่เหตุการณ์ Popish Plot จะเกิดขึ้นในปี ค.ศ.๑๖๘๑^{๕๕๐} โดยปรากฏข้อความที่เขาได้กล่าวถึงการยกเว้นขันติธรรมต่อผู้ที่นับถือคาทอลิก ในจดหมายที่มีชื่อว่า *Letter to S.H.* ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นจดหมายที่เขียนถึง Henry Stubbe ในปี ค.ศ.๑๖๕๘ (เป็นเวลาก่อนที่เหตุการณ์ Popish Plot จะเกิดขึ้นนานถึง ๒๗ ปี ก่อนการยกเลิกกฤษฎีกาแห่งเมืองนองด์ส ถึง ๒๖ ปี) ดังนั้น บริบทเพียงอย่างเดียวจึงไม่สามารถอธิบายสถานะดังกล่าวของ ล็อก ได้ คำอธิบายอีกลักษณะหนึ่ง จึงเป็นทัศนคติการมองแบบประเพณีของ ล็อก เช่น ข้ออภิปรายที่ว่า จุดยืนของ ล็อก เป็นการเคลื่อนมาจากความรู้สึกที่หวาดระแวงของอังกฤษที่มีต่อแนวคิดศรัทธาอันแรงกล้า (enthusiasm) และความรู้สึกของการ "ไม่มีความเชื่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง"^{๕๕๑} ทัศนคติของอังกฤษในช่วงศตวรรษที่ ๑๗ ที่แพร่กระจายอยู่ทุกที่ในเวลานั้น เห็นว่าพวกคาทอลิกจะมีความภักดีต่อพระสันตะปาปาเพียงเท่านั้น ล็อก จึงได้ใช้ความเข้าใจในเชิงประเพณีเพื่อกำหนดให้พวกคาทอลิกอยู่ภายนอก "ชุมชนเชิงศีลธรรมแบบธรรมชาติ"(natural moral community)^{๕๕๒} นอกจากนี้สำหรับทัศนคติของ ล็อก ที่มีต่อ อเทวนิยม มีการชี้ให้เห็นถึงความเชื่อในการมีอยู่ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ ล็อก เพื่ออธิบายถึงจุดยืนของเขาต่ออเทวนิยม^{๕๕๓} อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่เห็นว่า ล็อก มีข้อยกเว้นที่ไม่ต้องมีขันติธรรมต่อบุคคลทั้งสองพวกนี้ ก็ยังได้รับการถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง และก็มีเหตุผลที่แตกต่างกันระหว่างบุคคลสองจำพวก จึงขอวิเคราะห์แยกกันไปด้วยดังต่อไปนี้

^{๕๕๐} David J. Lorenzo, "Tradition and Prudence in Locke's Exceptions to Toleration," *American Journal of Political Science* 47, No. 2 (April 2003): 248.

^{๕๕๑} Sandoz, E. "The Civil Theology of Liberal Democracy: Locke and his Predecessors." *Journal of Politics* 34, No.1 (1972): 2-36 cited in David J. Lorenzo, "Tradition and Prudence in Locke's Exceptions to Toleration," *American Journal of Political Science* 47, No. 2 (April 2003): 248.

^{๕๕๒} Ashcraft, R., "Revolutionary politics and Locke's Two Treatises on Government" (Princeton University Press, 1986) cited in David J. Lorenzo "Tradition and Prudence in Locke's Exceptions to Toleration," *American Journal of Political Science* 47, No. 2 (April 2003): 248.

^{๕๕๓} Dowretz, S., *The Unvarnished Doctrine: Locke, Liberalism and the American Revolution* (Durham: Duke University Press, 1990) cited in David J. Lorenzo "Tradition and Prudence in Locke's Exceptions to Toleration," *American Journal of Political Science* 47, No. 2 (April 2003): 248.

๑) กาทอลิก (Catholic)

ข้อเสนอของ ล็อก ที่มีต่อพวกคาทอลิก จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจภายใต้บริบทของยุคนั้น เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการเบียดเบียนทางศาสนาที่กระทำต่อคนส่วนน้อยในยุคนั้นและส่งผลกระทบต่อภูมิภาคยุโรป ก็คือ การยกเลิกกฤษฎีกาแห่งเมืองนองต์ส ในฝรั่งเศส เมื่อปี ค.ศ. ๑๖๘๕ ฝรั่งเศส มีศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกเป็นศาสนาประจำชาติ ช่วงก่อนปี ค.ศ. ๑๖๘๐ ประมาณกันว่ามีชาวโปรเตสแตนต์ในฝรั่งเศส หรือที่เรียกว่าพวกฮูเกอร์โนต์ (Huguenot) ประมาณ ๘๕๐,๐๐๐ - ๙๐๐,๐๐๐ คน หรือประมาณร้อยละ ๕ ของประชากรฝรั่งเศส ภายใต้การใช้กำลังบังคับโดยกฎหมายของฝรั่งเศส ทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวมีผู้เปลี่ยนศาสนาไปนับถือลัทธิโรมันคาทอลิกประมาณ ๘๐๐,๐๐๐ คน และประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ คน ลี้ภัยไปอยู่ที่อื่น โดยอังกฤษและเนเธอร์แลนด์ รับผิดชอบพลี้ภัยไปประมาณ ๕๐,๐๐๐ - ๗๐,๐๐๐ คน การลี้ภัยของพวกฮูเกอร์โนต์ไปยังอังกฤษและเนเธอร์แลนด์นี้ทำให้เกิดการใช้ศัพท์คำว่า refugee เป็นครั้งแรก และปัจจุบันศัพท์คำนี้จึงใช้สำหรับผู้ที่หลบหนีการปฏิบัติอันโหดร้ายทางศาสนาหรือทางการเมือง^{๑๕๔}

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนกลับไปก่อนหน้าที่จะมีการยกเลิกกฤษฎีกาดังกล่าว เหตุการณ์คดีทางศาสนาก็มีอยู่ก่อนแล้ว จอห์น มาร์แชล (John Marshall) ศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยจอห์น ฮอปกินส์ เห็นว่าการกระทำต่อพวกฮูเกอร์โนต์ในยุคของ ล็อก นั้น ถือเป็นศูนย์กลางทัศนคติการมองโปรเตสแตนต์ในเชิงระหว่างประเทศ ของ ล็อก ในช่วงทศวรรษที่ ๑๖๗๐-๑๖๘๐ ล็อก ได้ใช้เวลาระหว่างปี ค.ศ. ๑๖๗๖-๘ ในฝรั่งเศส ได้พบกับฮูเกอร์โนต์หลายคนและพักอาศัยอยู่ในชุมชนของพวกฮูเกอร์โนต์ที่ Montpellier (เมืองหนึ่งทางตอนใต้ของฝรั่งเศส) มากกว่าหนึ่งปีในช่วง ค.ศ. ๑๖๗๖-๗ มีการค้นพบเอกสารที่ ล็อก ได้บันทึกเหตุการณ์ที่เขารับรู้เกี่ยวกับการลงโทษและไม่มีขันติธรรมทางศาสนาจำนวนมาก เช่น ในปี ค.ศ. ๑๖๗๖ เขาได้รับข้อมูลว่า โบสถ์ ๑๖๐ แห่ง ถูกทำลาย และเขาได้บันทึกว่า ๘ ใน ๑๓ แห่ง ที่ Aix ถูกหรือทำลาย เหตุการณ์ต่างๆ ที่ชาวโปรเตสแตนต์ถูกจำกัด การห้ามนักบวชโปรเตสแตนต์ สอนบุคคลเกินกว่า ๒ คนในเวลาเดียวกัน^{๑๕๕}

เมื่อย้อนกลับไปกว่านี้อีก ก็จะเห็นว่าในจดหมายที่ ล็อก เขียนถึง S.H. ซึ่งสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๖๘๕ แม้ว่าจะเป็นช่วงเวลาที่กฤษฎีกาแห่งเมืองนองต์ส ซึ่งให้ขันติธรรมทางศาสนาในฝรั่งเศสยังมีผลใช้บังคับอยู่ก็ตาม ล็อก ก็ยังให้ความสำคัญกับบริบททางประวัติศาสตร์

^{๑๕๔} Marshall, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), pp. 18-9.

^{๑๕๕} Marshall, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment culture*, pp. 35-6. ; J. Lough, *Locke's Travels in France* (Cambridge 1953), passim.

และเรื่องราวของประเทศต่างๆ ในยุโรป ที่มีผลต่อความคิดเรื่องขันติธรรม ดังข้อความในจดหมายที่ เขาให้ข้อเสนอแนะต่อ S.H. เกี่ยวกับหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับขันติธรรมที่ S.H. ได้เขียนขึ้น ล็อก ได้เสนอให้พิจารณาถึงบริบททางประวัติศาสตร์ของประเทศต่างๆ ในยุโรป ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

เพื่อสิ่งนี้ ข้าพเจ้าจะเสริมสิ่งที่ข้าพเจ้ามีความเสียใจ ที่ท่านไม่ได้ดำเนินการขออนุญาตประวัติศาสตร์ของขันติธรรมลงไปสู่ห้วงเวลาเหล่านั้น และให้การอธิบายเกี่ยวกับ ฮอลแลนด์ ฝรั่งเศส โปแลนด์ และอื่นๆ แก่พวกเรา เนื่องด้วยตัวอย่างที่อยู่ใกล้เราที่สุด มีอิทธิพลอย่างมหาศาล และเราถูกชักจูงอย่างง่ายที่สุดเพื่อที่จะเข้าไปในรอยเท้าใหม่ๆ เหล่านั้น ...^{๑๕๖}

อาจกล่าวได้ว่าบริบททางประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดของ ล็อก ในการเสนอ ทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรม ในหลักการใหญ่ก็คือ เหตุการณ์ที่พวกโปรเตสแตนต์ในฝรั่งเศสที่เรียกว่า พวกฮูเกอร์โนต์ ถูกเบียดเบียนและไม่ได้รับขันติธรรมทางศาสนาจากรัฐของฝรั่งเศสที่มีศาสนา คริสต์นิกายคาทอลิกเป็นศาสนาประจำชาติ และในเหตุการณ์เดียวกันนี้จึงส่งอิทธิพลในหลักการที่ ล็อก ไม่รวมเอาพวกคาทอลิกไว้ในบุคคลที่จะต้องมีขันติธรรมทางศาสนา เมื่อพวกคาทอลิก เป็นผู้ที่ไม่มีความขันติธรรมต่อพวกอื่นๆ คาทอลิก จึงไม่ควรได้รับขันติธรรม สำหรับความเกรงกลัวของ ล็อก ที่มีต่อพวกคาทอลิก นั้น มาร์แชล เห็นว่าในช่วงระหว่างทศวรรษที่ ๑๖๖๐ ถึง ๑๖๘๐ ล็อก ได้แสดงให้เห็นถึงความกลัวที่สามารถพิจารณาได้จากการคุกคาม จากพวกคาทอลิกต่อการปกครองของพวก โปรเตสแตนต์ในอังกฤษและไอร์แลนด์^{๑๕๗}

เหตุผลประการต่อมาที่ ล็อก ยกเว้นการมีขันติธรรมต่อพวกคาทอลิก ก็เป็นเหตุผลเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของสังคมการเมือง เป็นประเด็นที่โรเลนโซ เห็นว่าเหตุผลนี้เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับความจงรักภักดี^{๑๕๘} โดยประเด็นนี้ ล็อก ได้ปรากฏการยืนยันมาตั้งแต่ตอนที่เขาได้เขียนจดหมายถึง S.H. เช่นเดียวกัน ด้วยข้อความที่เขาได้วิจารณ์หนังสือของ S.H. ว่า

ความตะขิดตะขวงใจที่ข้าพเจ้ามีก็คือ เสรีภาพที่ท่านยอมผู้ที่เป็นสมาชิกแห่งศาสนจักรโรมันคาทอลิก (Papists) สามารถจะรวมเข้ากับความมั่นคงปลอดภัยของชาติ

^{๑๕๖} John Locke, "Letter to S.H." [Henry Stubbe] (mid-September? 1659) in *John Locke: Political Writings*, ed. David Wootton, p. 138.

^{๑๕๗} Marshall, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*, p. 686.

^{๑๕๘} David J. Lorenzo "Tradition and Prudence in Locke's Exceptions to Toleration," *American Journal of Political Science* 47, No. 2 (April 2003): 252.

(เป้าหมายของการปกครอง) ได้อย่างไร เนื่องจากข้าพเจ้าไม่สามารถมองเห็นว่า ในเวลาเดียวกันนี้ เขาจะสามารถเชื่อฟังผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ ๒ คนที่แตกต่างกันได้อย่างไร เป็นผู้มีอำนาจหน้าที่บนผลประโยชน์ที่อยู่ตรงข้ามกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ณ ที่ซึ่งเป็นอันตรายต่อการถูกทำลายสำหรับพวกเรา มีสิ่งที่อยู่เบื้องหลัง คือ ความคิดเห็นของการที่ไม่สามารถผิดพลาดได้แบบหนึ่ง และความศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการสนับสนุนโดยเขาเหล่านั้นเพื่อที่จะเป็นสิ่งที่ได้รับมาจากพระเจ้าโดยตรง การก่อตั้งในพระคัมภีร์และประเพณีอันศักดิ์สิทธิ์อย่างเท่าเทียมกันของพวกเขาเอง โดยไม่มีข้อจำกัดโดยสัญญาใดๆ และดังนั้นจึงไม่ต้องรับผิดชอบต่อผู้ใด และท่านก็รู้ว่าจะง่ายเพียงใดที่สิ่งนี้จะอยู่ภายใต้การเสแสร้งของอำนาจในทางกฎหมายที่เป็นในเชิงจิตวิญญาณ (spiritual jurisdiction) ที่จะเกี่ยวเข้าไปในกิจการทางโลก เนื่องด้วยเหตุที่สังคมการเมือง (commonwealth) ที่เป็นชาวคริสต์ทั้งหมด ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ยากนักที่จะกำหนดข้อจำกัดในแต่ละส่วน และเพื่อที่จะจำกัดที่ซึ่งสิ่งหนึ่งจะเริ่มต้นและอีกสิ่งหนึ่งจะสิ้นสุดลงอย่างแท้จริง^{๙๙}

ข้อยกเว้นการมีขันติธรรมต่อพวกคาทอลิก ได้รับการเน้นย้ำอย่างชัดเจนอีกในงานเรื่อง *An Essay Concerning Toleration* สำหรับสมาชิกศาสนจักรโรมันคาทอลิก

เป็นการแน่นอนว่าหลายประการของความคิดเห็นที่เป็นอันตรายของพวกเขา ซึ่งเป็นสิ่งที่อันตรายโดยสมบูรณ์แบบต่อรัฐบาลทุกรัฐบาล ยกเว้นแต่เพียงรัฐบาลของพระสันตะปาปา ไม่สมควรที่จะได้รับขันติธรรมในการเกิดขึ้นมาใหม่ ความคิดเห็นเหล่านั้น และใครก็ตามที่จะเผยแพร่หรือตีพิมพ์สิ่งใดก็ตามของพวกเขา พนักงานผู้ปกครองมีพันธะที่จะต้องยับยั้งปราบปรามเท่าที่อาจจะเป็นการเพียงพอที่จะควบคุมสิ่งเหล่านั้นไว้ให้ได้^{๑๐๐}

นอกจากเหตุผลที่ว่าสมาชิกศาสนจักรโรมันคาทอลิก เป็นผู้ที่จงรักภักดีต่ออำนาจนอกรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะเป็นภัยต่อความมั่นคงและความสงบเรียบร้อยภายในรัฐธรรมนูญ เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ ล็อก เห็นว่าไม่ควรมีขันติธรรมต่อพวกคาทอลิก ก็เพราะพวกคาทอลิกเองก็ไม่มี

^{๙๙} John Locke, "Letter to S.H." [Henry Stubbe] (mid-September? 1659) in *John Locke: Political Writings*, ed. David Wootton, p. 138.

^{๑๐๐} John Locke, "An Essay Concerning Toleration," in *John Locke: Political Writings*, ed. David Wootton, p. 202.

ขันติธรรมต่อผู้อื่น “สมาชิกศาสนจักร โรมันคาทอลิก ไม่ได้แสวงหาประโยชน์ของขันติธรรม เนื่องจาก ณ ที่ซึ่งพวกเขามีอำนาจ พวกเขา ก็คิดว่าตัวพวกเขาเองผูกพันที่จะต้องปฏิเสธสิ่งนั้น[ขันติธรรม]ต่อผู้อื่น”^{๖๖} สิ่งที่ต้องพิจารณาควบคู่ไปด้วยก็คือ งานเรื่อง *An Essay Concerning Toleration* ล็อก ได้เขียนขึ้นในปี ค.ศ.๑๖๖๗ ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าชาลส์ที่สอง ซึ่งเป็นกษัตริย์คาทอลิก ในขณะที่อังกฤษมีลัทธิแองกลิคันเป็นศาสนาประจำชาติ และอยู่ในสภาวะการณ์ที่ชาวอังกฤษเกลียดกลัวลัทธิคาทอลิกเป็นอย่างมาก การเขียนงานเรื่องนี้ของ ล็อก อาจเป็นไปได้ว่า ชาฟต์สเบอรี เป็นผู้ให้ ล็อก เขียนงานเรื่องนี้ และชาฟต์สเบอรีก็เป็นบุคคลสำคัญในการต่อต้านอำนาจกษัตริย์ในห้วงเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกีดกันโดยพยายามออกกฎหมายไม่ให้พระเจ้าเจมส์ทายาทคาทอลิกขึ้นครองราชย์ก็ไม่สำเร็จ จึงสันนิษฐานว่าเหตุการณ์ดังกล่าวอาจทำให้งานเรื่อง *An Essay Concerning Toleration* ซึ่งมีเนื้อหาที่จะไม่ให้ขันติธรรมต่อคาทอลิก อันเป็นความคิดเห็นที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกษัตริย์คาทอลิกอย่างพระเจ้าชาลส์ที่สอง จึงยังไม่ได้รับการตีพิมพ์จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๘๑๖ ภายหลังจากที่ ล็อก ได้เสียชีวิตไปแล้ว

สำหรับงานเรื่อง *A Letter* ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อปี ค.ศ.๑๖๘๕ เป็นปีเดียวกับที่มีการยกเลิกกฤษฎีกาแห่งเมืองนองด์ส และ ล็อก ก็เขียนงานดังกล่าวขณะอยู่ในเนเธอร์แลนด์ซึ่งเขาได้พบกับพวกฮูเกอร์โนต์ ที่ได้รับผลกระทบจากการเบียดเบียนทางศาสนาในฝรั่งเศส แม้ว่าจะเป็นการที่ เกิดขึ้นเมื่อ ล็อก กำลังมีประสบการณ์รับรู้ถึงการเบียดเบียนทางศาสนาที่เกิดจากคาทอลิกโดยตรง แต่หากพิจารณาว่างานนี้ ล็อก ได้เขียนขึ้นเป็นภาษาลาติน ที่ต้องการเผยแพร่ให้กว้างขวางในยุโรป และขณะเดียวกันก็ไม่อาจแสดงความเห็นต่อต้านคาทอลิกอย่างเปิดเผยและรุนแรงได้ เนื่องจากขณะนั้นพระเจ้าชาลส์ที่สอง ต่อเนื่องถึงพระเจ้าเจมส์ที่สอง ก็ทรงนับถือนิกายคาทอลิกอยู่ด้วย งานเรื่อง *A Letter* ในฐานะที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในห้วงเวลานั้น จึงไม่ได้กล่าวถึงการที่ไม่ควรจะต้องมีขันติธรรมต่อคาทอลิกไว้โดยตรง แต่เป็นการกล่าวอย่างมีนัยที่ไม่ต้องการให้มีขันติธรรมต่อศาสนจักรที่ขึ้นอยู่กับอำนาจภายนอกรัฐ

ศาสนจักรนั้น อาจจะไม่มิตกที่จะได้รับขันติธรรมโดยพนักงานผู้ปกครอง ซึ่งได้รับการจัดตั้งขึ้น โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานส่วนล่างสุดอย่างหนึ่ง ซึ่งทั้งหมดนั้นเป็นผู้ที่เข้าไป อยู่ในสิ่งนั้น[ศาสนาจักร] เนื่องจากข้อเท็จจริง ปล่อยให้ตัวเองเพื่อขึ้นอยู่กับ การปกป้องและการให้บริการของเจ้าผู้ปกครองอีกคนหนึ่ง สำหรับโดยวิธีการเช่นนี้ พนักงานผู้ปกครอง ก็จะเป็นการปูเส้นทางไปสู่การสถาปนาอำนาจหน้าที่ทางกฎหมาย ของต่างประเทศ ในประเทศของเขาเอง และทำให้ประชาชนของพวกเขาต้องทนทุกข์

^{๖๖} Ibid., p. 202.

ทรมานในการที่จะต้องถูกกำหนดสิ่งต่างๆ ในฐานะที่เป็นเช่นนั้น ก็จะเป็นไปเพื่อ
ทหารที่ต่อต้านรัฐบาลของเขาเอง^{๑๖๒}

ข้อความลักษณะนี้ จึงทำให้ผู้ศึกษางานของ ล็อก มีการตีความทั้งไปในทางที่หมายถึงการ
ไม่มีขันติธรรมกับคาทอลิก และการตีความไปในทางที่เห็นว่า ล็อก น่าจะกล่าวถึงพวกมุสลิม

ส่วนข้อความใน *A Letter* ที่กล่าวโดยตรงถึงโรมันคาทอลิกมีเพียงครั้งเดียว และยังเป็น
ข้อความที่มีความหมายไปในทางตรงกันข้าม โดยกล่าวถึงการใช้อำนาจหน้าที่ของพนักงาน
ผู้ปกครองที่ไม่ควรจะห้ามเทศนาสั่งสอน หรือการประกาศนในทางศาสนาไม่ว่าจะในศาสนจักร
ใดก็ตาม เพราะการกระทำของศาสนจักรเหล่านี้ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับสิทธิหรือผลประโยชน์ของ
พลเมือง

พนักงานผู้ปกครองสมควรที่จะไม่ห้ามการเทศนาสั่งสอน หรือการประกาศนของ
ความคิดเห็นในลักษณะการคาดค้ำนี้ ไม่ว่าจะในศาสนจักรใดก็ตาม เนื่องจากสิ่งนี้
ไม่ได้มีส่วนที่เป็นความสัมพันธ์กับสิทธิพลเมืองของราษฎรแต่อย่างใด หากว่าชาว
โรมันคาทอลิกผู้หนึ่ง เชื่อเช่นนั้นว่าเป็นวรกายของพระคริสต์อย่างแท้จริง ซึ่งมีมนุษย์
อีกคนหนึ่งเรียกว่าขนมปัง เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาก็ไม่ได้ทำอันตรายในทางกายต่อเพื่อน
บ้านใกล้เคียง หากว่าชาวิวคนหนึ่ง ไม่เชื่อในพระคริสต์ธรรมกัมภีร์ใหม่ ว่าเป็นพระ
วาจาของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงสิ่งใดๆ ในสิทธิพลเมือง
ของมนุษย์ หากว่าผู้ที่ไม่ยอมรับพระเจ้าไม่ว่าในศาสนาใดก็ตาม มีความสงสัย
ในพระคริสต์ธรรมทั้งสองฉบับ เขาก็ไม่ได้ถูกลงโทษในฐานะที่เป็นพลเมืองที่
อันตราย^{๑๖๓}

การที่ ล็อก ได้ระบุถึง โรมัน คาทอลิก โดยตรงเพียงครั้งเดียวในงานเรื่อง *A Letter* และ
โรมัน คาทอลิก ก็ถูกจัดวางในส่วนดังกล่าวข้างต้น ทำให้ เจเรมี วอลด์รอน (Jeremy Woldron) จึง
เกิดข้อสงสัยว่าเป็นการถูกต้องหรือไม่ที่จะกล่าวว่า ล็อก ไม่ได้รวมเอา โรมัน คาทอลิก อยู่ในขันติ
ธรรมทางศาสนา เพราะข้อความเดียวที่ปรากฏ “โรมัน คาทอลิก” โดยตรง ก็ยังเป็นเนื้อความที่มี

^{๑๖๒} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 46.

^{๑๖๓} *Ibid.*, p. 41.

ความหมายตรงกันข้ามกับการที่จะบอกว่า ล็อก ไม่มีขันติธรรมต่อพวกคาทอลิก เสียด้วยซ้ำไป^{๑๖๔} นอกจากนี้ก็ยังมีประเด็นเหตุผลที่ วอล์ดรอน เห็นว่าไม่ถูกต้องที่จะกล่าวว่า ล็อก ไม่มีขันติธรรมทางศาสนาต่อพวกคาทอลิก เพราะในงานเรื่อง *A Letter* ในข้อความส่วนอื่น ล็อก ได้ใช้คำว่า *papist* ซึ่งหมายถึงสมาชิกของศาสนจักร โรมันคาทอลิก แต่เป็นการใช้ในฐานะการยกตัวอย่างเป็นประจำ และกล่าวรวมกับกลุ่มทางศาสนาอื่นๆ เช่น ลัทธิลูเธอร์ (Lutheranism) โซซิเนียน (Socinian) เป็นการยกตัวอย่างเพื่อการอภิปรายเรียกร้องเพื่อการมีขันติธรรม^{๑๖๕} ต่อกลุ่มศาสนาต่างๆ นั้น ซึ่งก็รวมถึงพวกคาทอลิกด้วย ดังนั้น จึงทำให้อาจพิจารณาได้ว่าสิ่งที่ ล็อก คิดและเขียนออกมาในจดหมายที่มีถึง S.H. และในงานเรื่อง *An Essay Concerning Toleration* มีความแตกต่างจากสิ่งที่ ล็อก ต้องการเสนอกับผู้อ่านอย่างเปิดเผยในงานเรื่อง *A Letter*

วอล์ดรอน ได้ให้ความเห็นต่อการเสนอขันติธรรมของ ล็อก ที่มีต่อกลุ่มคาทอลิก กับกลุ่มต่างศาสนาอย่างมุสลิม ไว้ในลักษณะเดียวกันว่า “หากว่าใครคนหนึ่งได้ผนวกรวมเอาศรัทธาในอิสลาม เข้ากับการเป็นพันธมิตรทางการเมืองต่อ Mufti of Constantinople เขาก็จะส่งตัวเองออกไปเกินกว่าขอบเขตของขันติธรรม โดยลักษณะของการรวมตัวกันไม่ใช่โดยลักษณะของศรัทธาของมุสลิมของเขาเพียงอย่างเดียว และนั่นคือสิ่งที่ข้าพเจ้าเชื่อ เป็นเช่นเดียวกับสถานะของ ล็อก ต่อคาทอลิก”^{๑๖๖} เหตุผลที่ไม่รวมเอาคาทอลิก ไว้ในขันติธรรม จึงเป็นเหตุผลที่กลุ่มดังกล่าวมีความเชื่อที่ไปอิงอยู่กับองค์อธิปัตย์ภายนอกสภามการเมืองนั้น เป็นเหตุผลในทางการเมือง มิใช่เหตุผลในด้วยความเชื่อทางศาสนาหรือพิธีกรรมแต่อย่างใด

ในประเด็นเดียวกันนี้ มาร์แชล กล่าวถึง ล็อก ว่าเขาได้ประกาศอย่างชัดเจนว่า สำหรับลำพังเพียงพิธีกรรมอย่างเดียวของคาทอลิก สมควรที่จะได้รับขันติธรรม^{๑๖๗} มีนักเขียนหลายคนที่ได้อ้างอิงและตีพิมพ์งานเรื่อง *A Letter* ของล็อก ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ รวมถึงผู้นำพรรควิกส์ โทมัส ฮอลลิส (Thomas Hollis) ได้มองหลักการของ ล็อก ในงานเรื่อง *A Letter* ในฐานะการสนับสนุนในการรณรงค์ของเขาเพื่อที่จะปฏิเสธขันติธรรมต่อพวกคาทอลิกที่อยู่บนพื้นฐานทางการเมือง^{๑๖๘} ในระหว่างช่วงเวลาที ล็อก ได้เขียนงาน *A Letter* เขาก็มีความต้องการที่จะหาทางแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างพิธีกรรมของพวกคาทอลิกบางประการ และศรัทธา ในฐานะที่จะสามารถมีขันติธรรมได้ ออกจากข้อผูกพันทางการเมืองของพวกคาทอลิกบางประการ ในฐานะที่ไม่

^{๑๖๔} Jeremy Waldron, *God, Locke, and Equality: Christian Foundations of John Locke's Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), p. 218.

^{๑๖๕} Ibid., p. 219.

^{๑๖๖} Ibid., p. 221.

^{๑๖๗} John Marshall, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*, p. 37.

^{๑๖๘} Ibid., p. 690.

สามารถจะมีขันติธรรมได้^{๑๖๖} ดังเช่นที่เขาเห็นว่าพนักงานผู้ปกครองไม่ควรที่จะไม่ห้ามการเทศนา
ตั้งสอน หรือการประกาศตนของความคิดเห็นในลักษณะการคาดค้ำนี้ ไม่ว่าจะใน ศาสนจักรใด
ก็ตาม ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

โดยสรุป ประเด็นที่มีการกล่าวกันว่าข้อเสนอของ ล็อก ให้มีขันติธรรมทางศาสนาต่อกลุ่ม
ความเชื่อต่าง ๆ เขายกเว้นไม่ต้องมีขันติธรรมต่อ โรมันคาทอลิก เป็นประเด็นที่จะต้องพิจารณา
ภายใต้บริบทของอังกฤษในยุคดังกล่าว ซึ่งเป็นสังคมการเมืองที่เห็นว่าคาทอลิก เป็นภัยคุกคามต่อ
ความมั่นคงของสังคมการเมือง เป็นลัทธิที่มีพันธุพันธุ์พันทางการเมืองกับอำนาจภายนอกสังคม
การเมือง การไม่มีขันติธรรมต่อคาทอลิกในทัศนะของ ล็อก จึงไม่ใช่การ ไม่มีขันติธรรมในความ
เชื่อทางศาสนาและการประกอบพิธีกรรม แต่เป็นเหตุผลที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเรื่องทางการเมือง ที่
ไม่ต้องการให้อำนาจอธิปไตยของรัฐ ต้องไปผูกพันกับอำนาจภายนอก โดยประเด็นเหตุผลรองที่
เป็นส่วนประกอบ ก็คือ ความโหดร้ายทารุณที่เกิดจากพวกคาทอลิก ที่ลงโทษทางศาสนาและกดขี่
ต่อโปรเตสแตนต์ ดังที่เกิดขึ้นในฝรั่งเศส ดังนั้น เมื่อพวกคาทอลิกยึดถือที่จะไม่มีขันติธรรมต่อ
ผู้อื่นๆ จึงไม่ควรที่จะต้องมีขันติธรรมต่อผู้ที่ไม่มีขันติธรรมกับเรา

๒) อเทวนิยม (Atheism)

ในขณะที่พวกคาทอลิก ถูกเชื่อมโยงกับความภักดีต่อองค์อธิปัตย์ของสังคมการเมือง
อเทวนิยม ได้ถูกเชื่อมโยงกับความเป็นระเบียบเรียบร้อย ของสังคมการเมือง^{๑๖๗} และเช่นเดียวกับ
คาทอลิก การทำความเข้าใจต่อข้อเสนอของ ล็อก ที่เห็นว่าไม่ควรที่จะมีขันติธรรมต่อผู้ที่มีความเชื่อ
แบบอเทวนิยม จำเป็นต้องเข้าใจบริบทและลักษณะของความเชื่อต่อพระเจ้าเป็นเจ้าในสังคมตะวันตก
เสียก่อน เพราะอเทวนิยม ก็คือ ความเชื่อที่ปฏิเสธการดำรงอยู่ของพระเจ้าเป็นเจ้า ดังนั้น ความเชื่อที่
ปฏิเสธการดำรงอยู่ของพระเจ้าเป็นเจ้า จึงเกิดขึ้นมาพร้อมกับความเชื่อในพระเจ้าเป็นเจ้า หรือเทพเจ้า
ในฐานะที่เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ

เมื่อย้อนกลับไปในอดีต ศาสนาของกรีกยุคโบราณจะเห็นภาพของเทพเจ้าได้ ในบทกวีของ
โฮเมอร์ (ศตวรรษที่ ๘ ก่อนศักราช) ซึ่งจะวนอยู่รอบวิหารของเทพเจ้าองค์ต่างๆ (a pantheon of
gods) ซึ่งถูกควบคุมโดยเทพเจ้าแห่งท้องฟ้าคือ ซุส (Zeus) เป็นเทพเจ้าที่ไม่ได้ถูกมองในฐานะเป็น
พระเจ้าผู้สร้าง (a creator) แต่เป็นผู้สนับสนุนกฎระเบียบทางศีลธรรม (the upholder of moral

^{๑๖๖} Ibid., p. 692.

^{๑๖๗} David J. Lorenzo, "Tradition and Prudence in Locke's Exceptions to Toleration," *American Journal of Political Science* 47, No. 2 (April 2003): 252.

order)^{๑๑๑} ต่อมาเมื่อกำเนิดแนวคิดของพระเจ้าในแบบตะวันตก ทั้งๆ ที่ในขณะนั้นมีการแพร่กระจายของความคิดแบบศาสนาในยุคแรกๆ ที่เรียกว่า Gnostic ideas ในช่วงคริสต์ศตวรรษแรก (เป็นความเชื่อที่เห็นว่าความรอดพ้นจากบาป จะเป็นไปได้ก็โดยการเรียนรู้ธรรมเชิงจิตวิญญาณอันลึกซึ้งและยากที่จะเข้าใจ ซึ่งจะปลดปล่อยความเป็นมนุษย์จากโลกแห่งวัตถุ) แต่ทัศนคติของพระเจ้าแบบที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ ในฐานะที่เป็นพระบิดาและพระเจ้าผู้สร้าง ก็ได้รับการยอมรับเป็นตราประทับของคำสอนของชาวคริสต์ที่เป็นประเพณี ความคิดที่ว่าพระเจ้าในฐานะเป็นพระเจ้าผู้สร้างโลก สามารถที่จะรับรู้ได้โดยวิธีการของเหตุผลที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ใหม่ (โรม: ๑: ๑๘-๒๓, กิจการ ๑๗:๒๓) และได้กลายเป็นแนวคิดหลักที่ฝังแน่นในเทววิทยาแบบคริสต์ ตั้งแต่ช่วงเวลาของผู้ปกป้องลัทธิในศตวรรษที่ ๒ และศตวรรษที่ ๓^{๑๑๒}

อเทวนิยม (Atheism) คือ การปฏิเสธไม่ยอมรับหรือการขาดความเชื่อในการดำรงอยู่ของพระเจ้าองค์หนึ่ง หรือหลายองค์ คำว่า *Atheism* มาจากคำอุปสรรคภาษากรีกคือ a- ที่มีความหมายถึง “ปราศจาก” (without) และคำภาษากรีก *theos* ที่มีความหมายถึง “พระเจ้า” (deity)^{๑๑๓} อเทวนิยม เป็นลัทธิความเชื่อที่ว่าพระเจ้า (God) ไม่ได้มีอยู่ เป็นความเชื่อที่ว่า การเชื่อในการดำรงอยู่ของพระเจ้าเป็นความเชื่อที่ผิด คำว่า “พระเจ้า” (God) ในที่นี้หมายถึง การมีอยู่ของพระเจ้า (divine beings) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องในฐานะเป็นพระเจ้าผู้สร้างโลกที่ไม่ขึ้นอยู่กับการดำรงอยู่ที่มีพลังอย่างสูงสุด ฉลาดปราดเปรื่อง และดั่งาม^{๑๑๔}

มิเชล มาร์ติน (Michael Martin) เห็นว่าอเทวนิยม มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ^{๑๑๕}

๑) การปฏิเสธไม่ยอมรับการมีอยู่ของพระเจ้าที่เราทราบกันในฐานะเป็นอเทวนิยมแบบเข้ม หรือ อเทววิทยาในเชิงบวก (strong or positive atheism) ความเชื่อแบบนี้เป็นการปฏิเสธโดยสิ้นเชิงว่าไม่มีพระเจ้าดำรงอยู่

๒) การขาดความเชื่อในพระเจ้า จะเป็นอเทวนิยมแบบอ่อนหรืออเทวนิยมในเชิงลบ (negative, or weak, atheism) เป็นความเชื่อที่ไม่ได้ยืนยันโดยเด็ดขาดว่าพระเจ้าไม่มีอยู่ เพียงแต่ขาดศรัทธาหรือความเชื่อในพระเจ้า หรือการไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าพระเจ้าดำรงอยู่จริง

^{๑๑๑} George Alfred James, “Atheism,” in *The Encyclopedia of Religion* Vol. 1, ed. Mircea Eliade, p. 485.

^{๑๑๒} Ibid., p. 486.

^{๑๑๓} Martin, Michael. “Atheism.” Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

^{๑๑๔} George Alfred, “Atheism,” *The Encyclopedia of Religion* Vol. 1, ed. Mircea Eliade, pp. 479-80.

^{๑๑๕} Martin, Michael. “Atheism.” Microsoft® Student 2007 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.

แม้ว่ามักจะถือว่าเทวนิยมเป็นความเชื่อที่อยู่ตรงกันข้ามกับ อไญยนิยม (Agnosticism) หรือการมีความเชื่อที่เราไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ว่าพระผู้เป็นเจ้ามีอยู่หรือไม่ จึงควรที่จะละความเชื่อ นั้นไว้ แต่ในข้อเท็จจริงแล้ว อเทวนิยมเชิงลบ (negative atheism) ก็สามารถเข้ากันได้กับอไญยนิยม (agnosticism)^{๑๖๖}

มีการเชื่อว่าศาสนาของทางตะวันออกอื่นๆ จำนวนมาก รวมถึงพุทธศาสนานิกายเถรวาท และลัทธิเชน เป็นอเทวนิยม แต่การตีความเช่นนี้ก็ไม่ถูกต้องทั้งหมด ศาสนาเหล่านี้ไม่ยอมรับพระผู้เป็นเจ้า ที่เชื่อว่าเป็นผู้สร้างจักรวาล แต่ศาสนาเหล่านี้ก็ยอมรับเทพเจ้าที่มีความสำคัญน้อยกว่าจำนวนมาก ทั้งหมดของศาสนาเหล่านี้ เป็น อเทวนิยมในความหมายที่แคบของการปฏิเสธความเชื่อว่ามีองค์การอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า^{๑๖๗} โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพระผู้เป็นเจ้าในฐานะผู้ทรงสร้างโลก

ยุโรปยุคสมัยใหม่ในช่วงต้น โดยทั่วไปจะถือว่าไม่สามารถจะมีขันติธรรมต่อผู้ที่เชื่อในอเทวนิยมได้ ในฐานะที่พวกนี้ไม่เชื่อในการลงโทษของพระผู้เป็นเจ้า และไม่มี ความพึงพอใจและความรู้สึกทุกขร้อน ที่มีต่อการที่พระผู้เป็นเจ้าได้ทรงให้รางวัลและลงโทษ เพื่อที่จะจูงใจให้พวกเขาปฏิบัติหน้าที่ หรือมีเจตจำนงที่ขัดขวางสิ่งที่ไม่ดีของเขา^{๑๖๘} สำหรับ ล็อก เขาเห็นว่าการไม่มีความเชื่อในพระผู้เป็นเจ้า จะเป็นภัยต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคมการเมือง ไม่สามารถจะทำให้พันธะผูกพันในสังคมมีความเป็น ไปได้ ดังคำกล่าวที่ว่า

ผู้คนที่ไม่ได้รับขันติธรรมทั้งหมด คือผู้ที่ปฏิเสธการมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า สัญญา ข้อตกลง และคำปฏิญาณ ซึ่งเป็นข้อผูกพันของสังคมมนุษย์ ไม่สามารถที่จะได้รับการยึดถือสำหรับผู้ที่ เป็นอเทวนิยม การนำพระผู้เจ้าออกไป แม้กระทั่งเพียงภายในความคิด ก็จะมลายสิ่งต่างๆ ทั้งหมด นอกเหนือจากนี้ผู้คนเหล่านั้นด้วยความคิดที่พระผู้เป็นเจ้าไม่มีอยู่ (atheism) ก็กีดเขาและทำลายศาสนาทั้งหมด ไม่อาจที่จะกล่าวอ้างเรื่องศาสนาในประเด็นนี้เพื่อจะเรียกร้องสิทธิพิเศษของการมีขันติธรรมได้^{๑๖๙}

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๖๖} Ibid.

^{๑๖๗} Ibid.

^{๑๖๘} John Marshall, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*, p. 694.

^{๑๖๙} John Locke, "A Letter Concerning Toleration," in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 47.

ข้อความดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่า ล็อก กำลังมีข้อสมมติว่าโครงสร้างทางสังคม ขึ้นอยู่กับ ข้อผูกมัดซึ่งมีความกลัวต่อพระเจ้าเป็นเจ้าเป็นตั้งหนุนอยู่^{๑๑๐} สิ่งทีเกาะเกี่ยวมนุษย์กันไว้ด้วยกันและ ทำให้เป็นสังคมที่มีความสงบสุขก็คือ สัญญาที่เป็นข้อผูกพันระหว่างมนุษย์ในสังคมที่จะต้องรักษา สัญญาซึ่งกันและกัน และสัญญาดังกล่าวไม่อาจรักษาไว้ได้หากไม่มีความเชื่อในพระเจ้า วอล์ตรอน ได้กล่าวไว้ชัดเจนว่า “สัญญา และข้อผูกมัด ไม่สามารถที่จะทำงานได้หากว่ามัน ไม่ได้มีความเกรงกลัวพระเจ้า หนุนอยู่ด้านหลัง”^{๑๑๑} เจมส์ ทูลลี่ (James Tully) กล่าวถึง ล็อก ไว้ว่า “สำหรับ ล็อก ... มีเพียงศรัทธาต่อพระเจ้าเป็นเจ้า ซึ่งเป็นผู้ที่ลงโทษคนเลวและให้รางวัลคนมี คุณธรรมในชีวิตหลังความตาย เท่านั้น ที่จะทำให้ปัจเจกบุคคลซึ่งเต็มไปด้วยแรงจูงใจ ผลประโยชน์ ส่วนตัว มีความเพียงพอที่จะส่งผลให้พวกเขาประพฤติปฏิบัติอย่างมีคุณธรรมและเป็นไปตาม กฎหมาย” ความไว้วางใจ (trust) ขึ้นอยู่ ณ ศูนย์กลางในเชิงแนวคิดของความคิดของ ล็อก ส่วนผู้ที่ เชื่อแบบอเทวนิยม ไม่อาจเชื่อถือได้^{๑๑๒} ในทัศนะของ ล็อก อเทวนิยม จึงเป็นอุปสรรคต่อความมี ศีลธรรมในสังคม

เมื่อพิจารณาข้อความที่ต่อจากเนื้อความดังกล่าวข้างต้นจะพบว่า เมื่อ ล็อก ได้กล่าวถึง ความสำคัญของความเชื่อต่อพระเจ้าที่มีต่อการรักษาพันธะผูกพันในสังคมแล้ว ล็อก ก็ได้ กล่าวถึงความคิดเห็นหรือความเชื่อแบบอื่นซึ่งสามารถจะมีขันติธรรมได้ ว่า

ในขณะที่สำหรับความคิดเห็นในเชิงการปฏิบัติอื่นๆ แม้ว่าจะไม่ได้เป็นอิสระจากความ ผิดพลาดทั้งหมดโดยสิ้นเชิง หากว่าความคิดเห็นนั้นยังไม่ได้มุ่งหมายที่จะทำให้เกิด การครอบงำเหนือผู้อื่น หรือการไม่ต้องถูกลงโทษทางพลเมืองต่อศาสนจักร ซึ่งเป็น ศาสนจักรที่เขาได้รับการสั่งสอนในศาสนจักรนั้น ก็ยังอาจจะไม่มีเหตุผลว่าทำไมเขา จึงไม่ควรที่จะได้รับขันติธรรม^{๑๑๓}

ข้อความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ความคิดเห็นในทางปฏิบัติแม้ว่าจะมีความ ผิดพลาดได้ แต่หากความคิดดังกล่าว ไม่ได้มุ่งหมายที่จะครอบงำผู้อื่น หรือทำให้เกิดความเป็นอิสระ ที่ ไม่ต้องถูกลงโทษในสังคม ก็ไม่มีเหตุผลที่จะไม่ให้ขันติธรรมต่อความคิดนั้น เมื่อพิจารณาในทาง กลับกัน ดังนั้น ความคิดเห็นใดที่จะทำให้เกิดการครอบงำผู้อื่น หรือทำให้บุคคลหนึ่งไม่ต้องถูก

^{๑๑๐} Jeremy Waldron, *God, Locke, and Equality: Christian Foundations of John Locke's Political Thought*, p. 223.

^{๑๑๑} *Ibid.*, p. 224.

^{๑๑๒} John Marshall, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*, p. 696.

^{๑๑๓} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 47.

ลงโทษ ความคิดนั้น ก็ไม่อาจจะได้รับชั้นดิธรรม และเมื่อพิจารณาต่อไป จึงนำมาเชื่อมโยงกันได้ว่า ในทัศนะของ ล็อก แล้ว เขาจึงมองว่า อเทวนิยม เป็นความเชื่อที่จะทำให้เกิดการครอบงำต่อผู้อื่น และเป็นความเชื่อที่จะทำให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งในสังคมไม่ต้องถูกลงโทษในความผิดที่เขาได้กระทำไป การวิเคราะห์ในลักษณะนี้สอดคล้องกับประเด็นที่ วอลส์ตรอน ได้กล่าวไว้ว่า “เราอาจจำได้ว่า ล็อก ไม่ได้อิงอยู่กับรูปแบบในลักษณะเป็นประเพณีของการจัดลำดับชั้น เพื่อความมั่นคงและความเชื่อมโยงเข้าด้วยกันทางสังคมในการเมืองของ ล็อก”^{๓๓๔} ความเชื่อในการมีอยู่ของพระเจ้าเป็นเจ้า ในฐานะพระเจ้าสร้างที่ได้สร้างโลกให้เป็นของมนุษย์ทุกคน และสร้างให้มนุษย์มีความเท่าเทียมกัน จึงเป็นความเชื่อที่ไปกันได้กับความเป็นปัจเจกชนนิยม และทำให้มนุษย์ที่มีความเท่าเทียมกัน สามารถมีพันธะผูกพันกันเป็นสังคมได้อย่างสงบสุข ในขณะที่ความเชื่อที่เชื่อว่าพระเจ้าไม่มีอยู่ บ่อมส่งเสริมให้คนหนึ่งคนใดสามารถครอบงำผู้อื่นได้ และยังทำให้ผู้นั้นเป็นอิสระไม่ต้องถูกลงโทษในสังคมนั้น

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เหตุผลหลักที่ ล็อก ไม่ต้องการให้มีชั้นดิธรรมต่อผู้ที่เชื่อแบบอเทวนิยม จึงแยกได้เป็น ๒ ประการ กล่าวคือ ประการแรก อเทวนิยม ไม่ยอมรับพระเจ้าทำให้ไม่สามารถรักษาสัญญาอันเป็นพันธะผูกพันระหว่างมนุษย์ในสังคมได้ ทำให้มนุษย์ไม่มีศีลธรรม เพราะไม่มีความเกรงกลัวการลงโทษ และความพึงพอใจจากการให้รางวัลของพระเจ้า ประการที่สอง การไม่เชื่อในพระเจ้า เป็นความคิดที่จะทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดอ้างความเหนือกว่าผู้อื่นเพื่อครอบงำผู้อื่น และทำให้ไม่ยอมรับการลงโทษในสังคมนั้น

เป็นที่แน่นอนว่าในการศึกษาประเด็นเรื่องชั้นดิธรรมของ ล็อก ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาโดยชาวตะวันตกที่ไม่ได้ถือศาสนาคริสต์หรือศาสนาอื่นๆที่เชื่อในการมีอยู่ของพระเจ้า บ่อมจะเกิดข้อสงสัยหรือข้อโต้แย้งต่อข้อเสนอของ ล็อก ที่ไม่ให้มีชั้นดิธรรมต่ออเทวนิยม เพราะการยอมรับข้อเสนอของ ล็อก ที่เกิดขึ้นในบริบทของล็อก มาใช้ในบริบทปัจจุบันหรือในบริบทของสังคมการเมืองที่เป็นอเทวนิยม บ่อมเป็นสิ่งที่ขัดกันและยากที่จะมีคำอธิบายได้ เพราะหากยึดตามข้อเสนอดังกล่าว สังคมการเมืองที่เป็นอเทวนิยม จึงเป็นสังคมการเมืองที่ไร้ศีลธรรม ไม่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ปัจเจกบุคคลไม่สามารถรักษาสัญญาและพันธะที่ผูกพันกันเป็นสังคมไว้ได้

มาร์แชล ได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นของอเทวนิยมในประเทศตะวันตก ที่เกี่ยวข้องกับการเสนอชั้นดิธรรมของ ล็อก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นมุมมองจากชาวตะวันตกที่มองประเทศตะวันตกไว้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ มีข้อสังเกตว่าในงานเรื่อง *An Essay Concerning Human Understanding* ล็อก ได้ยืนยันความคิดที่ว่าผู้ที่เชื่อในอเทวนิยม เป็นคนเสเพลที่ไม่เอาถ่าน (profligate wretches)

^{๓๓๔} Jeremy Waldron. *God, Locke, and Equality: Christian Foundations of John Locke's Political Thought*, p. 224.

เป็นผู้ที่ควรจะต้องถูกปราบปรามโดยกำลังของพนักงานผู้ปกครอง แต่ในการแก้ไขเพื่อพิมพ์งานนี้เป็นครั้งที่ ๔ ล็อก ได้ระบุไว้ว่าในความเป็นจริงที่ผ่านมาและในขณะนั้นก็ยังมิขาดของผู้ที่เชื่ออเทวนิยม ข้อความในส่วนนี้เป็นารถกเถียงต่อความเชื่อที่ว่าความคิดของมนุษย์กำหนดโดยพระเจ้าเป็นเข้ามาแต่กำเนิด (innatism) บนพื้นฐานที่ว่าปัจเจกบุคคลและสังคมต่างๆ บางแห่งไม่มีความคิดของพระเจ้าเป็นเจ้า อย่างไรก็ตาม ล็อก ก็ยังคงตัดสินใจว่าผู้ที่เชื่อใน อเทวนิยมยังเป็นสิ่งที่ผิดอยู่ แต่งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยวไปในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งล็อก ได้อ่านและระบุไว้ในงานของเขามีการกล่าวถึงสังคมอินเดีย และแอฟริกา ล็อก ไม่ได้เสนอในการแนะนำต่อชาติที่เป็นอเทวนิยมว่าสังคมเช่นนั้นจะมีความเรียบร้อยและสงบสุข แต่เห็นว่าสังคมดังกล่าวดำรงอยู่โดยปราศจากศิลปะและระเบียบวินัย และไม่มีศีลธรรม และไม่มีอารยะ นอกจากนี้ ล็อก ยังได้กล่าวถึงอีกสองแห่งที่เขาตระหนักได้ว่าเป็นสังคมอเทวนิยม ซึ่งทั้งชนชั้นปกครอง และผู้ที่ได้รับการศึกษาก็เป็นอเทวนิยม นั่นก็คือ ราชอาณาจักรสยาม (ประเทศไทย) และจักรวรรดิจีน^{๑๔} แต่สำหรับทัศนะที่ ล็อก มองราชอาณาจักรสยาม นั้นมีความแตกต่างจากที่มองแอฟริกา หรืออินเดีย เพราะ “ล็อก ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่าผู้อ่านงานของเขาบางทีอาจจะประหลาดใจ เช่นเดียวกับเขาที่เป็นอยู่ ที่ค้นพบว่าสยามเป็นอเทวนิยม”^{๑๕} ทั้งนี้ เนื่องจากการถกเถียงกันเกี่ยวกับประเทศจีนและสยาม เกี่ยวข้องกับการแสดงให้เห็นถึงภาพอย่างน้อยที่สุดภาพหนึ่งก็คือ สังคมการเมืองของผู้ที่เชื่อในอเทวนิยมที่มีความเป็นระเบียบอย่างสูง ราชอาณาจักรสยาม ตั้งแต่ ค.ศ.๑๖๘๘ ได้เข้าแลกเปลี่ยนทางการค้ากับราชสำนักฝรั่งเศสและมีหลักฐานว่ามีความพยายามโดยมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสเพื่อให้นักบิชอปและประชาชนชาวสยามเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ สยามเป็นเรื่องราวของการถกเถียงอย่างมีนัยสำคัญในเอกสารของยุโรปหลายฉบับ ในช่วงระหว่างปี ค.ศ.๑๖๘๘ ถึง ค.ศ.๑๗๐๕ ซึ่งได้วาดให้เห็นภาพของสยาม ในฐานะสังคมที่มีการพัฒนาอย่างสูงและมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างมาก^{๑๖}

งานของ ลา ลูแบร์ (La Loubere) เมื่อปี ค.ศ.๑๖๕๐ เรื่อง *Kingdom of Siam* เป็นงานที่ ล็อก ได้อ้างอิงไว้ในงานเรื่อง *An Essay Human Concerning Understanding* โดยงานเรื่อง *Kingdom of Siam* ได้แสดงให้เห็นว่าชาวสยามไม่ได้แสดงศรัทธาต่อเทพเจ้าที่เท็จเทียม แต่เท่าที่ทราบก็ไม่มีพระเจ้าเป็นเจ้า ไม่มีทั้งพระเจ้าเป็นเจ้าที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง และ ลา ลูแบร์ ยังเห็นชัดเจนว่าประชาชนก็ยังมิศัลธรรม ซึ่งที่นั่นก็ยังมีอัตราอาชญากรรมที่ต่ำ และยังมีการขโมยที่น้อยกว่าในยุโรป^{๑๗}

^{๑๔} John Marshall, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*, p. 702.

^{๑๕} *Ibid.*, p. 703.

^{๑๖} *Ibid.*, p. 703.

^{๑๗} *Ibid.*, p. 703.

มาร์แชล ได้พยายามสรุปทัศนะของ ล็อก ที่มีต่อเทวนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอธิบายถึงชาติที่เป็นเทวนิยมอย่างประเทศสยามไว้ว่า ปัญหาที่ชัดเจนซึ่งถูกยกขึ้นมาโดยการสรุปให้เห็นการตระหนักถึงการที่ประเทศสยามซึ่งไม่เชื่อในพระเจ้า และประเทศจีนที่ไม่เชื่อในพระเจ้าเป็นเจ้าอย่างแฝง (potentially atheistic China) เป็นเรื่องที่ ล็อก ปฏิเสธขันติธรรมต่อเทวนิยมที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก บนพื้นฐานว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจเชื่อถือได้ในทางการเมือง การที่ไม่มีพันธะผูกพันโดยคำปฏิญาณ และการไม่มีสิ่งที่จะถูกจงใจในทางศาสนาเพื่อที่จะยับยั้งจากการทำอันตรายและก่อกวนคุกคามแก่คนอื่น สิ่งที่เป็นไปได้ที่จะได้รับการยกขึ้นมาอย่างแน่นอนก็คือว่า ล็อก กำลังตระหนักได้ถึงว่าเทวนิยม ก็ไม่ได้มีความจำเป็น โดยทั้งหมดเพื่อที่จะทำให้ระเบียบทางการเมืองมีอยู่รอดได้และมีความมั่นคง^{๓๙๘} การไม่มีขันติธรรมต่อเทวนิยม ก็คือ การไม่ต้องมีขันติธรรมต่อสิ่งที่ทำให้สังคมการเมืองไม่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือความมีศีลธรรมของพลเมือง

ในทำนองเดียวกัน ฟอว์สเตอร์ ก็มีให้เห็นว่า ล็อก ไม่ได้คิดว่าพวกอเทวนิยม (atheist) ไม่มีสิทธิทั้งหมด ตรงกันข้ามกันทีเดียว เขาคิดว่าประชาชนทั้งหมด รวมถึงพวกอเทวนิยม มีสิทธิในความเป็นมนุษย์เหมือนกัน เนื่องจากประชาชนทั้งหมดรวมถึงพวกอเทวนิยม ได้รับการสร้างมาโดยพระเจ้า แต่สิทธิเหล่านี้ไม่ได้รวมถึงสิทธิที่จะพูดถึงสิ่งซึ่งเป็นอันตรายต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของพลเมือง ซึ่งในกรณีของพวกอเทวนิยม สำหรับ ล็อก เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของอีกจำนวนมากที่ยังมีอยู่^{๓๙๙} เช่นเดียวกับกับความเห็นของล็อก ที่มีต่อคาทอลิก การยกเว้นไม่มีขันติธรรมต่อพวกอเทวนิยม จึงไม่ใช่การไม่มีขันติธรรมในทางศาสนาที่เป็นเรื่องของความเชื่อและพิธีกรรม แต่เป็นการยกเว้นไม่มีขันติธรรมต่อความคิดเห็นหรือความเชื่อที่จะเป็นอันตรายต่อสิ่งที่ เป็นพันธะผูกพันทางการเมือง อันตรายต่อความมีศีลธรรมในสังคม อันตรายต่อความเท่าเทียมกันของมนุษย์ และความคิดเห็นหรือความเชื่อที่จะส่งเสริมให้ผู้ใดผู้หนึ่งมีอำนาจเหนือคนอื่นได้

ดังนั้น เมื่อพิจารณาแนวคิดและเหตุผลที่ขันติธรรม มีข้อยกเว้นกับพวกอเทวนิยม และพวกคาทอลิก แล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่า ข้อยกเว้นของขันติธรรม ก็คือหลักการสำคัญของทฤษฎีสัญญาสัญญาประชาคม ของ ล็อก เพราะการเชื่อในพระเจ้า ก็คือการเชื่อในความเท่าเทียมกันของมนุษย์ และการที่รักษาสัญญาไว้ได้ ก็คือ เพื่อให้ฉันทานุมัติที่มนุษย์รวมตัวกันเป็นสังคมการเมืองดำรงอยู่ได้ การไม่ยอมรับคาทอลิก ก็คือ การยอมรับองค์อธิปัตย์ที่มนุษย์ในสังคมการเมืองมีฉันทานุมัติให้จัดตั้งขึ้นเพื่อให้อำนาจทางการเมืองเพียงหนึ่งเดียว ไม่ยอมรับอำนาจอื่นใดภายนอกสังคมการเมืองของตนเอง

^{๓๙๘} Ibid., p. 703.

^{๓๙๙} Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, p. 20.

๓. บทสรุปของความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีชั้นศีลธรรม กับผู้ได้รับชั้นศีลธรรม

เมื่อได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงกลุ่มบุคคลที่มีชั้นศีลธรรมและผู้ได้รับชั้นศีลธรรมแล้ว จึงทำให้เห็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลสองฝ่ายดังกล่าว คือ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนจักร ระหว่างศาสนจักรที่เป็นทางการหรือศาสนาประจำชาติกับกลุ่มทางศาสนาอื่นๆ ระหว่างศาสนจักรประจำชาติกับต่างศาสนา และ ระหว่างปัจเจกบุคคลด้วยกันเอง

๓.๑ รัฐกับ ศาสนจักร

ถือได้แยกให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างสังคมการเมือง กับสังคมทางศาสนา ที่มีจุดมุ่งหมายในการรวมตัวกันที่แตกต่างกัน วิธีการที่เป็นกฎกติกาที่จะบังคับใช้ในสังคมแต่ละแบบที่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามการแยกแยะให้เห็นความแตกต่างก็ไม่ใช่ว่าการแยกตัวสังคมการเมืองออกไปจากชุมชนทางศาสนา เพราะพลเมืองคนเดียวกันจะมี ๒ สถานะในคนๆ เดียว คือเป็นสมาชิกของสังคมการเมือง ในขณะที่เดียวกันก็เป็นสมาชิกของศาสนจักรหนึ่งด้วย รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนจักร จึงมีลักษณะที่รัฐซึ่งมีอำนาจในทางการเมือง ได้แก่ อำนาจในการออกกฎหมายและสามารถใช้กำลังบังคับในการบังคับใช้กฎหมายด้วยการลงโทษ ไม่สามารถจะใช้อำนาจทางการเมืองดังกล่าวไปบังคับกับเรื่องราวทางศาสนา ทั้งในด้านที่จะให้พลเมืองของตนมีความเชื่อในทางศาสนาแบบใดแบบหนึ่ง หรือบังคับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งเป็นการกระทำทางกายภาพได้ ทรายใดก็ตามที่ความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมนั้น ไม่ได้ไปคุกคามเป็นอันตรายต่อผลประโยชน์สาธารณะ ความแตกต่างทางศาสนาของพลเมืองจะต้องไม่ทำให้เขาได้รับความคุ้มครองสิทธิของพลเมืองที่แตกต่างกัน

อะไรก็ตามที่ชอบด้วยกฎหมายในสังคมการเมือง ก็ไม่สามารถจะถูกห้ามโดยพนักงานผู้ปกครอง ภายในศาสนจักรได้ อะไรก็ตามที่ถูกอนุญาตแก่ผู้อยู่ใต้ปกครองคนใดก็ตาม ของสังคมการเมืองนั้น เพื่อการใช้[ประโยชน์]ตามธรรมดา ไม่สามารถ และไม่ควรที่จะถูกห้ามโดยสังคมการเมืองนั้น ที่มีต่อกลุ่มทางศาสนาใดๆ ของประชาชน สำหรับการใช้ในทางศาสนาของเขา ... เพียงแต่พนักงานผู้ปกครองควรที่จะให้ความระมัดระวังที่จะไม่ใช้อำนาจหน้าที่อย่างไม่ถูกต้อง เพื่อที่จะกดขี่บังคับศาสนจักรใดๆ ภายใต้การกล่าวอ้างถึงประโยชน์สาธารณะ^{๑๑๑}

เรื่องศาสนาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ และความรอดพ้นจากบาป วิธีการไปสู่เป้าหมายดังกล่าว ไม่ใช่หน้าที่ของรัฐ หรือแม้กระทั่งผู้หนึ่งผู้ใดจะไปบังคับผู้อื่น พนักงาน

^{๑๑๑} John Locke, "A Letter Concerning Toleration," in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 37.

ผู้ปกครองซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐในกิจการทางโลก ไม่ใช่ผู้ที่ล่องรู้ถึงเส้นทางไปสู่เป้าหมาย ดังกล่าว ไม่สามารถจะเป็นผู้ชี้แนะได้ และขอบเขตของเรื่องราวทั้งสองส่วนนี้ นอกจากจะเป็นเรื่อง ขอบเขตการใช้อำนาจที่ไม่อาจเข้าไปก้าวล่วงในกิจการของอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว ก็ยังหมายถึงการที่ฝ่าย หนึ่งก็ไม่สามารถจะมอบหมายอำนาจหน้าที่ของตนเองที่มีอยู่ ไปให้กับอีกฝ่ายหนึ่งได้

๓.๒ ศาสนจักรที่เป็นทางการหรือศาสนาประจำชาติ กับกลุ่มทางศาสนาอื่นๆ

ล๊อค ได้เสนอทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรม ภายใต้บริบทของความแตกต่างหลากหลายทาง ศาสนา ซึ่งเป็นกลุ่มนิยายย่อย ภายในหมู่ชาวคริสต์เอง ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นเรื่อง ระหว่างศาสนจักรของทางการหรือเป็นประเพณีและที่สำคัญก็คือศาสนจักรดังกล่าวยังยึดมั่นถือมั่น ว่าความเชื่อของตนเท่านั้นที่ถูกต้อง จึงมองว่ากลุ่มที่แยกตัวออกไปหรือเห็นแตกต่างออกไปเป็น พวกนอกกริต มีความเชื่อที่ผิด สิ่งที่ ล๊อค ได้เสนอไว้ก็คือว่าเรื่องความรอดพ้นจากบาปอันเป็น เป้าหมายสำคัญของคริสต์ศาสนา วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวไม่ใช่หน้าที่ของผู้ใดที่จะ ไปบังคับผู้อื่นและตัดสินได้ว่าวิธีการของตนเป็นวิธีการที่ถูกต้อง ทุกศาสนาจักร ก็เป็นศาสนจักรที่ ยึดจารีตทางศาสนา ด้วยกันทั้งนั้น การจะตัดสินได้ว่าความเชื่อของผู้ใดถูกต้องมีผู้มีอำนาจเพียงผู้ เดียวเท่านั้น คือพระเจ้าเป็นเจ้า หากศาสนจักรที่เป็นทางการเห็นว่าความเชื่อของตนเองถูกต้อง สิ่ง ที่ทำได้ต่อผู้ที่เห็นว่ามีความเชื่อที่ผิด ก็คือ การสั่งสอน แนะนำ ดักเตือน หรือวิธีการลงโทษอย่าง รุนแรงที่สุดที่จะกระทำได้ ก็คือ การขับพยานกรรม เท่านั้น ศาสนจักรที่เป็นทางการ ไม่อาจใช้ กำลังบังคับ หรืออาศัยอำนาจทางการเมืองของรัฐ เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องราวทางศาสนาของกลุ่ม นิยายต่างๆ ได้

๓.๓ ศาสนจักรประจำชาติ กับต่างศาสนา

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างศาสนจักรประจำชาติ กับคนต่างศาสนา หรือคนนอกศาสนา มีน้อยกว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างหมู่ชาวคริสต์ด้วยกันเอง ในบริบทของ ล๊อค ความสัมพันธ์ ระหว่างศาสนจักรประจำชาติ กับคนต่างศาสนา นอกจากจะมีเหตุผลเช่นเดียวกันในด้านความเชื่อ ของแต่ละคนแล้ว ล๊อค ก็ยังให้การคุ้มครองสิทธิพลเมือง ไม่มีว่าจะจะเป็นชาวคริสต์ หรือคนต่าง ศาสนาอย่างมุสลิม ชาวยิว หรือพวกนอกศาสนา ก็จะได้รับความสะดวกสิทธิพลเมืองอย่างเท่า เทียมกัน

๓.๔ ระหว่างปัจเจกบุคคลด้วยกันเอง

ปัจเจกชนนิยมของ ล๊อค ทำให้เขาเสนอให้มีขันติธรรมในระดับบุคคลที่เป็นส่วนตัว โดย “ไม่มีบุคคลใดโดยส่วนตัว ที่จะมียุทธวิธีใดๆ ในการกระทำใดๆ ที่จะมียุทธวิธีอย่างไม่มีเหตุผลต่ออีก บุคคลหนึ่ง ในการใช้ประโยชน์ในทางพลเมืองของเขา อันมีสาเหตุเนื่องมาจากว่าเขาอยู่ในอีก ศาสนจักรหนึ่งหรือในอีกศาสนาหนึ่ง”^{๑๖} สิทธิทั้งหมดและสิทธิของความเป็นพลเมือง เป็นของ

^{๑๖} Ibid., p. 23.

มนุษย์ทุกคน เมื่อ ล็อก ให้สิทธิ์ดังกล่าวแก่กระทิงต่อชาวต่างด้าวที่เข้ามาพักอาศัยอยู่ในสังคม การเมืองนั้น ซึ่งไม่อาจจะถูกละเมิดสิทธิ์ดังกล่าวได้ ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นคริสเตียน หรือผู้นอกศาสนา (pagan) และเมื่อ ล็อก “ยอมรับในความแตกต่างซึ่งกันและกันของบุคคลต่างๆ โดยส่วนตัว ซึ่งมีความแตกต่างกันจากอีกบุคคลหนึ่งในด้านของศาสนา”^{๑๖๓} แต่ละบุคคลไม่ว่าจะอยู่ในศาสนจักรใด จึงย่อมต้องมีขันติธรรมซึ่งกันและกันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่เป็นสมาชิกของ ศาสนจักรที่เป็นทางการ ซึ่งโดยปกติจะมีจำนวนที่มากกว่าคนส่วนน้อยในลัทธินิกายอื่น จึงอยู่ใน ซึ่งควรจะต้องมีขันติธรรมต่อคนส่วนน้อยดังกล่าวที่มีความเชื่อแตกต่างออกไป

ขันติธรรมและเสรีภาพทางศาสนา กับเสรีภาพในสิทธิพลเมือง

การเสนอทฤษฎีว่าด้วยขันติธรรมของ ล็อก เริ่มต้นด้วยการแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างศาสนจักรกับสังคมการเมือง โดยในด้านของสังคมการเมือง “เป็นสังคมของมนุษย์ซึ่งก่อตั้งขึ้นมาเพียงเพื่อการจัดการให้ได้มา การคุ้มครอง และการทำให้เพิ่มขึ้นซึ่งผลประโยชน์ของพลเมืองของสังคมการเมืองนั่นเอง” ล็อก ยังได้ขยายความให้เห็นว่า “ผลประโยชน์ของพลเมือง” นั้นก็มีอยู่หลายประการ โดยเน้นให้เห็นว่าสำหรับเรื่องของสังคมการเมืองนั้น เป็นเรื่องราวในทางโลก ผลประโยชน์ของพลเมืองจึงเป็นผลประโยชน์ในทางโลก อันได้แก่ “ชีวิต เสรีภาพ สุขภาพ และสภาวะความเจ็บป่วยของร่างกาย และการครอบครองเป็นเจ้าของสิ่งของทางวัตถุ อาทิเช่น เงิน ที่ดิน บ้านเรือน เครื่องเรือน และสิ่งอื่นเช่นเดียวกันนี้”^{๑๖๔}

นอกจากนี้ในงานเรื่อง *The Second Treatise of Government* การอธิบายถึงสภาวะธรรมชาติจนไปสู่สภาวะสังคมการเมืองของ ล็อก ทำให้เราเห็นภาพของเสรีภาพ อันเป็นเสรีภาพในทางโลกได้ชัดเจนขึ้น กล่าวคือ ในสภาวะธรรมชาติ ล็อก เห็นว่าเป็น “สภาวะของเสรีภาพอันสมบูรณ์แบบ ที่จะออกคำสั่งต่อการกระทำต่างๆ ของเขา และกำหนดจัดวางสิ่งที่เขาเป็นเจ้าของ รวมถึงบุคคลต่างๆ ในแบบที่เขาคิดว่าเหมาะสม ภายในขอบเขตของกฎแห่งธรรมชาติ โดยปราศจากการร้องขอให้ละไว้ หรือขึ้นอยู่กับเจตจำนงของมนุษย์คนอื่นๆ คนใดก็ตาม”^{๑๖๕} นอกจากสภาวะธรรมชาติจะเป็นสภาวะของเสรีภาพอันสมบูรณ์แบบแล้ว ยังเป็นสภาวะของความเท่าเทียมกัน ในสภาวะดังกล่าวอำนาจและหน้าที่ในการบังคับกฎ (Jurisdiction) มีอยู่ซึ่งกันและกัน ไม่มีคน

^{๑๖๓} Ibid., p. 23.

^{๑๖๔} Ibid., p. 17.

^{๑๖๕} John Locke, *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett, sixteenth printing (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), p. 269.

หนึ่งคนใดมีมากกว่าอีกคนหนึ่ง^{๑๖} อย่างไรก็ตามสภาวะธรรมชาติก็ไม่ใช่สภาวะที่ห้ามมนุษย์กระทำ
 ถึงใดได้ทุกอย่าง สภาวะธรรมชาติ ยังมีกฎแห่งธรรมชาติ ใช้ปกครองสภาวะดังกล่าวอยู่ ซึ่งเป็นกฎ
 ที่ผูกพันมนุษย์ทุกคน และเหตุผลซึ่งเป็นกฎดังกล่าวได้สอนมนุษย์ทุกคน ว่ามนุษย์มีความเท่าเทียม
 กันและเป็นอิสระ ไม่มีคนหนึ่งคนใดควรที่จะทำอันตรายอีกคนหนึ่ง ในชีวิต สุขภาพ เสรีภาพ หรือ
 ทรัพย์สินที่เขาเป็นเจ้าของ^{๑๗}

ในทัศนะของ ล็อก เขาเห็นว่า หาก“มนุษย์มีชีวิตอยู่ด้วยกัน ไปตามเหตุผล โดยปราศจากผู้ที่
 มีอำนาจเหนือผู้อื่นบน โลกนี้ ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ที่จะตัดสินระหว่างมนุษย์ด้วยกัน จะเป็นสภาวะ
 ธรรมชาติที่เป็น ไปอย่างเหมาะสม^{๑๘}” แต่เมื่อมีมนุษย์ผู้ที่พยายามจะนำมนุษย์อีกคนหนึ่งเข้าไปสู่
 อำนาจอันเบ็ดเสร็จเด็ดขาดของเขา เป็นการที่มนุษย์ได้ “นำตัวเองเข้าไปสู่สภาวะของสงคราม”^{๑๙}
 เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงสภาวะของสงคราม เป็นเหตุผลที่ยิ่งใหญ่อย่างหนึ่งของมนุษย์ทั้งหลายที่จะนำ
 ตนเองเข้าไปอยู่ในสังคม และออกจากสภาวะธรรมชาติ^{๒๐} การหลีกเลี่ยงสภาวะสงครามของมนุษย์
 เพื่อเข้าไปสู่สภาวะของสังคม ตามทัศนะของ ล็อก จึงต้องมีกฎหมายและอำนาจที่จะจัดทำกฎหมาย
 นั้นเพื่อใช้แทนกฎแห่งธรรมชาติ ที่ควบคุมมนุษย์อยู่ในสภาวะธรรมชาติ และอำนาจดังกล่าวจะต้อง
 เกิดขึ้นด้วยฉันทานุมัติ ของมนุษย์เท่านั้น

ล็อก ได้อธิบายให้เห็นถึงเสรีภาพของมนุษย์ ทั้งเสรีภาพของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติ
 และเสรีภาพที่มนุษย์ได้เข้ามาอยู่ในสังคมการเมืองแล้ว ไว้ว่า

เสรีภาพตามธรรมชาติ จะต้องเป็นอิสระจากอำนาจที่เหนือกว่าใดๆ ก็ตาม ในโลกนี้
 และจะต้องไม่อยู่ภายใต้เจตจำนง หรืออำนาจหน้าที่ที่สามารถบัญญัติกฎได้ ของมนุษย์
 แต่จะมีเพียงกฎแห่งธรรมชาติสำหรับการปกครองของเขา *เสรีภาพของมนุษย์ใน*
สังคม ไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจที่สามารถบัญญัติกฎได้ของผู้อื่น นอกเสียจากอำนาจนั้น
 จะได้รับการจัดตั้งโดยฉันทานุมัติ (consent) ในสังคมการเมือง (Common-wealth)
 ไม่ได้อยู่ภายใต้การครอบงำของเจตจำนงใดๆ หรือการจำกัดของกฎใดๆ แต่สิ่งที่องค์กร
 นิติบัญญัติจะกำหนด เป็นไปตามความไว้วางใจ (trust) ที่อยู่ในสิ่งนั้น ^{๒๑}

^{๑๖} Ibid., p. 269.

^{๑๗} Ibid., pp. 270-1.

^{๑๘} Ibid., p. 280.

^{๑๙} Ibid., p. 279.

^{๒๐} Ibid., p. 282.

^{๒๑} Ibid., p. 283.

จะเห็นได้ว่า เสรีภาพของมนุษย์ทั้งในสภาวะธรรมชาติ และในสังคมการเมือง เสรีภาพของมนุษย์ ก็คือการที่ไม่ต้องอยู่ภายใต้เจตจำนงของบุคคลอื่น นอกจากเจตจำนงของตนเอง สิ่งที่จะมาควบคุมเสรีภาพของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติ ก็คือ กฎแห่งธรรมชาติ ซึ่งเป็นกฎของเหตุผล สิ่งที่จะมาควบคุมเสรีภาพของมนุษย์ในสังคมการเมือง ก็คือ องค์กรนิติบัญญัติที่จะออกกฎหมาย แต่ก็มีเงื่อนไขที่อำนาจดังกล่าวนั้นจะต้องได้รับการจัดตั้งโดยฉันทานุมัติของมนุษย์เองเท่านั้น และประเด็นที่สำคัญก็คือว่า ทั้งเสรีภาพในสังคมการเมือง และเสรีภาพในสภาวะธรรมชาติ เป็นเสรีภาพที่มนุษย์สามารถเลือกที่จะกระทำสิ่งใดก็ตาม ที่เป็นไปตามเจตจำนงของตนเอง สิ่งที่จะมาควบคุมเจตจำนง ก็คือ กฎแห่งธรรมชาติในสภาวะธรรมชาติ และกฎหมายขององค์กรนิติบัญญัติในสังคมการเมือง ดังคำกล่าวของ ล็อก ที่ระบุไว้ว่า

เสรีภาพอย่างหนึ่งเพื่อที่จะทำตามเจตจำนงที่เป็นของข้าพเจ้าเอง ในทุกๆ สิ่ง ซึ่งกฎไม่ได้กำหนดไว้ และไม่ต้องอยู่ภายใต้เจตจำนงที่ไม่น่าเชื่อถือ ไม่นั่นอน ไม่อาจจะรู้ได้และเป็นไปตามอำเภอใจของมนุษย์อีกคนหนึ่ง เช่นเดียวกับเสรีภาพในสภาวะธรรมชาติ ที่ไม่ต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดอื่นใด นอกเสียจากกฎแห่งธรรมชาติ^{๑๖}

เมื่อได้พิจารณาเสรีภาพในขอบเขตของสังคมการเมือง แล้วจะเห็นว่าเสรีภาพของมนุษย์ในสังคมการเมือง เป็นเรื่องทางโลกซึ่งเป็นผลประโยชน์ของมนุษย์ที่จะต้องได้รับการปกป้องจากรัฐ เสรีภาพในสังคมการเมืองของมนุษย์เป็นเสรีภาพของมนุษย์ที่จะทำสิ่งต่างๆ ไปตามเจตจำนงของตนได้ เป็นเสรีภาพในการกระทำทางกายภาพเพื่อผลประโยชน์ทางพลเมือง โดยมีขอบเขตของกฎหมายที่มาจากองค์กรนิติบัญญัติที่มนุษย์มีฉันทานุมัติร่วมกันจัดตั้งขึ้น แต่เมื่อพิจารณาถึงเสรีภาพทางศาสนา จะต้องพิจารณาอยู่ในขอบเขตของความเป็นศาสนจักร และตามที่ ล็อก ได้พยายามแยกให้เห็นถึงความแตกต่างจากฝ่ายอาณาจักรแล้ว เราจะเห็นความแตกต่างอยู่หลายประเด็น โดยเมื่อพิจารณาจากกรอบการเสนอขันติธรรมของ ล็อก ที่ได้วิเคราะห์ไปแล้ว จะเห็นได้ว่าเสรีภาพทางศาสนาของ ล็อก จึงอาจแยกได้เป็น ๓ ด้าน คือ

๑) ด้านญาณวิทยา เสรีภาพในทางศาสนา ตามทัศนะของ ล็อก ในเชิงญาณวิทยา เป็นเสรีภาพในด้านความเชื่อ ที่บุคคลจะต้องไม่ถูกบังคับให้มีความเชื่อทางศาสนาแบบใดแบบหนึ่ง ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ก้ำกัวยากนอกไม่สามารถบังคับกับความเชื่อได้ อย่างไรก็ตามความเชื่อนี้ก็ไม่ได้อยู่ภายใต้เจตนาธรรมณ์ของมนุษย์ ดังนั้น เสรีภาพในด้านความเชื่อทางศาสนา จึงไม่ใช่เสรีภาพแบบที่มนุษย์จะมีเสรีที่จะตัดสินใจเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้ เรามีเสรีภาพเพียงที่จะตัดสินใจเลือกรับสิ่งใด

^{๑๖} Ibid., p. 284. (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษาเอง)

หรือเลือกเข้าไปอยู่ในสิ่งแวดล้อม ที่จะสร้างให้เกิดความเชื่อได้เท่านั้น เช่น เสรีภาพที่จะเลือกหนังสือที่จะอ่าน เลือกภาพยนตร์ที่จะดู เลือกฟังคำเทศนาของพระในนิกายใด เป็นต้น

๒) กรอบด้านเทววิทยา เสรีภาพทางศาสนาในด้านเทววิทยา จะเห็นได้ว่า ล็อก ปฏิเสธการครอบงำทั้งด้านวิธีการที่จะทำมนุษย์รอดพ้นจากบาป ที่ศาสนจักรใดจะสามารถครอบงำความเชื่อในด้านวิธีการ ไปสู่ความรอดของมนุษย์ และการปฏิเสธอำนาจผูกขาดจากการจัดลำดับชั้นของสถาบันสงฆ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการจัดรูปแบบของศีลธรรมแบบคาทอลิกที่ควบคุมอำนาจสงฆ์ไว้ได้ เสรีภาพทางศาสนาในกรอบด้านเทววิทยาของ ล็อก จึงเป็นการที่มนุษย์มีเสรีภาพที่จะมีความเชื่อ เสรีภาพที่จะตีความพระคัมภีร์ เสรีภาพของปัจเจกบุคคลที่จะดูแลจิตวิญญาณของตนเองด้วยการแสดงศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้า เป็นเสรีภาพในการเลือกวิธีการที่จะทำให้ตนรอดพ้นจากบาปด้วยตนเอง

ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยว่า มนุษย์เหล่านี้มีผู้ปกครองคนหนึ่งในศาสนจักรของพวกเขา เป็นศาสนจักรที่ได้รับการสถาปนาโดยระยะเวลาอันยาวนานที่สืบต่อกันมา ในฐานะที่เขาตัดสินใจแล้วว่าจะมีความจำเป็น ทำให้ข้าพเจ้าอาจจะมีเสรีภาพในขณะเดียวกันนี้ เพื่อที่ร่วมเข้ากับสังคมนั้น ซึ่งข้าพเจ้าได้ถูกชักจูงสิ่งต่างๆเหล่านั้นเพื่อที่จะได้รับการจัดตั้ง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อความรอดของจิตวิญญาณของข้าพเจ้า ในการกระทำนี้ เสรีภาพในทางศาสนา (Ecclesiastical liberty) ก็จะได้รับปกป้องในทุกๆ ด้าน และก็ไม่มียุติธรรมผู้ใดจะมีผู้จัดทำกฎหมายคนหนึ่ง (a legislator) ที่จะมาบังคับอยู่บนตัวเขาเอง แต่ว่าจะเป็นตัวของเขาเองที่จะสามารถเลือกได้^{๒๐๐}

เมื่อมนุษย์มีเสรีภาพที่จะเลือกวิธีการที่จะทำให้ตนเองไปสู่จุดมุ่งหมายทางจิตวิญญาณแล้ว มนุษย์จึงมีเสรีภาพที่เลือกเข้าร่วมศาสนจักรใดศาสนจักรหนึ่งตามที่ตนเองมีความเชื่อ เสรีภาพทางศาสนาในแง่นี้มาจากลักษณะของศาสนจักรหนึ่งๆ ที่ ล็อก กล่าวว่าศาสนจักรเป็น “สังคมที่เป็นไปโดยสมัครใจและเสรี” และ “ไม่มีผู้ใดเป็นสมาชิกของศาสนจักรใดมาโดยกำเนิด”^{๒๐๑} เสรีภาพทางศาสนาในลักษณะนี้จึงเป็นการที่มนุษย์สามารถที่จะตัดสินใจเลือกเข้าสู่ศาสนจักรหรือนิกายใดก็ได้ *ตามที่ตนเองมีความเชื่อ* ไม่ใช่ *การตัดสินใจเลือกได้ตามเจตนา* แต่เมื่อมนุษย์ได้เข้าสู่ศาสนจักรหรือนิกายใดแล้ว หากภายหลังพบสิ่งใดก็ตามที่เป็นความผิดพลาดของลัทธิ หรือสิ่งที่ไม่เหมาะสมของพิธีกรรมในการแสดงศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้า ที่จะสามารถทำให้บรรลุเป้าหมายทางศาสนาได้ เขาย่อมมีเสรีภาพอย่างเต็มเปี่ยมที่จะออกจากศาสนจักรหรือนิกายนั้น

^{๒๐๐} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 21.

^{๒๐๑} *Ibid.*, p. 20.

มนุษย์ทุกคนรู้และยอมรับว่าพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของที่จะได้รับการแสดงศรัทธาโดยเปิดเผย ในที่สาธารณะ เหตุใดจะต้องบังคับให้อีกคนหนึ่งให้ร่วมชุมนุมรวมตัวกันในที่สาธารณะด้วย? ดังนั้น มนุษย์ที่ได้รับการก่อให้เกิดขึ้นในเสรีภาพนี้ ได้เข้าไปสู่สังคม ทางศาสนาบางสังคม ซึ่งเขาได้พบปะกัน ไม่ใช่แค่เพียงการอบรมสั่งสอนซึ่งกันและกันเท่านั้น แต่เพื่อเป็นเจ้าของต่อโลกซึ่งเขาได้แสดงการบูชาพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า และเสนอสิ่งต่างๆ ต่อองค์พระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า (His Divine Majesty) อันได้แก่ การบริการซึ่งในตัวเอง ไม่ต้องกระดากอายต่อสิ่งนั้น และเช่นที่เขาคิดว่ามีใช่เป็นสิ่งไม่มีค่าของเขา ไม่ใช่ไม่ สามารถจะยอมรับต่อเขา และในท้ายที่สุด สิ่งนั้น โดยความบริสุทธิ์ของลัทธิความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ของชีวิต และรูปแบบที่ศิขงพิธีกรรมแห่งการบูชา มันอาจจะวาดภาพ สิ่งอื่นๆ ต่อความรักของศาสนาที่แท้จริง และปฏิบัติสิ่งต่างๆ เช่นนี้ในศาสนา ในฐานะ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะกระทำโดยมนุษย์เป็นส่วนตัวแต่ละคนที่แยกออกไป^{๒๐๔}

เป้าหมายที่มนุษย์สมัครใจเข้าร่วมศาสนจักร นอกจากจะเป็นเรื่องความเชื่อภายในจิตใจของ มนุษย์ที่มีต่อศาสนานั้นแล้ว เป้าหมายอีกประการหนึ่งที่เป็นลักษณะสำคัญอีกอย่างหนึ่งของ ศาสนจักร ก็คือ การประกอบพิธีกรรม เสรีภาพทางศาสนา นอกจากจะเป็นเสรีภาพภายในใจจิตใจที่ มนุษย์สามารถจะมีความเชื่อได้ ยังต้องมีเสรีภาพที่จะประกอบพิธีกรรมได้ตามความเชื่อ การ ประกอบพิธีกรรมเป็นการแสดงออกทางกายภาพ ที่มีความเชื่อมโยงกับความเชื่อภายในจิตใจ

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมแห่งการบูชาที่เป็นเรื่องภายนอก ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า ใน ประการแรก ซึ่งพนักงานผู้ปกครองไม่มีอำนาจที่จะใช้กำลังบังคับโดยกฎหมาย ทั้ง ในศาสนจักรที่เขาเป็นเจ้าของ หรือน้อยกว่ามากในอีกศาสนจักรหนึ่ง การใช้พิธีการ หรือการเฉลิมฉลองสิ่งใดๆ ก็ตามในพิธีกรรมแห่งการบูชาพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า และสิ่งนี้ ไม่ใช่เพียงเพราะว่าศาสนจักรเหล่านี้เป็นสังคมที่เสรี แต่เป็นเพราะสิ่งใดก็ตามที่ถูก ปฏิบัติในพิธีกรรมแห่งการบูชาพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าจะมีเหตุผลที่ชอบธรรมได้ก็เท่าที่มันถูก เชื่อโดยผู้มันซึ่งปฏิบัติมันเพื่อที่จะได้รับการยอมรับต่อพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า อะไรก็ตามที่ ไม่ได้ถูกทำด้วยสิ่งที่เป็นหลักประกันของศรัทธาจะไม่ใช่สิ่งที่ดีในตัวเอง และมัน ยังไม่สามารถที่จะได้รับการยอมรับจากพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า ดังนั้น การกำหนดคะแนนเสียง เหล่านี้ต่อบุคคลใดก็ตาม ซึ่งเป็นการตรงกันข้ามกับการตัดสินใจด้วยตัวของเขาเอง เป็นผลกระทบที่เป็นการออกคำสั่งให้เขาต่อต้านพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า ซึ่งพิจารณาได้ว่า

^{๒๐๔} Ibid., pp. 32-3.

เป้าหมายของศาสนาทั้งมวลก็คือการทำให้พระองค์พึงพอพระทัย และนั่นก็คือว่า เสรีภาพเป็นสิ่งที่จำเป็น โดยเนื้อแท้สำหรับจุดมุ่งหมายดังกล่าว ปราภฏออกมาเป็นเรื่อง น่าเหลือใจเกินกว่าที่จะแสดงให้เห็นออกมา^{๒๐๖}

เสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมนี้ ถือเป็นเสรีภาพในการกระทำทางกายภาพ ดังนั้น เมื่อพิจารณาเทียบเคียงกับเสรีภาพในสิทธิของพลเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่าเมื่อ ล็อก ให้เสรีภาพของมนุษย์ ที่จะกระทำสิ่งใดๆ อย่างเสรีได้ตามเจตจำนงของมนุษย์ในสังคมการเมืองโดยมีกฎหมายที่ออกโดย องค์นิติบัญญัติที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น โดยฉันทานุมัติของมนุษย์ในสังคมการเมืองนั้นเป็นสิ่งควบคุม ดังนั้น การประกอบพิธีกรรมที่เป็นการกระทำทางกายภาพเช่นเดียวกัน จึงได้รับการรับรอง เช่นเดียวกัน สิ่งที่จะเป็นข้อจำกัดในการใช้เสรีภาพดังกล่าว ก็คือไม่ขัดต่อผลประโยชน์ของพลเมือง โดยทั่วไป สิ่งใดที่มนุษย์มีเสรีภาพทำได้ในสังคมการเมือง มนุษย์ก็ย่อมกระทำได้ในพิธีกรรมแห่ง การบูชาในเรื่องราวทางศาสนา

หากว่ามนุษย์ผู้ใดก็ตามอาจนำมาซึ่งขนมปังหรือเหล้าองุ่น โดยถูกต้องตามกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นการนั่งหรือการคุกเข่าในบ้านของเขาเอง กฎหมายก็ไม่ควรที่จะตัดทอน เสรีภาพเช่นเดียวกันนี้ในการประกอบพิธีกรรมในทางศาสนาของเขา แม้ว่าใน ศาสนจักร การใช้ขนมปังและเหล้าองุ่นจะแตกต่างกันมากและจะเป็นการประยุกต์ใช้ เพื่อความลึกซึ้งของความเชื่อและพิธีการของการบูชาพระเจ้าผู้เป็นเจ้า ก็ตาม^{๒๐๗}

๓) กรอบในทางปฏิบัติหรือในทางการเมือง

การให้เสรีภาพทางศาสนา ในทัศนะของ ล็อก ไม่ได้ทำให้เกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มที่จะ ถูกความต่อความมั่นคงของสังคมการเมืองแต่อย่างใด ตรงกันข้ามการปิดกั้นเสรีภาพทางศาสนา ต่างหาก ที่จะทำให้เกิดการกดขี่ต่อกลุ่มประชาชนดังกล่าวและกลายเป็นกลุ่มที่จะมีภัยคุกคามต่อ ความมั่นคงของสังคมการเมือง โดยการรวมตัวเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ

ไม่ได้เกิดขึ้น โดยสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะต่อเนื้อแท้ของการรวมตัวเช่นนั้น แต่ เกิดขึ้นโดยสภาวะที่ไม่มีความสุขของเสรีภาพที่ถูกกดขี่หรือเสรีภาพที่ขาดความมั่นคง (an oppressed or ill-settled liberty) ข้อกล่าวหาเหล่านี้จะสิ้นสุดลงโดยเร็วหากว่ากฎ ของขันติธรรมได้ลงหลักปักฐานลงในครั้งหนึ่ง ซึ่งศาสนจักรทั้งหมดมีพันธะผูกพัน ให้วางขันติธรรมลงในฐานเป็นรากฐานของเสรีภาพของพวกเขา และตั้งสอนว่า

^{๒๐๖} Ibid., p. 33.

^{๒๐๗} Ibid., p. 37.

เสรีภาพของมโนธรรมเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ เป็นของผู้ที่ไม่เห็นด้วย(ทางศาสนา)อย่างเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นของตัวเองของเขาเอง และไม่มีผู้ใดควรที่จะถูกบังคับในเรื่องราวของศาสนา ไม่ว่าจะโดยกฎหมายหรือการใช้กำลัง^{๒๐๔}

เมื่อเปรียบเทียบกับสิทธิในการมีเสรีภาพภายใต้สังคมการเมืองอันเป็นเรื่องราวทางโลกแล้ว จะพบความแตกต่าง ในแง่ที่มาและเหตุผลรองรับการมีเสรีภาพ สิทธิในการมีเสรีภาพในสังคมการเมือง มีรากฐานมาจากสิทธิในสภาวะธรรมชาติที่ “มนุษย์มีเสรีภาพตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นอิสระจากอำนาจอื่นใดที่เหนือกว่าในโลกนี้ และไม่ต้องตกอยู่ภายใต้เจตจำนงหรืออำนาจเชิงนิติบัญญัติของผู้ใด แต่ทั้งนี้ จะต้องมี[เสรีภาพ] ภายในขอบเขตของกฎแห่งธรรมชาติ”^{๒๐๕} แต่เนื่องจากในสภาวะธรรมชาติ มนุษย์มีความสามารถในการใช้กฎแห่งธรรมชาติได้ไม่เหมือนกัน และความต้องการหลีกเลี่ยงสภาวะสงครามที่มีมนุษย์ผู้หนึ่งพยายามมีอำนาจเหนือผู้อื่น มนุษย์จึงมีฉันทานุมัติร่วมกันที่จะเข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในสังคมการเมือง และมอบอำนาจในการตัดสินใจและลงโทษผู้ละเมิดกฎให้รัฐใช้แทน เสรีภาพดังกล่าวจึงเป็นเสรีภาพที่จำกัดอยู่ภายใต้ “อำนาจที่จัดตั้งขึ้น โดยความยินยอมของประชาชนในสังคมนั้น” และ “เป็นไปตามกฎหมายที่ถูกบัญญัติขึ้น โดยความไว้วางใจ”^{๒๐๖} เป็นเสรีภาพที่มนุษย์สามารถจะแสวงหาความสุขในทางโลกได้ตามเจตนารมณ์ที่มนุษย์ต้องการ แตกต่างจากเสรีภาพทางศาสนาอันเป็นเรื่องของความเชื่อซึ่งไม่อยู่ใต้เจตจำนง

เมื่อได้เปรียบเทียบ ได้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างเสรีภาพทางศาสนาอันเป็นเรื่องของความเชื่อกับสิทธิในการเสรีภาพที่เป็นเรื่องทางโลกในสังคมการเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่า เหตุผลทางญาณวิทยาและเหตุผลทางเทววิทยา ทำให้เกิดเหตุผลทางการเมือง ที่รัฐจะต้องมีขันติธรรมไม่ใช่กำลังบังคับต่อความเชื่อทางศาสนา ยังอีกมิติหนึ่งที่จะได้อภิปรายให้เห็น ก็คือ การมีฉันทานุมัติออกจากสภาวะธรรมชาติเข้ามาอยู่ในสภาวะสังคมการเมือง ได้ทำให้เสรีภาพทางศาสนาเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาถึงสภาวะธรรมชาติของ ล็อก อีกครั้งหนึ่ง จะเห็นว่าก่อนที่มนุษย์จะมีฉันทานุมัติเข้ามาอยู่ในสภาวะสังคมการเมือง ก็คือ สภาวะที่มนุษย์มีเจตจำนงสามารถจะทำสิ่งใดก็ตาม โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้เจตจำนงของผู้อื่น ยกเว้นการอยู่ภายใต้กฎแห่งธรรมชาติ ซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุผลที่พระเจ้าเป็นเจ้าได้ประทานมาให้มนุษย์ทุกคนเช่นเดียวกับที่ได้ประทานให้แก่อาดัม^{๒๐๗}

^{๒๐๔} Ibid., p. 47.

^{๒๐๕} John Locke, *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett, sixteenth printing (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), p. 283.

^{๒๐๖} Ibid., p. 283.

^{๒๐๗} Ibid., p. 305.

ดังนั้น ในสภาวะธรรมชาติ เหนือขึ้นไปจากเจตจำนงของมนุษย์ คือ มโนธรรมของมนุษย์ที่จะกระทำในสิ่งที่เห็นว่าเป็นไปตามกฎแห่งธรรมชาติด้วยตัวเอง

การมีฉันทานุมัติ เป็นการที่มนุษย์ทำตามมโนธรรมซึ่งพระผู้เป็นเจ้าประทานมาให้ เพื่อสละสิทธิที่มีอยู่ในสภาวะธรรมชาติให้องค์อธิปัตย์ แต่ก็เป็นการสละได้แต่เพียงสิ่งที่อยู่ภายใต้เจตจำนงเท่านั้น มนุษย์ไม่อาจมีฉันทานุมัติ สละสิ่งที่อยู่เหนือเจตจำนง ไปให้องค์อธิปัตย์ได้ ดังนั้น เสรีภาพในมโนธรรมของมนุษย์จึงไม่ใช่สิทธิที่จะสละให้องค์อธิปัตย์ได้ และเสรีภาพดังกล่าวก็จะต้องมีอยู่อย่างสมบูรณ์แม้เมื่อได้เข้ามาอยู่ในสังคมการเมืองแล้ว ในอีกด้านขององค์อธิปัตย์ อำนาจหน้าที่ที่จำกัดอยู่เฉพาะประโยชน์ของพลเมืองเท่านั้น ดังที่ ล็อก ได้แยกแยะให้เห็นว่า

การกระทำในเชิงศีลธรรมอยู่ในความครอบครองของอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจรวมทั้งของศาลภายนอกจิตใจ และภายในจิตใจ ทั้งของผู้ปกครองทางพลเมืองและผู้ปกครองภายใน ข้าพเจ้าหมายถึงทั้งของพนักงานผู้ปกครอง และของมโนธรรม ดังนั้น ณ ที่นี้จะเป็นอันตรายอย่างยิ่ง หากจะปล่อยให้ หนึ่งในบรรดาอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจเหล่านี้ มีต่ออำนาจหน้าที่ส่วนอื่น และความไม่ลงรอยกันเกิดขึ้นระหว่างผู้รักษาความสงบเรียบร้อยสาธารณะ กับบรรดาผู้ดูแลจิตวิญญาณ^{๒๒๒}

สิ่งที่รัฐบาลได้รับฉันทานุมัติให้มาดูแลสิทธิของพลเมือง จึงไม่สามารถก้าวล่วงเข้าไปในพื้นที่ของมโนธรรม และ ล็อก ก็เห็นว่า “การมีเสรีภาพของมโนธรรมเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์”^{๒๒๓} เมื่อรัฐบาลไม่ได้รับมอบให้ดูแลเรื่องทางจิตวิญญาณหรือมโนธรรมของพลเมือง ในอีกด้านหนึ่ง ศาสนจักรก็ไม่ใช่ผู้ได้รับฉันทานุมัติให้ดูแลเรื่องทางโลกแก่พลเมือง ดังนั้น “รัฐบาลพลเมือง ไม่สามารถมอบสิทธิอย่างใหม่ ให้แก่ศาสนจักร และศาสนจักรก็ไม่สามารถมอบให้รัฐบาลพลเมืองได้”^{๒๒๔}

คำถามที่เกิดขึ้นตามมาเสมอเกี่ยวกับเสรีภาพในมโนธรรม ก็คือ หากมโนธรรม หรือความเชื่อทางศาสนาดังกล่าว ขัดกับกฎหมายที่จัดทำขึ้นโดยองค์อธิปัตย์ซึ่งได้รับฉันทานุมัติจัดตั้งขึ้นมา จะมีทางออกอย่างไร การตอบปัญหาดังกล่าวจะต้องแยกประเด็นการพิจารณาเป็นดังนี้

ภายใต้เงื่อนไขของความเชื่อในการมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า มนุษย์จึงยอมรับว่ามีกฎแห่งธรรมชาติ ซึ่งเป็นกฎของเหตุผล มโนธรรมของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามกฎแห่ง

^{๒๒๒} John Locke, “A Letter Concerning Toleration,” in *John Locke: A Letter Concerning Toleration in focus*, eds. John Horton and Susan Mendus, p. 42.

^{๒๒๓} *Ibid.*, p. 47.

^{๒๒๔} *Ibid.*, p. 24.

ธรรมชาติ จึงไม่อาจขัดกับกฎหมายที่จัดทำขึ้น โดยองค์อธิปัตย์ที่มนุษย์มีจิตตั้งขึ้นมาใน
สภาวะของสังคมการเมือง

อย่างไรก็ตาม เมื่อมนุษย์ยังมีความสามารถในการใช้กฎแห่งเหตุผลได้ไม่เท่ากัน เพื่อ
หลีกเลี่ยงสภาวะสงคราม มนุษย์จึงมีจิตตานุวัติเข้ามาในสังคมการเมือง การมีจิตตานุวัติของมนุษย์
เท่ากับยอมรับว่ามโนธรรมในการใช้กฎแห่งธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคนไม่สมบูรณ์แบบและไม
เท่าเทียมกัน จึงยอมรับให้รัฐควบคุมพฤติกรรมภายนอกที่เกิดขึ้น การมีเสรีภาพในมโนธรรมใน
สภาวะสังคมการเมือง ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์จะสามารถทำได้ทุกอย่างตามมโนธรรมของตน
เพราะดังที่กล่าวมาว่ามนุษย์มีความสามารถในการใช้เหตุไม่เท่ากัน มนุษย์ในสภาวะสังคมการเมือง
จึงถูกจำกัดการกระทำอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐ ซึ่งต้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมืองโดยรวม

ตามทัศนะของ ล็อก ภายใต้เงื่อนไขของการเชื่อในการมีอยู่ของพระเจ้า มโนธรรม
ต้องการเสรีภาพในการแสดงศรัทธาเพื่อเข้าถึงพระเจ้าด้วยตนเอง ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถใช้
กำลังบังคับให้มนุษย์คนใดใช้วิธีการใดๆ ให้ได้รับการยอมรับจากพระองค์และบรรลุถึงความรอด
ได้โดยผู้อื่น เพราะ“ไม่ว่าจะเป็นอย่างไร ไม่มีหนทางซึ่งข้าพเจ้าจะเดินไปในแบบที่ต่อต้านการ
ควบคุมของมโนธรรมของข้าพเจ้า จะสามารถนำข้าพเจ้าไปสู่ที่พักอาศัยของบรรดาผู้ที่ได้รับการ
ยอมรับจากพระเจ้า(the mansions of the blessed) ได้”^{๒๑๑} สิ่งที่ทำให้เกิดปัญหา ในทัศนะของ
ล็อก ก็คือ การใช้กำลังบังคับต่อเรื่องราวทางจิตวิญญาณ ภายใต้ความคิดแบบโปรเตสแตนต์ของ
ล็อก การกำหนดกฎเกณฑ์ในการเข้าถึงพระเจ้าแบบนิกายคาทอลิกหรือศาสนาจักรประจำชาติ
ของอังกฤษ จึงเป็นสิ่งที่เขาไม่เห็นด้วย โดยการเรียกร้องให้มีขันติธรรม แต่เขาก็ไม่อาจยอมรับให้มี
ขันติธรรมต่อพวกคาทอลิก ซึ่งนอกจากจะเป็นเพราะบริบททางประวัติศาสตร์ของการไม่มี
ขันติธรรมของพวกคาทอลิกแล้ว ยังมีเหตุผลที่นิกายคาทอลิกเป็นศาสนาซึ่งมีชนชั้นของพวกพระ
เป็นผู้ครอบงำหนทางการเข้าถึงพระเจ้าด้วย และเมื่อไม่ยอมรับเสรีภาพที่จะเข้าถึง
พระเจ้าได้ด้วยตนเอง การผูกขาดวิธีการเข้าถึงพระเจ้าและใช้กำลังบังคับของรัฐ
หรือศาสนจักรประจำชาติ จึงเป็นการกระทำนอกเหนือจากสิ่งที่ได้รับจิตตานุวัติมา และเมื่อเกิดการ
บังคับต่อกลุ่มคนที่ไม่อาจเปลี่ยนความเชื่อได้ จึงเป็นการกดขี่ซึ่งนำไปสู่การก่อการกบฏหรือ
มิฉะนั้น ก็ไม่อาจมีจิตตานุวัติในการอยู่เป็นสังคมการเมืองเดียวกัน

กรณีที่อยู่เหนือเงื่อนไขดังกล่าว คือ พวกอเทวนิยม ล็อก เห็นว่าสัญญา ข้อตกลง และ
คำปฏิญาณ ซึ่งเป็นข้อผูกพันของสังคมมนุษย์ ไม่สามารถที่จะได้รับการยึดถือสำหรับผู้ที่เป็
นอเทวนิยม^{๒๑๒} และเมื่อกฎแห่งเหตุผลเป็นสิ่งที่พระเจ้าได้ประทานมาให้มนุษย์ ดังนั้น ผู้ที่ไม่
เชื่อในการมีอยู่ของพระเจ้า กฎแห่งธรรมชาติอันเป็นกฎแห่งเหตุผล จึงอาจไม่ได้รับการยึดถือ

^{๒๑๑} Ibid., p. 32.

^{๒๑๒} Ibid., p. 47.

อย่างไรก็ตาม พวกอเทวนิยม ก็สามารถมีเหตุผลหรือมโนธรรมได้ แต่ก็ไม่ใช่มาจากพระผู้เป็นเจ้า และเมื่อ ล็อก ไม่ยอมรับการมีขันติธรรมสำหรับพวกอเทวนิยม ในบริบทของความเป็นศาสนาที่ ต้องมีพระผู้เป็นเจ้า จึงเท่ากับ ล็อก ไม่ยอมรับเสรีภาพในการ ไม่ถือศาสนา

ในขณะที่ ล็อก ให้เหตุผลเชิงเทววิทยาว่าการดูแลจิตวิญญาณเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ล็อก ก็ยังยอมรับเพื่อให้มีขันติธรรมต่อกลุ่มทางศาสนาต่างๆ ศาสนจักรหนึ่ง ก็คือ สังคมหนึ่งของ มนุษย์ที่เกิดขึ้นด้วยความสมัครใจ ความหวังต่อความรอด เป็นเพียงสาเหตุเดียวของการเข้ามาใน กลุ่มทางศาสนา ดังนั้น มันสามารถเป็นเพียงเหตุผลนี้เท่านั้นในการเข้ามาอยู่ในที่นี้ของเขา^{๒๐๑} ใน การเป็นสังคมทางศาสนานี้ ก็จำเป็นต้องมีกฎเช่นกัน แต่เนื่องจากการรวมตัวเข้าด้วยกันเป็นสังคม ทางศาสนานี้ สิทธิของการจัดทำกฎต่างๆ ไม่อาจเป็นของใคร ได้นอกจากตัวสังคมนั้นเอง หรืออย่าง น้อยที่สุด ก็เป็นของผู้ที่สังคมนั้น โดยฉันทานุมัติร่วมกันที่จะให้อำนาจหน้าที่แก่บุคคลดังกล่าว^{๒๐๒} อย่างไรก็ตาม การที่สังคมทางศาสนา สามารถมีความเชื่อและการปฏิบัติตามความเชื่อในระดับกลุ่ม หรือชุมชนได้ สังคมทางศาสนาก็ยังอยู่ภายใต้สังคมการเมือง มนุษย์คนหนึ่ง มีฉันทานุมัติอยู่ใน สังคมการเมืองซึ่งจะต้องยอมรับกฎที่องค์อธิปัตย์บัญญัติขึ้น มนุษย์คนเดียวกันนี้ ก็เป็นสมาชิก ของศาสนจักรอันเป็นสังคมทางศาสนา ด้วยความสมัครใจ สังคมทางศาสนาก็ยังต้องอยู่ภายใต้ กฎหมายของสังคมการเมือง ไม่ว่าจะเสรีภาพในความเชื่อหรือมโนธรรมอย่างไรก็ตาม สังคมทาง ศาสนาก็ไม่ได้มีความชอบธรรมที่จะกระทำตามความเชื่อ โดยขัดกับกฎของสังคมการเมืองที่เป็นกฎ เพื่อผลประโยชน์ของพลเมือง ตามที่ได้รับฉันทานุมัติมา และหากสังคมทางศาสนากระทำเช่นนั้น ก็เท่ากับไม่ยอมรับอำนาจของสังคมการเมือง และเท่ากับเป็นการยกเลิกฉันทานุมัติที่จะอยู่ร่วมกัน ในสังคมการเมืองนั้น

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างขันติธรรมกับเสรีภาพทางศาสนานั้น หากพิจารณาโดยผิวเผิน ดูเหมือนว่าขันติธรรมจะเป็นสิ่งที่ไปด้วยกันได้กับเสรีภาพทางศาสนาและขันติธรรมเป็นเงื่อนไข จำเป็นที่จะทำให้เกิดเสรีภาพทางศาสนา แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาตามทัศนะของ ล็อก แล้ว จะเห็นว่าการมีขันติธรรม ไม่ได้หมายความว่าสังคมการเมืองนั้นจะมีเสรีภาพทางศาสนาอย่างเต็มที่ เมื่อขันติธรรม ถูกมองเป็นความสัมพันธ์แบบหนึ่งของความไม่เท่าเทียมกัน ในสถานะที่กลุ่มหรือ ปัจเจกบุคคล ที่ได้รับขันติธรรมอยู่ในตำแหน่งที่มีสถานะต่ำกว่า “การที่มีขันติธรรมต่อผู้อื่น ก็คือ การกระทำของอำนาจอย่างหนึ่ง การที่จะได้รับขันติธรรมก็คือการยอมรับความอ่อนแอ ประการหนึ่ง”^{๒๐๓} และผู้มีขันติธรรมมีอำนาจที่จะปกป้องหรือป้องกันสิ่งที่ได้รับการทน^{๒๐๔} แต่ผู้มี

^{๒๐๑} Ibid., p. 20.

^{๒๐๒} Ibid., p. 20.

^{๒๐๓} Michael Walzer, *On Toleration* (New Haven: Yale University Press, 1997), p. 52.

อำนาจก็ไม่ได้ใช้อำนาจดังกล่าว การที่ผู้มีอำนาจทางการเมืองจะต้องมีความอดทนที่จะปล่อยให้พลเมืองมีความเชื่อทางศาสนาแตกต่างจากศาสนาอันเป็นนิกายหลักของรัฐนั้น อดทนที่จะปล่อยให้ปัจเจกบุคคลประพฤติปฏิบัติตามความเชื่อ ตราบใดที่ไม่ไปกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของพลเมืองผู้อื่น จึงไม่อาจถือได้ว่าพลเมืองในรัฐที่มีความแตกต่างทางศาสนาจะมีเสรีภาพอย่างเต็มเปี่ยมภายใต้การได้รับขั้นธรรมจากรัฐนั้น

ข้อเสนอของ ล็อก ก็เท่ากับเป็นการยอมรับสถานะของรัฐที่มีอำนาจเหนือกว่าพลเมือง รัฐมีอำนาจในการเข้าไปแทรกแซงกิจการ ในด้านศาสนาของพลเมือง แต่จะต้องมีขั้นธรรมในการไม่เข้าไปแทรกแซง การมีเสรีภาพในความเชื่อทางศาสนา จึงมิใช่เสรีภาพที่มาจากสิทธิตามธรรมชาติ และ ล็อก เองก็ไม่ได้ชื่นชมในความแตกต่างหลากหลายมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill) โดยแม้ว่าทั้ง ล็อก และ มิลล์ จะอภิปรายถึงการมีขั้นธรรม บนพื้นฐานการอธิบายในเชิงจิตวิทยาของมนุษย์ และเชิงญาณวิทยา แต่ขณะที่ ล็อก ปฏิเสธการใช้กำลังบังคับในการก่อตัวทางความเชื่อ ส่วน มิลล์ ย้ำว่าความเชื่อในสัจธรรมจะเข้มแข็งขึ้นหากสัจธรรมได้รับการทำให้แข็งแกร่งขึ้นโดยการอภิปรายโต้เถียงและการไม่เห็นพ้องต้องกัน แม้ว่าจิตวิทยาความเชื่อของ มิลล์ จะคล้ายคลึงกับ ล็อก แต่ทัศนคติด้านขั้นธรรม ของ มิลล์ ก็ไปไกลกว่าแนวคิดของ ล็อก^{๒๑๐} หรืออาจกล่าวได้ว่าสำหรับ มิลล์ แล้ว เขาเสนอเสรีภาพมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับ ล็อก ก็ได้ การมีขั้นธรรมต่อความเชื่อและแบบปฏิบัติธรรมนิยมของศาสนาหรือนิกายอื่นๆ จึงไม่ใช่ “เสรีภาพทางศาสนา” ที่แท้หรือเต็มรูปแบบ ในเมื่อการมีขั้นธรรมนั้น รัฐยังคงยึดถือและสนับสนุนว่า “ศาสนา” ของตนเป็นศาสนาประจำรัฐหรือเป็นศาสนาเดียวที่แท้จริง แต่รัฐเองก็มีขั้นธรรมที่จะไม่เบียดเบียนพลเมืองของคนที่นับถือศาสนาอื่นๆ^{๒๑๑} กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ สภาวะเสรีภาพทางศาสนาอันสมบูรณ์แบบ จะต้องเป็นสภาวะที่ไม่มีขั้นธรรม เพราะพนักงานผู้ปกครองยอมรับให้มีความแตกต่างของความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาได้อย่างเสรี โดยไม่ต้องอดทนต่อพลเมืองที่มีความเชื่อที่แตกต่างออกไป แต่ก็ไม่ปรากฏว่า ล็อก ประารถนาจะให้เกิดสภาวะเสรีภาพทางศาสนาอันสมบูรณ์แบบเช่นนี้แต่อย่างใด

^{๒๑๐} Peter P. Nicholson, "Toleration as a Moral Ideal," in *Aspects of Toleration: Philosophical Studies*, ed. John Horton and Susan Mandus (London: Methuen, 1985), p. 160.

^{๒๑๑} Andrew G. Fiala, "Toleration and Pragmatism," *The Journal of Speculative Philosophy* 16, No. 2 (2002): 103.

^{๒๑๒} สมบัติ จันทรวงศ์, "ศาสนชุมชนอิสระในรัฐที่เป็นเสรี : ว่าด้วยเสรีภาพทางศาสนาและการเมืองในปรัชญาการเมืองตะวันตก," ใน *วิถีสังคมไทย สรรพนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 6 กฎหมายและสิทธิมนุษยชน*, สันติสุข โสภณศิริ, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔๖.

ถึงแม้ว่า ชันดิธรรม จะเป็นเงื่อนไขจำเป็นในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายทางความคิดความเชื่อ แต่ชันดิธรรม ในทัศนะของ ลีอก ก็ไม่ได้ส่งผลให้เกิดเสรีภาพทางศาสนาในสังคมนั้นอย่างสมบูรณ์ ชันดิธรรมในทัศนะของ ลีอก เป็นเพียงข้อจำกัดที่รัฐไม่อาจใช้วิธีการแบบที่ใช้ในสังคมการเมืองไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการของศาสนา เพราะ ไม่มีความสมเหตุสมผลที่ใช้กำลังบังคับในสิ่งที่ไม่อาจบังคับได้ และความรอดพ้นจากบาปอันเป็นเรื่องของจิตวิญญาณ บุคคลจะบรรลุเป้าหมายได้ก็ด้วยตัวเอง ไม่ใช่หน้าที่ของรัฐหรือผู้หนึ่งผู้ใดที่จะบังคับต่อคนอื่น

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย